

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER VE DÖRT HALİFE DÖNEMİ ZEKÂT UYGULAMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED ABDULHALİK FAKİR

ANKARA-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER VE DÖRT HALİFE DÖNEMİ ZEKÂT UYGULAMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED ABDULHALİK FAKİR

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Eyüp BAŞ

ANKARA-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

MUHAMMED ABDULHALİK FAKİR

HZ. PEYGAMBER VE DÖRT HALİFE DÖNEMİ ZEKÂT UYGULAMALARI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Eyüp BAŞ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../2.....)

Muhammed Abdulhalik FAKİR

(İmza)

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	x
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	4
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	4
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	7
3. ZEKÂTIN GELİŞİM SÜRECİ.....	11
3.1.Zekât-Vergi İlişkisi	11
3.2. İslâm'dan Önce Vergi.....	17
3.2.1. Müşriklerin Putlarına Hisse Ayırması ve Kur'ân'ın Bakışı	18
3.2.2. İslâm Öncesi Mekke'de Öşür/Uşûr Uygulaması	21
3.2.3. Mekke İdarecilerinin Misafir ve Hacılar İçin Aldığı Vergiler.....	22
3.3. İslâm'dan Sonra Vergi.....	23
3.3.1. Mekke Dönemi (610-622)	23
3.3.2. Medîne Dönemi (622-632)	28
I. BÖLÜM: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ ZEKÂT UYGULAMALARI(	
610-632) 36	
1. ZEKÂTIN TOPLANMASI	36
1.1. İslâm'ın Maddî Birikime Bakışı	36
1.2. Peygamber, Âilesi ve Zekât	38
1.3. Hz. Peygamber'in Geçim Kaynakları	41
1.3.1. Mekke Dönemi	42
1.3.2. Medîne Dönemi	44

1.4. Hz. Peygamber'in Zekât Mektupları.....	47
1.5. Zekât Alınan Ürünler	51
1.5.1. Paralar	51
1.5.1.1. Gümüş Zekâtı.....	51
1.5.1.2. Aynî Gelirlerin Nakit Paraya Çevrilmesi.....	52
1.5.2. Hayvanlar.....	53
1.5.2.1. Zekât Alınacak Hayvanlar	53
1.5.2.1.1. Zekât Olarak Alınan Hayvanların Damgalanması: Miysem ...	54
1.5.2.3. Koruluklar (Himâ)	55
1.5.3. Zirâî Ürünler	56
1.5.3.1. Toprağın Zekâtı: Öşür.....	56
1.5.3.2. Hubûbât'ın(Tahıllar) Zekâtı.....	57
1.5.3.3. Zekât Mahsûlünün Dalında Tahmîni: Hars	57
1.5.3.4. Hz. Peygamber'in Bal'dan Öşür Alması	59
1.5.3.5. Zekât Ödeme Cinslerinde Değişiklik Yapma	60
1.6. Toplumun Zekâta Yaklaşımı	61
1.6.1. Olumlu Yaklaşımlar.....	62
1.6.1.1. Vahye Mutlak İtaât	62
1.6.1.2. Vaktinden Önce Verme	63
1.6.2. Olumsuz Yaklaşımlar	63
1.6.2.1. Zekât'ın Merkeze Nakli ve Bedevî'nin İtirazı	64
1.6.2.2. Sa'lebe b. Hâtıb Olayı.....	65

1.7. Vergi Mükellefleri ve Karşılaşılan Problemler.....	67
1.7.1. Kalitesiz Ürünü Zekât Verme	67
1.7.2. Mükelleflere Verilen Vergi Kaçırma Cezası	68
1.7.3. Zekât'ın Vaktinden Önce Alınması	70
1.8. Beytümâl ve Ortaya Çıkışı.....	71
2. ZEKÂT MEMURLARI.....	76
2.1. Düzenli Tahsil Dönemi'nin Başlaması	77
2.2. Âmillerin Görevlendirilmesi ve Görev Kriterleri	78
2.2.1 Güvenilirlik İlkesi	79
2.2.2. Hz. Peygamber'in Akrabalarına Memurluk Vermemesi	80
2.3. Zekât ve Vergi Memurlarının Denetimi	84
2.4. Memurların Dikkat Etmesi İstenen Hususlar.....	86
2.4.1 Memurun Zekât Tahsilini Kolaylaştırması	86
2.4.2. Memurlara Zekât Mallarını Birbirine Karıştırma Yasağı	88
2.4.3. Zekât ve Diğer Vergiye Konu Malların İyisini Almama	89
2.4.4. Mükellefe Duâ Etmeleri.....	90
2.5. Zekât Memurları İçin Kullanılan İsimler.....	91
2.6. Hz. Peygamber'in Gönderdiği Zekât Memurları	92
2.6.1. Kabîle Reislerinin Kavimlerine Âmil olarak Atanması.....	94
2.6.2. Kabîle Reisinin Görevi İade Etmesi	95
2.7. Zekât Memurlarının Maaşları	96
2.7.1. Bazı Zekât Memurlarının Maâşı Reddetmesi	98

2.7.2. Zekât Memurlarının Maaş Hârici Ücret İstemeleri.....	100
2.7.3. Vergi Memuruna Rüşvet Teklif Edilmesi.....	101
2.7.4. Zekât ve Vergi Memurlarının Yeme-İçme Masrafları.....	102
2.8. Zekât Memurları İle İlgili Problemler	102
2.8.1. Zekât Memurunun Güvenliği.....	103
2.8.2. Velîd b. Ukbe'nin Benî Mustalik'a Gönderilmesi.....	104
3. ZEKÂTIN DAĞITILMASI	106
3.1. Hz. Peygamber'in Zekâtların Dağıtımındaki Rolü	109
3.2. Zekâtların Toplandıkları Yerde Dağıtımı	111
3.3. Toplanan Vergiler ve Sosyal Harcamaların Önemi.....	112
3.4. Müşriklere Zekâttan Pay Verme	114
3.5. Zekât Gelirlerinin Başka Bölgelere Nakli	118
3.6. Zekâtın Harcama Yerleri	119
3.6.1. Fukârâ	119
3.6.1.1. Suffe Ashabının Zekâttan Faydalanması	120
3.6.2. Müellefe-i Kulûb.....	121
3.6.2.1. Ensâr'ın Hz. Peygamber'e Müellefe-i Kulûb Sitemi.....	122
3.6.2.2. Müellefe-i Kulûb İsimleri	123
3.6.3. Ğârimîn (Borçlular)	124
3.6.3.1. Ğârimîn: Ağır Borçlular Ödeneği.....	124
3.6.3.2. Mu'âz b. Cebel'e Kredi Vermesi.....	127
3.6.3.3. İbn Abbas'a Yardım Etmesi	128

3.6.4. Fî Sebîlillah (Savaş-Savaşçı Harcamaları)	129
3.6.5. İbn Sebîl (Yolcular)	130
3.6.6. Rikâb (Köleler)	131
3.6.6.1. Kölelerin Kurtarılması	132
3.6.6.2. Hz. Peygamber'in Köleyi Serbest Bırakması	132
II. BÖLÜM: DÖRT HALİFE DÖNEMİ ZEKÂT UYGULAMALARI	134
HZ. EBUBEKİR DÖNEMİ (632-634).....	134
1. ZEKÂTLARIN TOPLANMASI	134
1.1. Ridde olayları ve Zekât ilişkisi	134
1.2. Bütçe ve Memurların Denetlenmesi	143
1.3. Zekât Develerinin Damgalanması	143
1.4. Maaşlardan Zekât Alması	144
1.5. Hz. Peygamber'in Vaadini Gerçekleştirmesi.....	144
1.6. Zekât Standartlarını Uymayan Hayvanlarla İlgili Mektup	145
2. ZEKÂT MEMURLARI.....	146
2.1. Beytülmâl Görevlileri	146
2.2. Hz. Peygamber'in Tahmin Memuru ve Hz. Ebû Bekir'e Görevini İâdesi	147
2.3. Mu'âz'ın Yemen Görevi'nin Bitişi ve Hediyeler	147
2.4. Hz. Ebû Bekir Dönemi Zekât Memurlarının İsimleri.....	148
3. ZEKÂTLARIN DAĞITIMI	149
3.1. Müellefe-i Kulûb Hissesinin İptali	149

3.2. Müellefe-i Kulûb'a Zekât Vermesi.....	151
HZ. ÖMER DÖNEMİ (634-644)	152
1. ZEKÂTLARIN TOPLANMASI	152
1.1. Gelirlerin Önceden Tahmini ve Bütçe Belirlenmesi.....	154
1.2. Vergi Tahsil Zamanları.....	155
1.3. Atâlardan Zekât Alması	156
1.4. Atlardan Zekât Alması.....	156
1.5. Vergi olarak Alınan Hayvanların Damgalanması.....	157
1.6. Baldan Zekât Alması	158
1.6.1. Balların Satılması ve Nakde Çevrilmesi.....	159
1.7. Müslümanlardan Gümrükte Ticaret Vergisi Alınması	160
1.8. Gayr-i Müslimlerin Müslüman Olması ve Harâc Vermesi.....	162
1.9. Vergiye Konu Malların İyisini Almama.....	164
2.0. Koruluklar(Himâ)	164
2.1. Hileli(Mağşûş) Paralar.....	165
2.2. Zekât Gelirlerinin Merkeze Nakli ve Zekâtların Ertelenmesi	166
2. ZEKÂT MEMURLARI.....	167
2.1. Memurlar ve Devlet Bütçesinin Denetimi	167
2.1.1. Denetleme Şekli.....	169
2.1.2. Müsadere Etme	170
2.1.3. Âmillerin Hediye Almasının Yasaklanması	171
2.1.4. Âmillerini Cezalandırılması.....	172

2.2. Beytül-mâl Görevlileri	172
2.2.1. Güvenilir Memur Görevlendirmesi	173
2.2.2. Abdullah b. Abbas'a Vergi Memurluğu Görevi Teklifi	174
2.3. Zekât Memurlarının Maaşları	176
2.3.1. Vergi Memurlarını Yaşam Standartlarını Yükseltme	178
2.3.2. Zekât memurlarının Zekât Gelirlerinden Yeme-İçmesi.....	179
2.3.3. Vergi Memurlarına ve Diğer Görevlilere Tayin Ettiği Günlük Yiyecek	179
3. ZEKÂTLARIN DAĞITIMI	181
3.1. Dîvanların Kurulma Zamanı, Sebebi ve Görevlendirilen Bazı Kimseler	181
3.2. Zekâtın Dağıtım Şekli.....	184
3.2.1. Bir Kişiyeye Verilecek Zekât Miktarı	185
3.2.2. Fakir Kadının İhmal edilmesi ve Ömer'in İlgilenmesi.....	187
3.2.3. Fakirlerin Devlet Koruluklarını(Himâ) Kullanma İzni.....	188
3.2.4. Kimsesiz Çocukların Hakları.....	190
3.2.5. Fukarâ-Mesâkin Ayrımı ve Gayr-i Müslime Maaş Bağlanması.....	190
3.3. Köleler ve Esirlerin Kurtarılması.....	191
3.4. Hz. Ömer'in Beytül-mâl'den Borç Alması	193
3.5. Savaş Gazisi(Fî Sebîlillah).....	194
3.6. Yolcular (İbnu's-Sebîl).....	195
HZ. OSMAN DÖNEMİ (644-656)	197
1. ZEKÂTIN TOPLANMASI	197

1.1. Hz. Osman ve Emval-i Bâtine-Zâhire Ayrımı	197
1.2. Atâlardan Zekât Alma.....	198
1.3. Atlardan Zekât Alması.....	199
2. ZEKÂT MEMURLARI.....	199
2.1. Beytümâl Görevlileri ve Maaşları	200
2.2. Velîd'i Zekât Memuru olarak Göndermesi.....	200
2.3. Beytümâl Görevlisinin Anahtarları Hz. Osmân'a Fırlatması	201
2.3. Ya'lâ b. Ümeyye'nin Vergileri Toplaması ve Cemel Vakası.....	202
3. ZEKÂTLARIN DAĞITIMI	203
3.1. Rikâb Uygulaması.....	203
3.2. Mescid-i Nebevîyi Genişletmesi.....	204
3.3. Akrabalarına Zekât vermesi.....	204
HZ. ALİ DÖNEMİ (656-661).....	206
1. ZEKÂTLARIN TOPLANMASI	206
1.1. Nakit Zekâtlarının Toplanması ve Devlet-Halk İkilemi.....	206
2. ZEKÂT MEMURLARI.....	207
2.1. Beytümâl Görevlileri	208
2.2. Gelirler ve Memurların Denetimi	208
2.3. Zekât Memurlarına Mektupları.....	209
3. ZEKÂTLARIN DAĞITILMASI.....	211
SONUÇ	212
KAYNAKÇA.....	220

ÖZET	236
ABSTRACT	237

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin
bt.	: Binti
Bkz	: Bakınız
Çev	: Çeviren
der	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EKEV	: Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı
H	: Hicri
Müz.	: Müzâkere
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı
Nşr	: Neşreden
Thk	: Tahkik
Trc	: Tercüme
Ty	: Tarih yok
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Yy	: Basım yeri yok

ÖNSÖZ

Tarih kaynaklarının büyük bir kısmını siyâset ve savaşların tarihi dediğimiz olgular oluşturmaktadır. Geçmiş tarih algısı devlet-iktidar yönelimli bir tarih yazımı üzerine temellenmiştir. Bu anlayış Hz. Peygamber'in hayatı için de geçerlidir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in hayatını anlatan kaynaklar savaşlar, siyâsî olaylar ve dînî ibâdetler temelinde şekillenmiştir.

Her toplumda olduğu gibi Hz. Peygamber'in aldığı vahyin içeriğinde de insan için olmazsa olmazlardan birisi olan maddî hayatın düzenlenmesini kapsayan âyetler önemli bir yer tutmaktadır. Mekke döneminde toplumsal yardımlaşma, fakir ve yoksulların gözetilmesini tavsiye ve teşvik eden âyetlerin gelmesi ile başlayan süreç dikkat çekmektedir. Bu gelişim ve teşvik dönemi Medîne'de zekât olarak hicrî ikinci yılda farz haline gelmiştir. Yani namaz, oruç ve hac ne ise zekât da belirli şartları oluştuğunda yerine getirilmesi gereken ve devlet eliyle toplanan bir ibâdet/vergi halini almıştır.

Zekât, hukûkî/ibâdet boyutundan dolayı Fıkıh kaynaklarında doğal olarak yerini almıştır. Hukûkî metinlerin yaklaşım tarzı zekâtın gelişimini, zaman ve mekân unsurlarını ihtiva etmemektedir. Konu, yaşanan târihî realiteden soyutlanmış olarak, teorik bir biçimde, hukukî bir dille ele alınmış bulunmaktadır. Örneğin ilmihal kitaplarında zekâtın toplanacağı ürünler ve miktarlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca fıkıh kaynaklarının zekâtı anlatım tarzı, zekâtın bireysel olarak yerine getirilen bir sorumluluk/ibâdet olduğu izlenimi vermektedir. Ancak zekâtın tarihsel anlamda geçirdiği değişim, nasıl toplanacağı, toplanan zekâtların durumu, toplayacak görevliler, dağıtımın esasları gibi birçok konu kapalı kalmaktadır.

Zekâtın güncel anlamı itibariyle basit, gönüllü yapılan, bireysel tercihlere kalmış bir ibâdet hâline gelişi ile Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemindeki algılanışı arasında büyük farklar olduğu kanaatindeyiz. Müslümanların tarihi tecrübesini atlayarak kutsalın

çerçevesine sokulan zekât olgusunun, gerçek anlam çerçevesi dar kalmakta ve kurumsal bir yönü olduğu gözardı edilmektedir.

İslâm'ın yayılışını, Mekke ve Medîne dönemininin mücadele ortamını tarihlendirme ve aydınlatma noktasında gösterdiğimiz ilginin, zekâtın tarihsel gelişimi ve kurumsallaşması noktasında kısmen eksik olduğu müşahede edilmektedir.

Bu sebeplerden dolayı çalışmamızda zekâtın hukukî boyutunu oluşturan metinlerin tarihsel arka planını, ifâde ettiği anlam ve önem ile kurumsallaşmaya doğru evrilmesinin ipuçlarını, toplumun zekât algısını yansıtan tarihi hadiseleri kaynakların sunduğu bilgiler nispetinde ortaya koymaya çalıştık.

Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu ve amacı, yöntemi ve kaynaklarını açıkladıktan sonra İslâm öncesi Arap Yarımadasında vergi olgusunu inceledik. Daha sonra Hz. Peygamber'e Mekke döneminde maddî içerikli âyetlerin vahyedilmesi ile başlayan ve Medîne'de zekât'ın farz olması ile sonuçlanan genel Kur'ânî çerçeveyi çizmeye çalıştık.

Birinci bölümde, Hz. Peygamber ve âilesinin zekât vergisi sistemindeki rolünü, kendi geçim kaynaklarını aktardık. Ayrıca zekât uygulamaları konusunu, zekâtın toplanması, zekât memurları ve zekâtın dağıtımını şeklinde bir tasnifle ele aldık. Zekât memurları konusu Kur'ân'ın Tevbe Sûresinde 9/60 âyetinde zekât verilecek sınıflar içinde açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Kaynaklardaki bilgilerin memurlar üzerinde yoğunlaşması, konuyu zekâtın dağıtılması kısmında memurlara verilen maaşlar üzerinden değerlendirilemeyecek kadar geniş olduğu kanaatine ulaştırdı. Bundan dolayı konuyu zekât memurları üst başlığında hem Hz. Peygamber döneminde hem de Dört Halife döneminde ele almayı uygun gördük.

İkinci bölümde Dört Halife dönemindeki zekât uygulamalarını inceledik ve Hz. Peygamber dönemindeki tasnife sadık kaldık. Konuyu zekâtların toplanması, zekât memurları ve dağıtımını başlıklarında incelemeye çalıştık. Hz. Peygamber dönemindeki

uygulamalardan farklı olarak ne gibi değişikliklerin yapıldığını tespit edebildiğimiz bilgiler çerçevesinde ortaya koymaya çalıştık.

Konunun belirlenmesinde, çalışma sürecinin ilerlemesinde, tezin okunmasında ve eksikliklerin giderilmesinde katkılarını esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Eyüp BAŞ'a teşekkürü bir borç bilirim. Tezimin hem içerik hem de teknik konularında yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Recep TURAN'a, Arapça metin tercümelere konusunda yardımlarını esirgemeyen Dr. Muharrem YILMAZ'a ve bu süreçte yanımda sabırla destek olan eşim Yasemin FAKİR'e şükranlarımı sunarım.

Muhammed Abdulhalik FAKİR

ANKARA-2018

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

İslam Tarihinde Hz. Peygamber ve Dört Halîfe dönemini farklı (siyâsî, idârî, sosyal, dînî vb.) yönlerden inceleyen birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Çalışmamızda vahiyle birlikte başlayan Hz. Peygamber döneminden Dört Halîfe dönemi sonuna kadar zekâtın kurumsallaşma çabalarını, bunun tarihi açıdan ifade ettiği anlam ve önemini, kaynaklarımız/yeterliliklerimiz çerçevesinde, uygulamalar/örnekler temelinde incelemeye çalışacağız.

İslam tarihini sadece savaşlar, hükümdarlar ve devletler tarihi olarak yaklaşmak ve bu şekilde algılanmasına zemin hazırlamak, tarih ilmini hak ettiği ilgiye ulaştıramamaktadır. Para, ekonomi, maddi yardımlaşma, sosyal güvenlik, iktisat gibi kavramlar hayatımızın ve toplum olmanın vazgeçilmez kavramlarıdır. İslam hayatın her alanına hitap eden bir din olduğuna göre bu konuda da gereken hassasiyeti göstermiş olması gayet doğaldır. Ancak bugün inşa edilen İslâm algısının içinde para ve ekonomi kavramları çok zayıf bir alan teşkil etmektedir. Müslüman birey ve toplum dinin maddî hayatı (Ticaret ve ticârî akitler, alışveriş, borçlanma, para, zekât, vergi vb.) tanzim eden öğretilerini¹ ya eksik öğrenmekte ya da hiç bilgi sahibi olamamaktadır. Bu alan kapital sisteme terkedilmiş gibi görünmektedir. Hâlbuki tarihi süreçte yeni teşekkül eden İslam toplumuyla birlikte yeni bir kurumsallaşma her alanda olduğu gibi ekonomi ve sosyal

---

¹ Mustafa Özel, *Müslüman ve Ekonomi*, İz Yayınları, İstanbul, 1997; M. Özel, *İktisat ve Din*, İz Yayınları, İstanbul, 1997.

yardımlaşma alanında da çok özgün uygulamalar, vahyin ilkeleri ve Hz. Peygamber'in liderliğindeki düzenlemeler ile gelişimini sürdürmekteydi.²

Diğer taraftan çağdaş realiteler ile iktisat tarihinin bize sağladığı bilgilerin ortaya çıkardığı tablo farklı bir gerçeği ortaya koymaktadır. Zekât konusuna teorik olarak bakıldığı zaman bazen tahminler ile temenniler karıştırılabilmektedir. Çoğu zaman görülüyor ki tahmin veya tahlil niyetine yapılan girişimler, aslında bir temenniden öteye gidememektedir. Örneğin, zekât konusu konuşulduğu zaman, onun gelir bölüşümünü, fakirlik meselesini ve sosyal güvenlik meselesini hallettiği söylenir. Hâlbuki realiteye baktığımızda durumun pek de öyle olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tablo zekâtın tarihsel anlamda Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkışını, Müslüman toplumun uygulama şekillerini ve Dört Halife dönemindeki değişimini derinlikli ve farklı yönlerden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Zekâtın bireysel sorumlulukta olan bir ibâdet olması ve kendisinden beklenen ekonomi temelli problemleri çözmesi arasında bir tezat görünmektedir.

Zekât konusu doğrudan İslam Hukukunu ilgilendiren bir konu olması sebebiyle alanın kaynakları, doğal olarak zekâtın hukukî yönlerine ağırlık vermişlerdir. Vahyin genel prensibi olan tedricilik unsurunu diğer ibâdet ve inanç unsurlarında olduğu gibi zekâtın farz olmasından önce ve yine farz olmasından sonra uygulama aşamasında müşahade etmekteyiz. Bu sebepten dolayı bir tarihçi gözüyle Hz. Peygamber'in zekât ve diğer mâlî yardımlaşma ile alakalı âyetleri nasıl uyguladığı konusunun incelenmesine karar verdik. Konu, hukukî metinlerde kanun boyutu dikkate alınarak işlendiğinden dolayı târihî süreci yakalamak ve zekâtın o günün sosyolojisinde ne anlam ifâde ettiğini, rivâyetlerdeki sosyal ve ekonomik yönleri vurgulayarak değerlendirmek bizim çalışmamızın farklı yönünü oluşturacağı kanaatindeyiz.

---

² Eyüp Baş, "Bir Akademik Disiplin Olarak İslam Tarihi", *Dini Araştırmalar*, Temmuz-Aralık 2011, Cilt: 14, Sayı: 39, 23-24.

Zekât ile ilgili şunları ifade etmek istiyoruz: İslâm İktisâdında Kamu Maliyesinin bir unsuru olarak da değerlendirilen zekât, sanayi devrimi ile batıda başlayan ekonomi temelli değişimin etkisi ile İslâmın ve Hz. Peygamber'in hayatın ekonomik yönüne olan söylemlerine olan ilginin artmasıyla daha da önem kazanmıştır. Devletlerin uluslararası güç denkleminde ve de toplumlarına sundukları refah seviyesindeki önemli unsur ekonomi-politik temelli yaklaşımlarıdır. Doğal olarak İslâm'ın ekonomik perspektifi ve bu konuda ne söylediği merak konusu olmaktadır. İslam ekonomisi çalışmalarında önemli bir kısmı yine zekâtın tekrardan kurumsallaştırılması, Zekâtın Hz. Peygamber ve Dört Halîfe dönemlerindeki aktif haline getirilmesi amacı oluşturmaktadır. Hali hazırda ülkemizde de bu konuda zekât uygulamaları konusunda sempozyumlar düzenlenmiştir.³ Gördüğümüz kadarıyla konuya olan ilgi gün geçtikçe de artmaktadır. İslam Tarihi bu noktada bize geçmiş tecrübeyi aktarma noktasında önemli rol oynamaktadır. Zihinlere bütün fakirlik problemini çözecek bir sistem gibi aktarılan zekâtın gerçekten bunu sağlayıp sağlamadığını ancak geçmiş tecrübenin kaynaklardan edinilmiş bilgilerin doğru okunulması ile mümkün olacağı kanaatindeyiz.

İslam Tarihi ve İslam Hukuku alanlarında yaptırılan zekâtın farklı yönlerini ele alan lisansüstü çalışmalar⁴ konunun bütününe vermek noktasında eksiklikler ihtivâ

---

³ *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât-Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008; *Tarihte Ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, Ed. Necmeddin Kızılkaya, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017.

⁴ Yahya Demirhan, *Hz. Peygamber Döneminde Zekâtın Toplanmasında İzlenen Yol*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2006; Nagehan Çakıcı, *Hz. Peygamber Döneminde Müellefe-i Kulüb*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010; Ayşe Yavuz, *Hz. Peygamber'in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

etmektedir. Konu uygulamaları ihtiva etmesi sebebiyle, zekâtın ilke ve prensiplerini ifade eden rivâyetlerin ve bilgilerin, uygulama gibi lanse edilmesi konuyu karmaşıklaştırmaktadır.

Tezimize benzer çalışmalar olmasına rağmen içerik, konunun işleniş biçimi, yöntem ve örneklerde daha farklı taraflara temas etmeye ve konunun az da olsa çerçevesini, zekâtın kurumsallaşmasının aşama aşama gelişimini, târihî yönünü ön plana çıkaran örneklerle ortaya koymaya çalıştık.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Bu araştırmamızda “Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi Zekât Uygulamalarını” elimizdeki kaynaklar nispetinde ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızda Hz. Peygamber döneminden başlamak üzere ve Dört Halife dönemi ile devam eden süreçte hukukî yönü dışında zekâtın toplum nazarında uygulamalar temelinde ifade ettiği anlamı kaynaklardan edindiğimiz bilgilerde görmeye ve göstermeye çalıştık.

Batı dünyasının geliştirdiği bir bilim olan modern kapitalist ekonominin alanına giren bilgiler İslâmî literatürde dağınık bir şekilde ve yetersiz düzeydedir. Kaynaklar Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemindeki diğer gelişmelere odaklandıklarından dolayı ekonomi alanıyla ilgili bilgiler az yer bulmuştur.⁵ Konuyla alakalı eserler genelde fetihler sonucu oluşan ekonomik birikim ve fethedilen toprakların statüleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu durum tarih kaynaklarında zekâtın kurumsallaşması ve uygulamalarını ortaya koyan yeterli veriyi bulamamızın da nedenidir. Zekât ile ilgili bilgilere çoğunlukla hadislerde ve Harâc-Emvâl türü kaynaklarda rastladık. Bundan

---

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, *İslâm'da Yönetim Piyasa İlişkisi-Sosyal Servet*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015, VI.

dolayı konumuzu tarihlendirme noktasında zorlandığımızı ifade etmeliyiz. Kaynak ve veri noktasında söz konusu olan bu durum zekât konusunun tarihî sürecini kesin şekilde yansıtan bir tablo ortaya koymamıza izin vermemiştir.

Zekâtın günümüzde İslâm toplumlarında algılanan şekliinden çok Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkışı ve Dört Halife dönemindeki değişimini kaynaklardan gözlemlemeye gayret ettik. Güncel zekât algısının tarihsel kökenlerini bulmak için İslâmî literatürün birçok alanındaki eserlerden yararlandık.

Tezimizin yazımında müelliflerin vefât tarihi için İSAM ve Diyanet İslam Ansiklopedisi'ni esas aldık. Ciltleri roma rakamıyla gösterdik. Cilt ve sayfa kelimesinin kısaltmalarını kullanmadık.

Çalışmamızda kaynak taramasına, öncelikle İslam Ansiklopedisi zekât maddesini okuyarak ve oradan kaynak tespitiyle birincil, ikincil kaynaklara ve çağdaş araştırmalara ulaşmaya çalışarak başladık. Bulabildiğimiz kaynaklardan bilgileri belli kategori ve alt başlıklar oluşturuncaya değin toplamaya devam ettik.

Çalışmamız İslâm İktisâdı alanında da önemle incelenen bir konu olması sebebiyle ilahiyat alanı dışında bu konuda ne tür çalışmalar yapıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ülkemizde Sabri Fehmi Ülgener⁶, Ahmet Tabakoğlu⁷, Cengiz Kallek⁸ gibi iktisatçıların genel İslam iktisadı ile ilgili çalışmalarını okuyarak alan dışı çalışmaların bu konu hakkındaki bakışlarını tespit etmeye çalıştık. İlâhiyat alanında Salih Tuğ⁹, Celal

---

⁶ Sabri Fehmi Ülgener, *Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006; Sabri Fehmi Ülgener, *İktisâdî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası: Fikir ve Sanat Tarihi Boyu Akisleri İle Bir Portre Denemesi*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

⁷ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1979; Ahmet Tabakoğlu, *İslâm ve Ekonomik Hayat*, DİB Yayınları, İstanbul, 1987.

⁸ Cengiz Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi Harâc ve Emvâl Kitapları*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015; C. Kallek, *İslâm'da Yönetim Piyasa İlişkisi-Sosyal Servet*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015.

⁹ Sâlih Tuğ, *İslâm'da Vergi Hukûkunun Ortaya Çıkışı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964.

Yeniçeri¹⁰, Mehmet Erkal¹¹ gibi İslâm hukukçularının eserleri konunun ilâhiyat alanında nasıl algılandığı ile ilgili bakış açısı ve önemli bilgiler sağladı.

İslâm Tarihi kaynaklarında zekât ile ilgili belli konularda yoğunlaşmış tarihsel uygulama örneklerine rastlamaktayız. Siyer kaynaklarında özellikle zekât ile ilgili bir bölüm maalesef tespit edemedik. İbn Hişâm'da¹² sadece Hz. Peygamber'in veda haccı sonrası gönderdiği memurların isimlerine rastlayabildik. Vakıdî¹³, zekât memurları ile ilgili yaşanan bazı olumsuz gelişmeleri, Hz. Ali'nin zekât görevini ve Hz. Peygamber'in zekât mektubunu aktarır. Genel tarih, tabakât kitaplarından Hz. Peygamber ile Dört Halife dönemi zekât memurlarının isimlerine, görev tecrübelerini içeren bazı bilgilere rastladık. Özellikle İbn Sa'd'ın *Tabakât*'i¹⁴, Taberî'nin *Târih*'i¹⁵ ve diğer genel tarih ve tabakât kitaplarından istifâde ettik.

Zekât alınacak ürünlerle ilgili genel bilgilere (hayvan, toprak, para) Kur'an âyetlerinde işâret edilmektedir. Miktarlar ve zekât alınacak emtialar ile ilgili Hz. Peygamber'in zekât tâlimatnâmeleri hadislerde, Harac-Emvâl ve Ahkâmü's-Sultâniyye türü eserlerde zikredilmektedir. Konumuz açısından belirleyici olan kaynaklar arasında

---

¹⁰ Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1984.

¹¹ Mehmet Erkal (ö.2015), *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, İsam Yayınları, İstanbul, 2009.

¹² İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb (ö.218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrâhim el-Ebyârî-Abdülhâfız eş-Şelebî, Şeriketü Mustafâ Albânî, I-II, Mısır, 1375/1955.

¹³ Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî (ö.207/823), *el-Meğâzî*, I-III, thk. Marsden Jones, Dâru'l-A'lemî, Beyrut, 1409/1989.

¹⁴ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (ö.230/844), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut, 1410/1990.

¹⁵ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310/923), *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Dâru't-Türâs, I-XI, Beyrut, 1387.

Harâc ve Emvâl kitaplarını sayabiliriz. Ebû Yûsuf'un *Kitâbu'l-Harâc*'i¹⁶ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbu'l-Emvâl*'i¹⁷, Mâverdî'nin *Ahkâmu's-Sultâniyye*'si¹⁸ ve diğeri Harâc-Emvâl eserlerinden yararlandık.

Kur'ân meâllerinden ve Kütüb-ü Sitte'den faydalandık. Ayrıca musannef türü eserlerde târihî nitelikteki bilgilere ulaştık. Abdurrezzak San'ânî'nin *Musannef*'i¹⁹, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'i²⁰ ve diğeri eserlerden belli noktalarda önemli târihî bilgilerin olduğunu tespit ettik.

Kaynak kullanımında ana kaynakların kullanımına ağırlık verdik. Zekât konusu ile ilgili çağdaş Türkçe, İngilizce ve Arapça çalışmalarda konumuza her anlamda katkı sağlayacak bilgilere ve yorumlara ulaştıkça kullanmaya gayret ettik. Konumuza zekâtın farz olmasına giden süreçteki maddi yardımlaşma olgusuna dikkat çeken, vurgulayan ve tavsiye eden âyetlerin Mekke ile Medîne dönemindeki değişimiyle devam edeceğiz.

---

¹⁶ Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim b. Habîb b. Sa'd (ö.182/798), *Kitâbu'l-Harâc*, thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd-Sa'd Hasan Muhammed, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kahire, ty.

¹⁷ Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn (ö.224/838), *Kitâbu'l-Emvâl*, nşr. Halil Muhammed Hiras, Beyrut, 1989.

¹⁸ Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Habîb (ö.450/1058), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, thk. Ahmed Câd, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 2006.

¹⁹ San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk (ö.211/827), *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-Azamî, el-Meclisü'l-İlmî, I-XI, Hind, 1403.

²⁰ İbn Ebî Şeybe, Ebî Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim (ö.235/839), *el-Musannef*, thk. Ebî Muhammed Üsâme b. İbrahim b. Muhammed, y.y., ty.

3. ZEKÂTIN GELİŞİM SÜRECİ

İslâm'ın inanç, ibâdet ve ahlak konularındaki hükümlerini tedrici olarak yerleştirdiği gerçeğinden hareketle, aynı tadrîcîliği biz zekâtın farz kılınmasında da görüyoruz. Zekâtın hicri ikinci yılda farz kılındığı gerçeğini göz önüne aldığımızda Mekke dönemi ile birlikte on beş senelik bir tavsiye, teşvik döneminin ardından emir seviyesine çıkmış bir mâlî ibadetten bahsediyoruz. Artık sadece gönüllü bir ibâdet olmaktan ziyâde namazla birlikte zikredilen bir zorunluluk halini almıştır. Bu değişimi âyetler, hadisler ve kaynakların ışığında aktarmaya çalışacağız.

3.1.Zekât-Vergi İlişkisi

Zekât-vergi ilişkisi temelinde günümüzde zekâtın vergi olup olmaması, verginin zekâta sayılıp sayılamayacağı, malda zekâtın dışında bir verginin olup olmadığı tartışılan konulardır. Öncelikle zekât ve verginin tanımını yaparak iki kavram arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri görmek konuya giriş yapmamızı sağlayacaktır:

Vergi, kamu hizmetlerine harcanmak için hükûmetin, yerel yönetimlerin yasalara göre doğrudan doğruya veya bazı malların fiyatlarının üstüne koyarak dolaylı yoldan herkesten topladığı para²¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Zekât ise, ilâhi emir ile belirlenmiş olan ve nisap miktarına ulaşmış, senede bir defa servet üzerinden alınan bir vergidir. Belli bir kamu hizmetine karşılık olmadan alınması vergiyi harç ve resim gibi diğer kamusal mâlî yükümlülüklerinden ayırır. Vergi, devletin ekonomik gücünü oluşturan temel gelir ve bireylerin de vatandaşlık görevi olduğundan dolayı modern hukuk, iktisat ve mâliye'nin yanısıra siyâset ve kamu yönetiminin de ana konularından birini oluşturur.²²

²¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=VERG%C4%B0

²² M. Mâcî Kenanoğlu, "Vergi", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIII, 52.

Tarih boyunca devletin egemenlik gücüne dayanarak vergi topladığı bir gerçek olmakla birlikte sosyal devlet fonksiyonunun önem kazanmasıyla devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahil olması kaçınılmaz bir hal almıştır. Devlet bu bağlamda; gelir dağılımını düzenlemek, sınıf farklılıkları oluşmasının önüne geçmek, bazı sektörleri desteklemek veya bazı sektörleri engellemek, kamu hizmetlerinin sunulması için gelir elde etmek gibi amaçlarla vergi toplamaktadır. Zekâtın da dinî ve manevi hikmetlerinin yanı sıra toplumda sosyal adaleti sağlama, zenginlerle fakirler arasındaki maddi manevi farklılıkları azaltma gibi yararları bulunmaktadır. Vergi, kamu giderlerini karşılamak üzere devletin tek taraflı olarak ve egemenlik gücüne dayanarak, kişilerin gelir ve mallarından karşılıksız olarak cebren aldığı ekonomik değerlerdir.²³

Zekâtın dinî ve mânevî hikmetleri yanı sıra toplumda sosyal adaleti sağlama, zenginlerle fakirler arasındaki maddî ve hissî uçurumları kapatıp karşılıklı sevgi ve saygı tesis etme, sosyal amaçlı gider ve yatırım alanlarından bir kısmını karşılama gibi önemli yararlar taşıdığı da açıktır. Öte yandan Hz. Peygamber ve sahâbe döneminden itibaren belli malların zekâtının devlet tarafından toplandığı, sosyal ve kamusal alanlara harcandığı da bilinmektedir.

Zekâtın bu ikinci grupta yer alan sosyal amaçları ve kamu hukukunu ilgilendiren yönleri, öteden beri İslâm âlimleri arasında zekâtın, aynı mal veya gelirden devlete verilen vergiden farklı olup olmadığı, vergi ile zekâtın aynı şeyin iki farklı isimlendirmesi mi, yoksa tamamıyla farklı şeyler mi olduğu tartışmasının da ana sebebini teşkil etmiştir.

Bilindiği üzere vergi, kamu giderlerini karşılamak üzere devletin tek taraflı olarak ve vergileme yetkisine dayanarak, kişilerin gelir ve mallarından aldığı ekonomik değerlerdir. Başka bir tarifte vergi, devletin kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla

---

²³ Furkan Beşel, “Vergileme Amaçları ve İlkeleri Açısından Zekât”, *International Congress on Islamic Economics and Finance (ICISEF)*, 21-23 Ekim 2015, Sakarya / Turkey, 51.

fert ve işletmelerden, karşılıksız olarak ve kamu hukukunun kuralları çerçevesinde aldığı paralardır.

Vergiyi fertler ve işletmeler hukukî zor altında öderler ve bu ödeme karşılığında devletten, vatandaşlık konumlarından doğan genel ve kamusal haklar hariç, herhangi bir hak iddia edemezler. O halde vergiden doğan hukukî ilişki bir alacak borç ilişkisidir. Bir alacak veya borcun meydana gelmesi için esas itibariyle iki tarafın bulunması gerekir. Vergi ilişkisinde taraflardan biri vergi alacaklısı, diğer vergi borçlusudur; her iki tarafın da yetki ve ödevleri kanundan doğar. Devletin kendinden beklenen hizmet, yatırım ve görevleri yapabilmesi için gelire ihtiyacı vardır. Günümüzde devletler için en önemli gelir kaynağı vergilerdir.

Yukarıdaki açıklamaların ışığında zekât ve verginin benzer ve farklı yönleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Zekât ile vergi arasında mevcut farklar söylenirken, öncelikle zekâtın Allah tarafından konulmuş, Kur'an'da yazılı kalıcı ve değişmez bir hüküm verginin ise kanunla konulup kaldırılan, açıkçası beşerî bir otoriteye dayanan bir karar olduğu gündeme getirilir ve vergi kanunlarının yürürlüğe girmesi veya yürürlükten kaldırılması şeklinin diğer kanunlardan farkı bulunmadığı söylenir.

2. Vergi kanunla konup kanunla kaldırıldığı gibi, onun miktar ve nisbetleri de kanunla düzenlenir, gerektiğinde aynı usulle arttırılır eksiltir. Zekâtın nisab ve nisbetleri Hz. Peygamber tarafından belirlenmiştir. Bu nisab ve nisbetler Hulefâ-yi Râşidîn döneminde ve müteakip dönemlerde aynen korunmuş, tarih içinde hiç değiştirilmemiştir. Zekâtın bu unsurlarının değiştirilmesi, onun malî bir ibadet olma özelliğini ortadan kaldırır.

3. Zekâtın sarf yerleri âyetle belirlenmiştir. Zekâtı devlet de tahsil etse, hukukî bakımdan onun durumu yetim malını elinde bulunduran vasînin durumu gibidir. Devlet ancak koruma amacı ile elinde bulundurabilir. Dilediği mal ve hizmetlere harcayamaz,

zikredilen âyette gösterilen zümrelere sarfetmekle yükümlüdür. Hâlbuki devlet vergi gelirlerini sosyal ve kamusal alanda istediği gibi harcayabilir.

Bu açıdan söylemek gerekirse; zekâtın vergiye benzeyen yönleri dikkate alındığında onun nerelere verileceği önceden belirlenmiş bir vergi olduğu, fertten ferde transfer edildiği zaman sosyal güvenlik vergisi veya primi mahiyetinde görülebileceğini söylemek mümkündür. Vergiler genel bütçe gelirleri içinde kaybolacağı gibi, belirli bir gaye için belirli bir verginin de tahsil edilmesi mümkündür. Eğer bir vergi, özellikle sosyal güvenlik gayesine tahsis ediliyorsa bu tahsisî bir vergidir. Zekât işte bu tür tahsisî bir sosyal güvenlik vergisi mahiyetinde görülebilir. Zekâtın vergiye benzemeyen tarafları dikkate alındığında ise onun ibadet yönünün ağır bastığı ve vergiden farklı olduğu söylenebilir. Bu farklılık en çok hükmün kaynağı, zekâta tâbi mallarda nisab ve nisbetler ve zekâtın sarf yerlerinde belirgin hale gelmektedir.

1. Zekât da vergi de toplumsal yaşamın gereklerinden olup icbarîdir.
2. Zekâtı kaide olarak devlet tahsil eder ve ilgili yerlere sarfeder. Vergi tahsili de merkezî devlet idaresine veya onun yetki devrinde bulunduğu taşra kamu kurum ve kuruluşlarına aittir.
3. Zekât mükellefi, bu farîzayı yerine getirirken kendisi için özel bir menfaat gözetmez. Vergi mükellefi de vergisi karşılığında doğrudan kendisine bir menfaat beklemez.
4. Hem zekâtın hem de verginin malî hedefleri yanında iktisadî, içtimaî hedefleri de vardır.

Böyle olunca, zekât ile vergi arasında ontolojik ve aksiyolojik anlamdabir farkın bulunduğu, yani aralarında menşe ve değer hükmü bakımından fark olduğu söylenebilir. Amaçları aynı olsa bile zekât emri, ilâhî kökenlidir, dolayısıyla mânevî müeyyidedir; vergi ise dünyevî bir otoritenin emridir ve müeyyidesi maddîdir. Fakat, bu durum aralarında pratik ve dogmatik açıdan fark bulunduğu anlamına gelmez. Meselâ, her ikisi

de sosyal ve kamusal amaçlıdır. Zekâtın uygulanması mânevî müeyyideye, verginin uygulanması ise kanunî müeyyideye bağlanmıştır ve müeyyideye bağlılık açısından aralarında fark yoktur. Kaldı ki devlet, zekât uygulamasını daha düzenli hale getirmek için kanunî düzenleme yapacak olsa, bu fark da ortadan kalkar.

Çağımızda zekât-vergi benzerliği veya ayrılığı konusunda bu ve benzeri yaklaşımlardan hareket eden İslâm âlimlerinin neticede iki gruba ayrıldıkları görülür.

a) Çoğunluğa göre zekât ve vergi ayrı ayrı mükellefiyetlerdir. Devlete verilen vergi, aynı maldan verilmesi gereken zekât borcunu düşürmez. Verginin zekâta benzeyen bazı yönleri bulunsa da, vergiden doğan hukukî ilişki bir borç ilişkisidir. Vergi alacaklısı vergi koyma yetkisine sahip kamu kuruluşlarıdır. Vergi borçlusu ise, vergi kanunlarına göre kendisine vergi borcu terettüp eden gerçek veya tüzel kişilerdir. Mükellef bu ödenmesi zorunlu vergi borcunu çıkardıktan sonra zekâta matrah olan servetini hesap edip bu malî bir ibadet olan zekâtını Allah'ın emrine uyarak, O'nun rızâsına kavuşmayı dileyerek gönül hoşnutluğu ve halis bir niyetle yerine getirmelidir. Bu görüşün dayandığı ana gerekçe, zekâtın dinî bir mükellefiyet ve ibadet, verginin ise tamamen dünyevî çerçevede kalan kamusal borç ilişkisi olduğu tezidir. Ayrıca, Hz. Ömer'in fethedilen topraklara haraç vergisi koymuş olması da, zekâttan ayrı olarak vergi de konulabileceğinin delili sayılmıştır. Sosyal dayanışmanın bir gereği olarak vatandaşlar devletin meşrû giderlerine katılmak zorundadır. Devletin nimetlerinden istifade etmek vergi külfetini ödemeyi gerektirir. İslâm hukukçularının çoğunluğu sebep ve şartları gerçekleşince devletin zekât dışında adaletle dayalı vergi almasının meşrû olduğunu, mükelleflerinde bunu ödemekle yükümlü bulduklarını ifade etmişlerdir.

b) Bazı İslâm âlimleri ise, zekâtın sosyal amaçlarını ve kamu hukukunun bir parçası olarak devlet tarafından tahsil edilmekte oluşunu ölçü alarak ve İslâm'ın zekât emrini amacı ve işlevi doğrultusunda geniş yorumlayarak zekât ile verginin esasen aynı olması gerektiğini ifade ederler. Onlara göre zekât, müslüman bireyin içinde bulunduğu

toplumun kamu harcamalarına, sosyal adaleti kurmayı ve kamu hizmetlerinin en iyi şekilde ifasını hedef alan her türlü yatırım ve gidere ibadet aşk ve heyecanı içinde katılmasıdır. Kur'an'da zekâta tâbi malların tek tek belirtilmeyip sadece bir kısmına işaret edilmiş olması, zekât nisabının ve nisbetinin belirtilmemiş bulunması bunun bir göstergesi sayılabilir. Zekâtın sarf yerlerini bildiren âyet, toplumdaki ihtiyaç sahiplerinin ilk ve en canlı örneklerini vermeyi hedeflemiş olmalıdır.

Her iki görüşün de haklı gerekçeleri vardır. Zekâtın toplumsal yönü inkâr edilemediği gibi, zenginliğin toplumun imarı için seferber olması, bireylerin içinde yaşadıkları ve sayesinde çeşitli imkâna kavuştukları toplumlarının yararı için kamu harcamalarına ibadet aşk ve heyecanıyla katılması da çağımızda fevkalâde önem kazanmıştır. Bununla birlikte Kur'an'da zekâtın sarf yerlerinden söz edilirken öncelikli olarak ihtiyaç sahibi şahısların gündeme getirilmesi de anlamlıdır. Bu bizlere, toplumun huzur ve mutluluğunu sağlamanın yolunun bireylerin tek tek huzur ve güvenliğini sağlamaktan geçeceğini öğretmektedir.

Öte yandan, günümüzde gerek fertlerin vergilerini gerektiği şekilde ödemedi, gerekse devletlerin serveti vergilendirmede ve topladığı vergileri yerine harcamada kamu vicdanını rahatsız edecek ölçüde mütesâhil veya kusurlu davrandığı, çeşitli baskı gruplarının bütçeden pay alma mücadelesi içinde gerçek ihtiyaç sahiplerinin, kimsesiz ve yoksulların haklarının âdeta unutulduğu da bir gerçektir. Bu itibarla zekât, doğrudan ihtiyaç sahibine ulaşması, toplumda sosyal dengeyi ve barışı kurmada tek başına etkili olması sebebiyle hâlâ önem ve etkinliğini korumaktadır. Zekâtın bu anlam ve önemi, bütün bireyleri kuşatacak ölçüde bir sağlık sigortası ve sosyal güvenliğin, kimsesizlik ve işsizlik sigortasının, devlet destekli sosyal dayanışmanın bulunmadığı toplumlarda daha yakından hissedilmektedir. Zekâtın vergiye benzer yönleri olsa da zekât ilâhî kökenlidir, dolayısıyla yaptırımı manevidir; vergi ise dünyevî bir otoritenin emri olup müeyyidesi maddîdir. Zekât servet üzerinden alınmakta iken vergi gelir, harcama ve servet üzerinden

alınmaktadır. Ayrıca verginin zekât olarak sayılması bir süre sonra zekât ibadetinin unutulmasına ve gerçek hüviyetinin hayattan silinmesine neden olabileceğinden dolayı bu şekilde bir dönüşüm problemler ortaya çıkaracağı görülebilir.²⁴ Böyle olunca son tahlilde, söz konusu şartlar muvacehesinde zekâtın vergiden ayrı düşünülmesi, zenginlerin yukarıda belirtilen usul ve esaslara göre zekât borçlarını hesap etmeleri ve onu da hak sahiplerine ulaştırmaları dinî bir mükellefiyet olarak devam etmektedir.²⁵ Ancak zekâtın bu şekilde ödenmesi fırsat eşitsizliği doğuracağını düşünen bazı araştırmacılar zekâtın gelir vergisi olarak düşülmesi şeklinde bir öneride bulunmaktadır.²⁶

3.2. İslâm'dan Önce Vergi

Hz. Peygamber'in aldığı vahyin içeriğinde ekonomik konulara temas eden çok sayıda âyet bulunmaktadır.²⁷ Ayrıca Kur'ân geçmiş peygamberlerin de zekât ile yükümlü kılındığını gösteren âyetlere yer vermektedir.²⁸ Bundan dolayı Hz. Peygamber'e zekât toplama emri geldiğinde bu yeni Müslüman toplumda ve Rasûlullah'ın zihninde yeni bir olgu muydu? İslâmdan önce Mekke'de vergi ile ilgili herhangi bir cari uygulama var mıydı? sorusunu sormamıza neden olmaktadır.

---

²⁴ Pehlül Düzenli, "Vergi, Zekât Yerine Geçer Mi?", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, 642.

²⁵ Kollektif, *İlmihal-İmân ve İbâdetler I*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012,493-497.

²⁶ Ahmet Özdemir, "Zekât Ve Vergi Mükellefiyetinde Fırsat Eşitliği Ve Adaletin Sağlanması", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 17 Sayı: 56 (Yaz 2013), 1-10.

²⁷ Bakara, 2/219, Mü'minûn, 23/4, Zâriyât, 50/19, En'âm, 6/141.

²⁸ Bakara, 2/83, Enbiyâ, 21/69-73.

3.2.1. Müşriklerin Putlarına Hisse Ayırması ve Kur'ân'ın Bakışı

“Kur'ân'da İslâm'dan evvel müşrik ve putperest kabile topluluklarının zirâh mahsul ve hayvan sürülerinden belli bir hisse ayırdıkları ve dîni gayelerle bunların bir kısmını Allah'a ve diğere bir kısmını ayrıca ilahlara tahsis ettiklerine dikkat çekildikten sonra onların, Allah'ın yanında varsaydıkları ilahlara bir hisse ayırmaları tenkid edilir ve şöyle denir: *“Tarlalarından ve sürü hayvanlarından elde ettiklerinden, onlar, Allah için bir nasîb, bir hisse ayırırlar ve şu, Allah'ın, bu da bizim tanrılarımız içindir (derler), ne yakışsız bir iddia! Onların, tanrıları için ayırdıkları hisse Allah'a varmaz ve fakat onların Allah için ayırdıkları nasîbler onların tanrılarına varır, onların hüküm verip düşündükleri şu şey ne kadar kötüdür”*²⁹ Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?”³⁰

Bir diğere âyette benzer konuya vurgu yapılmaktadır ve bu yaklaşımın doğru olmadığı ifade edilmektedir. *“Bir de kendilerine rızık olarak verdiklerimizden, mahiyetini bilmedikleri şeylere (putlara) pay ayırırlar. Allah'a andolsun ki, iftira etmekte olduğunuz şeylerden mutlaka sorguya çekileceksiniz!”*³¹

Kur'ân'da müşriklerin hayvanlarından ve ekinlerinden belli bir payı tanrılara veya putlara ayırdıklarını öğreniyoruz. Allah bu ayrılan payların fakir ve ihtiyaç sahipleri yerine herhangi insani ihtiyaçtan yoksun tanrılara verilmesini eleştirmektedir. Hz. Peygamber ile birlikte Mekke tebliğ döneminin ilk yıllarında yedirme-içirme, gözetme anlamında fakirlere vurgu yapıldığını görüyoruz. İslâm sosyal yardım mantığıyla aslında

---

²⁹ En'âm, 6/136.

³⁰ Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1984, 20-21.

³¹ Nahl, 16/56.

İslam'dan önce Arap toplumunda tanrılara sunulmak üzere ekin, hayvanlardan ayrılmış olan payı doğru ve olması gereken yere kanalize etmeye çalışmıştır.

*Allah bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey (meşru) kılmamıştır. Fakat kâfirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğunun da kafaları çalışmaz.*³²

Yine müşrikler süreç içerisinde dini inançlardaki sapmaların bir etkisi olarak toplumla paylaşılması gereken gelirleri kendilerince dini gerekçelerle ya salıvermekte veya dokunulmaz veya yenmesini haram kılmakta idiler. Kur'ân'da bu durum En'âm Sûresinde şu şekilde ifade edilmektedir.

*“Onlar saçma düşüncelerine göre dediler ki: Bu (tanrılar için ayrılan) hayvanlarla ekinler haramdır. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır. Birtakım hayvanlar da vardır ki, (Allah böyle emrediyor diye) O'na iftira ederek üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden Allah onları cezalandıracaktır. Dediler ki: Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, kadınlarımıza ise haram kılınmıştır. Şayet (yavru) ölü doğarsa, o zaman (kadın erkek) hepsi onda ortaktır. Allah bu değerlendirmelerinin cezasını verecektir. Şüphesiz ki O hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir. Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek (kadınlara) haram kılanlar, muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Onlar gerçekten sapmışlardır ve doğru yolu bulacak da değillerdir.”*³³

Kur'ân'ın bu anlamsız ve gereksiz harcamaları toplumdaki ihtiyaç sahiplerine yönlendirmesi o dönem için müşriklerin yaptıklarının aklen de anlamsız olduğunu vurgulaması ve anlamlı, doğru, topluma yararlı olana bir dikkat çekmedir.

---

³² Mâide, 5/103.

³³ En'âm, 6/138-140.

Kur'ân ise Müslümanlardan kestikleri kurbanları hem yemeleri hem de fakir ve yoksullara yedirmelerini istemektedir.

“İnsanlar arasında hacı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait bir takım yararları yakînen görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları (kurban kesmeleri için) sana (Kâbe'ye) gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yeyin, hem de yoksula, fakire yedin. Biz, büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Şu halde onlar, ayakları üzerine dururken üzerlerine Allah'ın ismini anınız (ve kurban ediniz). Yan üstü yere düştüklerinde ise, artık (canı çıktığında) onlardan hem kendiniz yiyin, hem de ihtiyacını gizleyen-gizlemeyen fakirlere yedin. İşte bu hayvanları biz, şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.”³⁴

Risâletin ilk yıllarında Müslümanlar küçük bir azınlık olarak Mekke toplumunda yaşıyorlardı. Genelde Hz. Peygamber'in etrafında maddi durumu iyi olmayan Müslümanlar vardı. Bu durumda maddi anlamda daha elverişli olan sahabeler fakir olan Müslümanlara vermekle ve onları gözetmeye teşvik edildiler. Müddessir sûresi 44. âyetinde âhiret gününün anlatıldığı sahnede cehennemdekilerin bu azaba neden uğradıkları sorulduğunda birkaç neden sıralarlar ve bunlar arasında yoksulları (miskin) “İt'âm” etmedikleri ifâde edilir.³⁵ Bahsettiğimiz âyetlerin içeriğinden belli yerlere verilmesi ve kullanılması için ayrılan payların olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân gereksiz ve anlamsız olan bu ayırmanın doğru yerlere aktarılmasını istemektedir. Bu da aslından Mekke toplumunda vergi anlayışının olduğunu göstermektedir.

---

³⁴ Hacc, 22/28,36.

³⁵ Müddessir, 74/44.

3.2.2. İslâm Öncesi Mekke’de Öşür/Uşûr Uygulaması

İslâmdan önce Mekkelilerin Bizans topraklarına ticâret amacıyla gittiklerinde vergi ödediklerinden bahsedilir. Kaynaklar Cidde’de yaşanan bir gemi kazası sonucu ortaya çıkan ahşapları Mekkelilerin Ka’be’nin inşasında kullanmak için satın alma girişimlerini aktarmaktadır. Rûm diyarından geldiği ifade edilen geminin mürettabâtına ahşapları kendilerine satmaları karşılığında ticâret mallarını Mekke’de öşür vergisi ödemeksizin satmalarına izin vermişlerdir. Muhammed Hamidullah bu durumu şöyle ifade etmektedir: *“Tıpkı Mekkelilerin Bizans topraklarına gittiklerinde ödedikleri gibi, Grekler de Mekke’de öylece öşür vergisi öderlerdi. Hicretten on sekiz yıl önce Mısır’dan Yemen’e gitmekte olan Rumlara ait bir gemi Şu’ayba (bugünkü Cidde) yakınında batınca, Mekkeliler felâketzedelere yardım ve iyilikte bulundular: onlardan batık geminin kalaslarını satın alarak, kazazedelerin Mekke’ye gelmelerine ve kurtarabildikleri malları burada alışlagelmiş öşür vergisini ödemeksizin satmalarına izin verdiler.”*³⁶ Mustafa Fayda’nın makalesinde Hz. Peygamber’in öşür(gümrük vergisi) memuruna yönelik olumsuz sözlerini içeren hadislerinden de bu verginin var olduğunu ve uygulandığını da söyleyebiliriz.³⁷

---

³⁶İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb (ö.218/833), *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrâhim el-Ebyârî-Abdulhâfız eş-Şelebî, Şeriketü Mustafa Albânî, I-II, Mısır, 1375/1955, I, 193; Ezrakî, Ebu’l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Velîd b. Ukbe (ö.250/865), *Ahbâru Mekke ve mâ Câne fihâ mine’l-Âsâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Mulahhas, Dâru’l-Endelüs, I-II, Beyrut, ty., I, 158-160; Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târihi’l-Arab Kable’l-İslâm*, Dâru’s-Sâkî, I-XX, y.y., 1422/2001, XIV, 62.

³⁷ Mustafa Fayda, “Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr”, *AÜİFD*, 1981, cilt: XXV, 169-173.

3.2.3. Mekke İdarecilerinin Misafir ve Hacılar İçin Aldığı Vergiler

Mekke vatandaşlarının yükümlü olduğu *Rafâde* adlı yıllık bir vergi mevcuttur. Kureyşliler her (Hac) mevsiminde mallarından bir miktar ihtiyaç sahiplerine yemek hazırlanması için Kusay'a verirler.³⁸ Bu vergi, yüzlerce hacıya toplu olarak yemek yedirme ve imkânı olmayan yabancı hacılara ulaşım imkânı sağlama amacını taşıyordu. Hac mevsimi dışında, başkanın üzerine düşen misafirperverlik görevini yerine getirmek ve sıradan insanlardan daha gösterişli bir yaşantıya sahip olmak için ihtiyaç duyduğu giderler, anlaşıldığı kadarıyla ticârî ithalattan, özellikle de yabancı tüccarlardan tahsil edilen vergilerle karşılanıyordu. Amalikalılar döneminden beri Mekke'de öşür vergisi ödeniyordu. Kusay, şehir ahalisinin dışında, Mekke'ye gelen herkese öşür vergisi koymuştu.³⁹

Ancak Kusay'dan sonra bir lider olmadığına göre, bu vergileri kim alıyordu bunu bilemiyoruz. Mekke'de ziraatçılık yoktu. Dolayısıyla ziraât yapılan topraklardan bir arazi vergisinin alınması söz konusu değildir. Sürü sahiplerinin yıllık çoğalma üzerinden belirli bir yüzdeyi kabile başkanına ödemek zorunda olup olmadıkları bilgisine de sahip değiliz. Fuarlardan tahsil edilen öşürler de vardır. Ancak bunların kimlerden toplandığı ve nerelere harcandığı da bilinmemektedir. Minâ, Mecenne, Zu'l-Mecâz, ve en azından kısmen Ukâz fuarları, Mekkelilerin etki alanında idi."⁴⁰

Kur'ân'ın ve kaynakların verdiği bilgiler konusunda İslâm öncesi Mekke'de yerel ahaliden ve dışarıdan ticâret için gelenlerden ayrıca Mekke'den ticâret için Bizans topraklarına giden kervanlardan da vergi alındığını görmekteyiz.

---

³⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 177.

³⁹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 39.

⁴⁰ Muhammed Hamidullah (ö.2002), *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, II, 720-721.

3.3. İslâm'dan Sonra Vergi

İslâm öncesi dönemde toplumsal ihtiyaçlar, devletlerarası ticârî münasebetler gereği varolduğunu anladığımız vergiler Hz. Peygamber'in tebliğ vazifesine başladığında farklı kavramlar ve amaçlar için yeni Müslüman olmuş topluma âyetlerle bildiriliyordu. Şimdi de bu âyetlerin Mekke ve Medîne dönemi içerik değişimini inceleyelim.

3.3.1. Mekke Dönemi (610-622)

Hız. Peygamber'in vahyi alması ile birlikte başlayan sürecin ilk yıllarında Mekke toplumunda îmân eden bireyler az sayıda kişiden oluşmaktaydı. Bu Müslüman topluluk ile birlikte daha sonra Müslüman olanların iktisâdî anlamda genel karakteri -Hz. Hatice ve bazı sahabeleri istisna edersek- orta halli kimseler olmalarıydı. Zengin âilelere mensup genç sahabiler bu yeni Müslüman toplulukta bulunsa da muhtemelen âilelerinin ekonomik varlıklarından tam olarak istifade edememişlerdir.⁴¹ İslâm, Arap yarımadasında Mekke'nin dînî görünümünü yavaş yavaş değiştirmeye başladığı gibi, iktisâdî anlamda çehresini ve toplumsal ekonomik katmanlarını değiştirmeye de başlamıştı. Hz. Peygamber'in nüfûz ve toplumsal gücü yüksek insanlara İslâm'ı tebliğ çalışmalarına yoğunlaşması ve diğer Müslümanları ihmal etmesi, bazen vahiyle uyarılmasına sebep olmuştur. Böyle bir sosyo-ekonomik tablo, maddî ihtiyaçların temin edilmesini zorunlu kılıyordu. Vahyin getirdiği değişim Kur'ân'da öncelikle toplumdaki Müslüman olan ihtiyaç sahiplerinin, düşkünlerin, borçluların ve maddî anlamda her türlü eksikliği hissedenlerin ayağa kaldırılmasını teşvik eden âyetlerde vurgulanmıştır. Bu

---

⁴¹ Abdurrahman Kurt, "Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar", UÜİFD, Cilt: 18, Sayı: 2, 2009, 37-39.

durum da Hz. Peygamber'in görevini bir kat daha zorlu kılıyordu. *"İki hurması olan birisini kardeşiyle paylaşsın"*⁴² şeklindeki hadislerden fakirlik ve imkânsızlığın derecesini tahmin edebiliyoruz. Hamidullah, Hz. Peygamber'in konumunu açıklaması anlamında şunları ifade etmektedir:

*"Göçebe kabileler arasında yaşanmakta olan anarşinin ya da az çok örgütlenmiş durumdaki küçük şehir-devletlerinin yerini merkezî bir hükûmetin alması, ülkenin iktisâdî hayatını temelinden değiştirmiştir. Ancak özellikle üzerinde durulması gereken bir konu da, Rasûlullah'ın değişen koşullarla ortaya çıkacak olan yeni ihtiyaçlara cevap vermek üzere, maliye ve vergi politikalarında yeniliklere tamamen açık olması idi. Örgütlü bir toplumun, en azından bireyler kadar ve hatta onlardan daha fazla ihtiyaç duydukları şeyler vardır. Rasûlullah, bunu daha ilk günden itibaren hissetmeye başlamış ve bu nedenle sahabelerini hayır işleyip sevap kazanmaya ve "Allah yolunda" servetlerinin bir kısmını, özellikle durumu iyi olmayan kimseler için harcamaya teşvik etmiştir."*⁴³

Mekke döneminde düzenli alınan vergilerden söz edemiyoruz. Daha çok gönüllü olarak verilen ve âyette ifade edildiği gibi *"insanlardan isteyecek kadar muhtaç duruma düşmeyecek şekilde fazlasını verme"*⁴⁴ şeklinde yardım yapılması tavsiyesini müşâhede ediyoruz. Yine Mu'âz b. Cebel'in köleleri olduğundan Hz. Peygamber'e bahsetmesi ve

---

⁴² Buhârî, Ebû Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. Muğîre (ö.256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsîru'n-Nâsîr, Dâru Tavku'n-Necât, I-IX., yy., 1422, Zekât, 10.

⁴³ Muhammed Hamidullah (ö.2002), *İslâm Peygamberi*, II, 803-804.

⁴⁴ Bakara, 2/219; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), *Câmiu'l-Beyân 'An Tefsîri Âyi'l-Kur'ân*, I-XXVI, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire, 2001, III, 686-688.

nasıl infak edileceğini sorması üzerine Bakara Sûresi 2/219.⁴⁵ âyetinin nâzil olduğunu görüyoruz.⁴⁶

Risâlet'in Mekke döneminde zekât, hak, îtâ, it'âm, ta'âm, infâk, nasîb ve benzeri kavramların âyetlerde kullanıldığını görüyoruz: *“Onlar zekât görevini yerine getirirler.”*⁴⁷ *“Onların mallarında isteyenlerin ve mahrum olanların (isteyemeyenlerin) hakkı vardır.”*⁴⁸ âyetinde o dönemin toplumunda iman edenlerin maddi anlamdaki sıkıntılarına ve psikolojik durumlarına, isteyememelerine işaret edilmektedir. Kalem Sûresinde geçmiş toplumlarda, fakirlere mahsullerinden vermemek için çabalayan insanların bahçelerinin helak olması anlatılmış ve bencillik yasaklanmıştır. En'âm Sûresinde asıl yapılması gereken yeni Müslüman olmuş bu topluma gösterilmiştir: *“Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”*⁴⁹

Kişinin kazandığı tüm malların ve araziden elde ettiği mahsulün belli bir miktarının vergiye tabi olduğunu ifade eden âyette şunlar ifade edilmektedir: *“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın.”*⁵⁰

---

⁴⁵ “...Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. “İhtiyaç fazlasını” de. Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz.”

⁴⁶ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer (ö.774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme, Dâru Tayyibe li'n-Neşr, I-VIII, yy., 1420/1999, I, 579.

⁴⁷ Mü'minûn, 23/4.

⁴⁸ Zâriyât, 50/19.

⁴⁹ En'âm, 6/141.

⁵⁰ Bakara, 1/267.

Başka bir âyette meyve bahçeleri ve meyvelerden bahsettikten sonra şunlar söylenmektedir: *“Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”*⁵¹ Bu âyetlerde belirtilen her şeyden vergi alınıp alınamayacağı konusu fakihler tarafından tartışılmıştır. Bizim konumuz bu tartışmalar olmadığı için sadece dipnot olarak vermeyi uygun bulduk.⁵²

Bu terimler, henüz İslâm Devleti'nin tam anlamda teşekkül etmediği ilk dönemlerde, zekâtın yerine kullanılmışlardır. Kur'ân, Müslümanları iyi ve güzel işler yapmaya teşvik etmek için önceki peygamberlere göndermelerde bulunur ve böylece, eski peygamberlerin yolundan gidenler böyle yaptıklarına göre, siz de onlar gibi yapın, demek ister. Daha dikkat çekici olan taraf, Kur'ân'ın Mekke döneminde inen âyetlerinde şu iki kavramın kullanılmasıdır: *“İnfâk fî Sebîlillâh”* (Allah'ın yolunda harcama) ve *“hak”* (hak ve aynı zamanda mâlî yükümlülük, vergi). Burada *“hak”* terimini içeren şu âyetlerin meallerini aktarıyoruz:⁵³

*“Şüphesiz ki Allah'a isyandan sakınanlar, rablerinin kendilerine verdiğini alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunacaklar. Kuşkusuz onlar, bundan önce dünyada güzel davrananlardı: geceleri pek az uyurlar ve seher vakitlerinde de Allah'a tövbe ve istiğfâr ederlerdi. Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak (pay) vardı.”*⁵⁴

“Gerçekten insan pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır; kendisine bir kötülük dokunduğunda sızlanıp feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir. Ancak şunlar

---

⁵¹ Enâm, 6/141.

⁵² Mâverdi, el-İmâm Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö.450/1058), *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, thk. Ahmed Câd, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 2006, 112; Yusuf Karadâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, Trc. İbrahim Sarmış, Kayhan Yayınları, I-II, İstanbul, 1984, I, 353.

⁵³ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 804-805.

⁵⁴ Zâriyât, 51/15-19.

öyle değildir: *Namaz kılanlar ki onlar namazlarında devamlıdırlar; mallarında, isteyene ve (istemediği için) mahrum kalmışa belli bir hak tanıyanlar.*⁵⁵ Âyetlerde özellikleri açıklanan Müslümanların maddî sorumlulukları da miktar belirtilmeksizin gösterilmiştir. Mekke dönemi âyetlerinin genel çerçevesi Müslümanları miktarı belli olmaksızın yardım etmeye ve sorumluluk almaya davet etmesidir.⁵⁶

*“Allah’ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.”*⁵⁷

Hicretten önce nazil olan âyetlerde, kelime anlamı *“artma, arındırma, kâr”* gerçekte ise *“artarken temizleme”*⁵⁸ olan *“zekât”* terimi ile yine kelime anlamı *“doğruluk”*, gerçekte ise *“dosdoğru bir imanın göstergesi olmak üzere iyilik yapmak”*⁵⁹ demek olan *“tassadduk”* terimlerine oldukça sık yer verilmiştir. Mekke devrinde zekâtı ihtiva eden âyetler, emir kipiyle değil, haber siygası ile inmiştir. Müslümanlara zekât vermeyi emretmek yerine *“Onlar zekâtı verirler”* şeklinde ifadeler kullanılmış, zekât vermenin mü’minlerin temel özelliklerinden olduğuna işaret edilmiştir.⁶⁰

---

⁵⁵ Meâric, 70/19-25.

⁵⁶ Müddessir, 74/38-46; Kalem, 68/19-33; Hakka, 69/25-34; Fecr, 89/17-18; Mâ’ûn, 107/1-7.

⁵⁷ Nîsâ, 4/5.

⁵⁸ İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim (ö.711/1311), *Lisânu’l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullah-Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Dâru’l-Ma’rife, I-VI, Kâhire, ty., III, 378.

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV, 245.

⁶⁰ Rûm, 30/38, 39; Neml, 27/1-3; Lokman, 31/4; Mü’minûn, 23/4; A’raf, 7/156-157; Fussilet; 41/6-7. Ayrıca bkz., Şehmus Demir, “Kur’ân’da Zekât Kavramının Etimolojik Ve Semantik Analizi”, *AÜİFD*, Sayı: 28, Erzurum, 2007, 25.

Hamidullah, meallerini verdiğimiz âyetlerin gönüllü yardımları anlatmadığını, daha çok sınırları çizilmiş yarı resmi yardımlar olduğunu ifade ederek şu açıklamaları yapmaktadır:

*“Bu âyetlerin nazil olduğu dönemde henüz bir zorlama ya da yaptırım söz konusu değildi; ancak bu âyetlerde sadece sadaka verme ve iyilikte bulunma gibi bir takım basit tavsiyelerin söz konusu olmadığı vurgulanmaktadır. Burada, kabul edilmiş, zorunlu ve belirli kurallara bağlanmış, herkesçe bilinen vergilerden söz edilmektedir. Şüphesiz burada, maddi bir yaptırım ve hatta bir vergi teşkilatı göze çarpmamaktadır.”*⁶¹

3.3.2. Medîne Dönemi (622-632)

Medîne’ye hicret eden Müslümanlar gayr-i menkul mallarını, birçok menkul hayvan ve maddî kaynaklarını Mekke’de bırakmak zorunda kalmışlardı. Bundan dolayı ihtiyaç içerisinde bulunuyorlardı. Mekke’de bütün Müslümanlar kendi içlerinde ihtiyaç halinde idiler. Hz. Peygamber bu ihtiyaçları görmekteydi. Ve bu konuya daha Medîne’ye girmeden uğradıkları Kubâ köyünde ilk cuma hutbesinde temâs etmiştir.⁶²

*“Yarım hurmayla bile olsa kendinizi ateşten koruyun”*⁶³ hadisinde Hz. Peygamber’in aslında az miktardaki maddi yardımlara bile İslâm toplumunun bireylerinin ihtiyacı olduğunu vurguladığını söyleyebiliriz. Vâkıdî’de bir olay bağlamında aktarılan rivâyette Umretü’l-Kazâ dolayısıyla bir adam yanlarında yiyecek bir şeyin olmadığını

⁶¹ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 808.

⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 260.

⁶³ Buhârî, Ebû Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. Muğîre (ö.256/870), *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsıru’n-Nâsır, Dâru Tavku’n-Necât, I-IX, y.y., 1422, Zekât, 10.

söylemişti. İnsanlar da aynı şekilde ellerinde bir şey olmadığını belirtmişlerdi. Bunun üzerine Rasûlullah da yarım hurma bile olsa vermeleri gerektiğini ifade etmişti.⁶⁴

Ebû Mes'ûd dedi ki: *“Onların mallarından sadaka al ki, bununla onları temizlemiş ve arındırmış olursun...”* âyeti indiğinde, biz sırtımızda ücretle yük taşımaya çalışırdık. Kazançlarımızdan sadaka vermeye gayret ediyorduk. Sahâbilerden biri çok miktarda getirerek sadaka verdi. Bunu gören münafıklar *“Gösteriş yapıyor”* dediler. Daha sonra başka bir kişi gelerek bir sa⁶⁵ hurma verdi. Bu defa da münafıklar *“Allah bu bir sa' hurmaya ihtiyaç duymaz”* dediler. Bunun üzerine şu âyet indi: *“Sadakalar hususunda, müminlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya, Allah işte onları maskaraya çevirmiştir. Ve onlar için elem verici azap vardır.”*⁶⁶ Âyetten münafıkların bu tarz yardımların gönüllü yapılamayacağına dair algıları olduğu anlaşılıyor. Veren kişinin mutlaka bir menfaati olduğu düşüncesine sahip oldukları görülmektedir.

Medîne'ye ulaşmış olan bu insanların maddî anlamda iyileştirilmeleri meselesi Hz. Peygamber'in gündeminde ilk sırada olmaya devam etti. Kardeşlik (muâhât) uygulamasıyla⁶⁷ bu problemin ilk aşamada nispeten çözüme kavuşturulduğu ifade edilebilir. Bilindiği üzere *“Muâhât”* uygulaması ile Ensâr ve Muhâcir toprak işlerinde birlikte çalışarak geçim konusunda birbirlerine yardımcı oluyorlardı. Hicret sonrası İslâm toplumunun düzenli bir ekonomik sisteme sahip olması, Müslüman toplumun devamlılığı ve bekası için Hz. Peygamber'in maddî yardımlara vurguyu içeren âyetleri almaya devam

---

⁶⁴ Vakıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî (ö.207/823), *el-Meğâzî*, I-III, thk. Marsden Jons, Dâru'l-Âlemî, Beyrut, 1409/1989, II, 732.

⁶⁵ Eski bir ölçek için bkz. C. Kallek, “Sa'”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 317-319.

⁶⁶ Tevbe, 9/79; Buhârî, Zekât, 10.

⁶⁷ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 504-505; İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb İbn Ümeyye b. Amr (ö.245/860), *Kitabu'l-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, ty., 71.

etmiştir.⁶⁸ Rasûlullah'ın çabaları ve tavsiyeleri ile vahyin gelmesi birbiriyle uyum içindedir.

Mekke döneminde kullanılmaya başlanan “*zekât ve sadaka*” terimleri, ölçüleri belli olan zekât ve sadaka'yı ifade etmemektedir. Sadece yardımlaşma anlamı taşımaktadır. Zaten ölçüleri daha sonraki dönemde ortaya koyan Hz. Peygamber'in kendisidir. Muhtemelen Rasûlullah, bu konuda da aşamalı bir yaklaşım sergilemiş olmalıdır. Bir anda ölçüler ve nispetler koymak muhtemelen zorlama bir yaklaşım olacağından yeni teşekkül etmiş ve hassas olan bu toplumun temellerini sarsabilirdi. Bundan dolayı vurgunun inanç ve ahlakî sorumluluk temelinde ilerlediğini ifade edebiliriz. Maddî yardımlaşma ile ilgili âyetlerin gelişimiyle ilgili şunları ifade edilmektedir. “*Medîne'ye hicretle birlikte “zekât ve sadaka” terimlerinin kullanılmasına devam edilmiş, ancak bunlarla ilgili hükümlere riâyet edilmemesi halinde bazı maddî yaptırımlar uygulanmış ve bunun sonucu olarak, hicretten önceki dönemde “sadaka” niteliği taşıyan yardımlar Hz. Peygamber tarafından tahsil edilen gelirlere ve düzenli kamu yükümlülüklerine dönüştürülmüştür.*”⁶⁹ Celâl Yeniçeri'de Hamidullah gibi kavramsal vurgu ve değişimi ifade etmekte ve şunları söylemektedir: “*Medîne devrinde gelen yardım âyetlerinin bir kısmı, Mekke'de olduğu gibi hem verme mükellefiyeti getiriyor ve hem de bazı sarf yerlerini gösteriyordu. Bir kısım âyetler ise sadece yardıma temas etmektedirler. Bu dönemde mecbûrî yardımı ifade eden “sadaka” ve “zekât” teriminin âyetlerde sık sık geçtiği görülmektedir.*”⁷⁰ Kaynakların verdikleri bilgiler doğrultusunda kronolojik bir şekilde olan bu konudaki birkaç âyeti inceleyelim:

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır,

---

⁶⁸ Nisâ, 4/5.

⁶⁹ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 805.

⁷⁰ C. Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 29.

(Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir... ”⁷¹

Yukarıdaki âyette zekâtın hasenat, iyilik anlamına gelen ve zorunlu olmayan diğer ödemelerden ayrı tutulması oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca verilecek sınıfların da belirtildiği görülmektedir. Bu, ileride netlik kazanacak sekiz sınıfın da habercisidir.

Yine şöyle buyruluyor: *“Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir tane gibidir ki, her başakta yüz tane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfü geniştir. O, her şeyi bilir (...) Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden çıkardıklarımızdan hayra harcayın.”⁷²* Bu âyetin devamında gelen Bakara 267. âyet zekâtın kötü maldan verilmemesi gerektiğini aktarır. Ayrıca âyetin Ensardan hurma bahçesi olan birisinin zekât olarak Mescid-i Nebevîye kalitesiz hurma getirmesi üzerine indiği aktarılır. Yukarıda sînâî, ticârî ve zirâî kazançlar üzerinden alınan vergiler söz konusudur.

Aktaracağımız âyet daha farklı bir konuya değinmektedir. *“...Allah, kendisine yardım edenlere mutlaka yardımını ulaştırır. Hiç şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir. Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirse namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten sakındırırlar. İşlerin sonu Allah'a varır.”⁷³*

Âyette, Müslümanlar açısından Allah'a karşı görevler (namazlar) ile insanlara karşı görevlerin (vergiler), tıpkı ahlak ve adalet kavramları gibi birbirlerinden asla ayrılmaz bir nitelik taşıdığı göze çarpmaktadır.

Hac Sûresinin iniş sırası itibariyle Kur'ân'ın 103. sûresi olduğu kabul edilmektedir. İniş sırası itibariyle sondan bir önceki, yani 113. sûre olan ve bugün 9. sırada yer alan Tevbe Sûresinde de Müslümanların maddî yükümlülükleri ile ilgili açık

---

⁷¹ Bakara, 2/177.

⁷² Bakara, 2/261, 267.

⁷³ Hac, 22/40-41.

ve net ifadelerin bulunması hiç de şaşırtıcı değildir. “Ancak tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklarız. Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. (Onlara karşı savaşırırsanız) umulur ki küfre son verirler.”⁷⁴

Zekâtın, yılı tartışmalı olsa da Medine döneminde Hz. Peygamber’in hicretten beş ay sonra Ensar ile Muhâcir arasında sağladığı kardeşlik anlaşmasının akabinde farz kılındığı kaynaklarda ifâde edilir.⁷⁵ Bazı kaynaklarda zekâtın farz olmasından sonra Abdullah b. Selâm’ın Müslüman olduğu ifâde edilir. Müslüman olma tarihi hicretin birinci yılı olarak kaynaklarda yer bulmuştur.⁷⁶ Ancak zekâtın hicretin ikinci yılı içinde farz olduğunu anlıyoruz.⁷⁷ Buhârî’nin rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber’in zekât farz kılınmadan önce fitır sadakası vermeyi emrettiği, zekât farz kılındıktan sonra fitır sadakasını ne emrettiği ne de yasakladığı, müminlerin onu vermeye devam ettikleri

---

⁷⁴ Tevbe, 9/11-12.

⁷⁵ Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr (ö.463/1071), *ed-Dürer fî İhtisâri'l-Meğâzi ve's-Siyer*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Meârif, Kâhire, ty., 92; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (ö.748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu Meşâhiri'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî, I-LII, Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, Beyrut, 1413/1993, II, 32; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 312, 419; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 159.

⁷⁶ İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed Zühayr b. Harb (ö.279/892-93), *Târîhu'l-Kebîr el-Ma'rûf bi Târîhi İbn Ebî Hayseme*, thk. Salâh b. Fethi Hilâl, Fârûku'l-Hadîse li'Tıbbâa ve'n-Neşr, I-IV, Kâhire, 1427/2006, I, 376; Rub'î, Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed (ö.379/989), *Târîhu Mevlidi'l-Ulemâ ve Vefeyâtuhum*, thk. Abdullah Ahmed Süleyman, Dâru'l-Âsime, I-II, Riyad, 1410, I, 64.

⁷⁷ Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Sâlihî, (ö.942/1536) *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-XII, Lübnan, 1414/1993, XII, 54; Şirbinî, Şemseddin Hatîb Muhammed b. Ahmed (ö.977/1570), *es-Sirâcü'l-Münîr*, Matbaatü Bulak el-Âmire, I-IV, Kahire, 1285, II, 571.

belirtilir.⁷⁸ Bu hadis fitır sadakasının zekâtın önce emredildiğini, zekâtın ise ramazan orucundan sonra farz olması gerektiğini göstermektedir. Ramazan orucunun farz kılındığına dair âyetin hicretin ikinci yılında (623) nâzil olduğu, zekâtın da bundan sonra farz kılındığı genel kabul görmüştür.⁷⁹

Ebû Ubeyd'de geçen rivâyet Hz. Peygamber'in akrabaları olan Abdulmuttalib oğullarından iki gencin evlenme isteklerini Hz. Peygamber'e açmalarını konu ediniyor. Olayın hicretin beşinci yıl ve sonraki dönemde olduğunu düşünüyoruz. Zira Hz. Peygamber bu iki gencin karşısına çıkmadan önce Zeynep bt. Cahş'ın hücrelerinde olduğu bilgisi rivâyette belirtilmektedir. Diyarbekrî, Zeynep bt. Cahş ile Hz. Peygamber'in evliliğini hicretin beşinci yılı olayları içinde zikretmektedir.⁸⁰ Katâde b. Diâme ile Vâkidi'ye göre Zeynep bt. Cahş'ın Zeyd'den boşanması hicretin beşinci (627) yılındadır. Çünkü İbn Sa'd'a göre Zeyneb hicrî 20/641 vefat ettiğinde elli üç, Hz. Peygamber'le nikâhlandığında otuz beş yaşındaydı.⁸¹ Konuyu ayrıntılı olarak açıklamamızın sebebi aslında zekâtın hicretin ikinci yılında farz kılınmasından yine hicretin dokuzuncu yılı sonrasında toplanan gelirlerin dağıtımının belirlendiği Tevbe 9/60 âyetine kadar geçen süredeki uygulaması hakkında bilgi vermesidir. Bu bilgi Hz. Peygamber'in hicretin beşinci yılı ve sonrası dönemde memurları zekât toplamak için gönderdiğini göstermektedir. Olay kaynaklarda şu şekildedir:

“Abdulmuttalib b. Rabîa b. el-Hâris b. Abdulmuttalib kendisine (Abdullah b. Hars'a) haber verdi ki: Babası Rabîa b. Hâris ve Abbâs b. Abdulmuttalib, Abdulmuttalib b. Rabîa b. Hâris'e ve Fadl b. Abbâs'a şöyle dediler: “İkiniz Rasûlullah'a gidin ve ona

---

⁷⁸ Buhârî, Zekât, 76.

⁷⁹ Y. Karadâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, I, 61.

⁸⁰ Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (ö.990/1582) *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, Dâru Sâdır, II, yy., ty., I, 500.

⁸¹ M. Hamidullah, “Zeynep bt. Cahş”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 357-358.

deyin ki: Ey Allâh'ın Elçisi! Görüyorsun ki bu yaşa geldik. Biz evlenmek istiyoruz. Ey Allâh'ın Rasûlü! İnsanların en hayırlısı ve yardım bağı en iyi koruyanusın. Babalarımız, mehirlerimizi karşılayacak güçte değiller. Bizi zekât âmili tayin edersen, âmiller gibi sana toplayacağımız zekâtı öderiz. Buna karşılık alacağımız hisse işimize yarayacaktır.”

Olayın devamında Hz. Peygamber'in hücrelerinin önünde konuşmaya devam eden iki kişi Hz. Peygamber'den uzun süre isteklerine cevap vermesini beklediler. Daha sonra Rasûlullah başını eğerek bize dedi ki: “*Şu zekât var ya, Müslümanların mallarının artıkları hükmünde olan maldan başka bir şey değildir. Zekât ne Muhammed ne de Muhammed'in yakınlarına helâl olmaz.*”⁸²

Yukarıda zekâtın farz olmasından önce inen âyetlerin içerisinde verilecek ürün ve verilecek kimselerin vasıflarını belirten ifâdeler bulunurken zekâtın farz olduğunu bildiren âyet sade bir şekilde “*namazı kılın, zekâtı verin*” şeklinde inmiştir. Zekât hicretin ikinci yılında farz olmasına rağmen tam olarak kimlere verileceği hususu ittifakla hicretin dokuzuncu yılında⁸³ indiği kabul edilen Tevbe 60. âyette açıklanmıştır. Ebyârî Tevbe Sûresinin 60. âyetini, nüzûlü hükmünü tehir eden âyetler olarak ifade eder.⁸⁴

Mekke ve Medîne döneminde zekâtın tarihsel gelişimine baktığımızda âyetlerde birçok farklı kavramla (hak, îtâ, ihsân, sadaka, zekât, itâm...) yardımlaşmanın ve inanmanın sürekli eş tutulduğunun, yapılan iyilik ve harcamaların inanan olmanın bir gereği olduğunun vurgulandığı ve yine Hz. Peygamber'in uygun ortam ve zeminlerde maddî yardımlaşmayı teşvik ettiğini, hadislerinde görüyoruz. Ayrıca tedrici olarak zekât verilecek sınıfları netleştiren ifadeler de dikkati çekmektedir. Konumuzun asıl kısmı olan zekât uygulamalarında Mekke ve Medîne dönemindeki âyetler ve hadisler temelinde

---

⁸² Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 413; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 43.

⁸³ Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1065; İbn Hişâm, *Sîre*, II, 550

⁸⁴Ebyârî, İbrahim b. İsmail (ö.1902/1994), *el-Mevsû'atü'l-Kur'âniyye*, Müessesetü Sicli'l-Arabî, XI, yy., 1405/1985, II, 44.

açıkladığımız bu gelişimin toplumsal düzlemde nasıl uygulandığı tarihi örnekler üzerinde yoğunlaşarak irdeleneceğiz.

I. BÖLÜM: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ ZEKÂT UYGULAMALARI(610-632)

1. ZEKÂTIN TOPLANMASI

İslâm'dan önce Mekke'de farklı amaçlarla varlığını devam ettiren vergiler o toplumda bilinen bir gerçektir. Hz. Peygamber'in de aldığı vahyin içeriğinde de toplumsal, siyâsî, ekonomik amaçlarla kullanmak üzere zekât farz oldu. Hicretin ikinci yılında farz olmasından sonra Hz. Peygamber Medîne içinde ve Müslüman olmuş civâr bölgelerden zekâtları tahsil etmeye başlamıştı. Zekâtın toplanması en önemli unsurdur. Zirâ günümüzde verginin yükümlülüğü olanlardan toplanması belli zorlukları içermektedir. Bu anlamda Hz. Peygamber de Müslüman toplumdaki bu sorumluluğu tahsil etme görevini yerine getirmesi gerekiyordu. Zekâtın sistemsel işlevleri ve mekanizmaları Hz. Peygamber'in belirlemeleri ve gayretleri çerçevesinde oluşmuştur. Bu bölümde zekâti alınan ürünler ve zekât toplanmasında izlenen yol ve karşılaşılan farklı durumlar üzerinde durulacaktır.

1.1. İslâm'ın Maddî Birikime Bakışı

İslâm'ın maddî varlığa bakışı ve onu değerlendirışı önem arz etmektedir. İslâm vergi sisteminde tüketim üzerinden bir vergilendirme söz konusu değildir. İslâm vergi sistemi üretim ve artan sermaye üzerinden vergilendirme prensibine göre işlemektedir.⁸⁵ Birikim yapmak, gelecek endişesi taşıyan insan için doğal bir istek ve sorumluluktur. Buna rağmen Kur'ân'ın biriktirmeye(Kenz) karşı olduğunu, Tevbe 34. âyetteki insanların

---

⁸⁵ Karadâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, II, 531.

biriktirdikleri altınlar sebebiyle ahirette cezalandırılacaklarını ifade eden âyetten öğreniyoruz. Bu nedenle Kenz'in ne olduğu ile ilgili ihtilaf edilmiştir.⁸⁶ İbn Ömer “*Zekâtu verilmeyen mal velevki açık olarak ortada bulunsa da kenzdir yani saklanan biriktirilen maldır, aksi ise zekâtu verilmişse gömülse de kenz değildir*” demiştir.⁸⁷ Diğer ulemâ ise “*4000 dirhemi aşan mal zekâtu verilse de kenzdir verilmese de kenzdir*” demiştir.⁸⁸ Yine Hz. Ali'nin “*4000 dirhem ve altındaki mal geçim için gerekli miktardır, fazlası kenzdir*” demiştir.⁸⁹ Tevbe Sûresi 34. âyet hicretin son yıllarında nâzil olmuştur. Kenz'in ne olduğu ile ilgili belirsizlik Muhâcirler arasında endişe ve korkuya yol açmıştır. Hz. Ömer bunun ashaba ağır geldiğini Hz. Peygamber'e ifade etmiştir.⁹⁰ “*Biz çocuklarımıza ve gelecek nesillere hiçbir maddî birikim bırakamayacak mıyız?*” sorusunu tabî olarak sormuşlar ve Hz. Peygamber cevap olarak şükreden bir kalp, zikreden bir lisan ve dini konusunda kendisine yardımcı olacak bir eş cevabını vermiştir.⁹¹ Başka bir hadisinde “*hakki*

---

⁸⁶ Kurtubî'de geçen olayda Ebû Zerr'in Hz. Osman tarafından Rebeze'ye sürülmesinin nedeni olarak Muâviye ile Tevbe Sûresinin 34. âyeti olduğu ifade edilir. Muâviye bu âyetten kastedilen kişilerin ehl-i kitâb mensupları olduğunu söylese de Ebû Zerr bu âyetin onlar yaşarken indiğini, dolayısıyla kendilerini de kapsadığını ifade eder. Netice de kendisi bundan dolayı insanların etrafına toplanması ve toplumsal kargaşa çıkması ihtimaline karşın Rebeze'ye sürülmüştür. Ayrıca bkz. Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö.671/1273), *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Atfîş, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-X, Kâhire, 1384/1964, VIII, 124.

⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 425.

⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 427.

⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 427.

⁹⁰ Cassâs, er-Râzî Ebû Bekr Ahmed b. Ali (ö.370/981), *Ahkâmu'l-Kur'an*, I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1405, IV, 302-303; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 428.

⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 429-430.

verilen(zekâtı) malın kenz olmadığını⁹² ifade etmiş ve insanların gönüllerini rahatlatmıştır. Bahsi geçen kenz kavramı ile ilgili Taberî sözü uzatmaya gerek olmadığını asıl olanın malın üstünde verilmesi farz olan sadaka olduğu ve bununda mal sahibi olmak (biriktirmek, kenz) anlamını taşımadığını ifade etmiştir.⁹³ Kurtubî bu âyetin muhtemelen Müslümanların maddi ihtiyaçlarının olduğu bir dönemde indiğini, bundan dolayı da zekâtı verilse de eğer hala ihtiyaç karşılanmamışsa saklanan malın kenz olduğunu ifade eden hadislerin makul olduğunu ifade eden yorumu da konuya farklı bir bakış açısı getirmektedir.⁹⁴ Zekâtı verilen malın hazine(kenz) olmadığı anlaşılıyor. Bu rivâyetlerin daha çok vahyin ilk yıllarına denk geldiğini düşünüyoruz. Ancak kaynakların da ifâde ettiği gibi eğer toplumsal ihtiyaç durumunda zekâtı verilmiş bile olsa saklanan malın da kenz hükmüne girdiği anlaşılmaktadır.

1.2. Peygamber, Âilesi ve Zekât

İslâm dininin koyduğu zekât ve humus vergilerinin dağıtılacak sınıfları vahiyle belirlenmiştir.⁹⁵ Hz. Peygamber konumu itibariyle zekâtlar ve diğer gelirler konusunda vahiyle sınırlandırılmıştır. Rasûlullah'ın görevi, vergi toplama sistemini geliştirmek, pürüzleri gidermek ve vahyin emrettiği yerlere hisseleri ve payları dağıtmaktır.

Hz. Peygamber'e kadar yöneticiler ve liderler, vergiyi halk adına değil kendi adlarına toplamışlardır. Hz. Peygamber'e kadar kişisel menfaat ve harcama için

---

⁹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 411; Buhârî, *Zekât*, 4; İbni Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (ö.275/888), *Sünen İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî-Faysal İsa el-Bâbî, Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, I-II, y.y., ty., *Zekât*, 3.

⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 432.

⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, 125-126.

⁹⁵ Mehmet Erkal (ö.2015), "Beytülmâl", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 90-94.

kullanılan vergiler, onunla birlikte kamu yararına harcanmaya başlanmıştır.⁹⁶ Müslümanlardan toplanan vergilerin ise kendisi, âilesi ve akrabalarına haram olduğunu bildirmiştir. Gerek mecbûrî vergilerden ve gerekse de fakirlere verilmesi gereken nâfile sadakalardan Hz. Peygamber hiçbir şekilde faydalanmıyor ancak hediye kabul ediyordu.⁹⁷ Hicret sırasında Kuba köyünde Selman el-Fârisî'inin sadaka takdim etmesini kabul etmediği rivâyet edilmektedir.⁹⁸ Bu bilgidен Hz. Peygamber'in daha Medîne'ye hicret esnasında sadakalara olan tutumunu net bir şekilde ortaya koyduğunu görmekteyiz.

Hz. Peygamber'in akrabaları kendisine zekât gelirlerinden faydalanmak için zaman zaman başvurmuşlar ve her defasında: *"Muhakkak ki bu zekât, insanların (mallarının) kiridir. O, ne Muhammed'in kendisine ve ne de onun âilesine helâldir"*⁹⁹ şeklinde uyarıda bulunmuştur.

Yine torunu Hasan, zekât hurmalarının bulunduğu bir yığından ağzına hurma atınca hemen çıkarmasını söyler ve *Biz zekâtтан yiyemeyiz*" diyerek zekât gelirleri üzerinde hakları olmadığını vurgulamıştır.¹⁰⁰

Başka bir örnekte Hz. Peygamber yeni Müslüman olmuş ve kendisine kavminin zekât âmîllîği(memurluk) görevi verilmiş Ziyâd b. Hâris es-Sudâî ile birlikteydi. Bu esnada gelen bir kişi Râsulullah'tan sadaka gelirlerinden istedi. Hz. Peygamber gelen kişide ihtiyaç hali sezmediğinden olsa gerek *"İhtiyacı olmadığı halde isteyen kişiye istediği, başına ağı ve midesine sıkıntıdır"* dedi. Adam ısrarla vermesini söyleyince *"Allah bu sadakalar(zekâtlar) hususunda ne Nebîsinin ne de bir başkasının yetkisine*

---

⁹⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm'ın Doğuşu*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010, 311-312.

⁹⁷ C. Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 358.

⁹⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 233-234; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 56.

⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 40; İbn Zenceveyh, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî (ö.251/865), *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Şakir Zîb Feyyâz, I-III, y.y., 1406/1986, II, 219.

¹⁰⁰ Buhârî, *Zekât*, 61; Müslim, *Zekât*, 50.

birakmamış, onu sekiz sınıfa bölmüştür. Eğer bu sınıflardan birisine giriyorsan sana vereyim” dedi. Buradan anlaşılan bu kişinin ihtiyaç sahibi olmayan biri olduğudur. Ama Râsulullah ilk istediğinde bu kişinin durumunu anladığını ifade etse de ısrarı dolayısıyla ilahi hükmü hatırlatmak zorunda kalmıştır. bu konudaki baskının önüne geçmiştir. Tevbe Sûresi 58. âyetinde de aynı istek ve talepleri müşahade ediyoruz. Sürekli zekâtları gözetleyen bir kesimden bahsedilen bu âyette, zekât mallarından bir şeyler kapabilmek için “Arzusundan başka bir şey taşımayanlar” şekilde açıkça ifade edilmektedir.¹⁰¹ Hz. Peygamber, Huneyn sonrası ganimet paylaşımı için Ci ‘râne’ye geldi. Ve orada dağıtım esnasında bir münafık “Ey Muhammed dağıtırken âdil ol!” dedi. Hz. Peygamber “Ben de âdil olmazsam kim âdil olur” diyerek karşılık verdi.¹⁰²

Âmillik görevi konusunda da kendi âilesinden kimseyi istihdam etmediğini Hz. Ömer döneminde Hâlife ile Abdullah b. Abbâs arasındaki âmillik görevi verme¹⁰³ görüşmesinde de dikkat çekilen bir husustur. Hz. Ömer Hz. Peygamber’in âilesinden kimseyi bu göreve getirmedeğini İbn Abbâs’a ifade ettiğinde o da Hâlife’yi onaylamıştır. Ve kendilerince bazı gerekçeler ileri sürerek neden böyle yaptığını anlamaya çalışmışlardır. Abdulmuttalib oğullarından iki gencin evlenme istediklerini Hz. Peygamber’e açmaları ve zekât memurluğu talep etmelerinin ardından Rasûlullah: “*Şu zekât var ya, Müslümanların mallarının artıkları hükmünde olan maldan başka bir şey*

---

¹⁰¹ Tevbe 9/58; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmûd el-Mâturîdî (ö.333/944), *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne-Tefsîru’l-Mâturîdî*, thk. Mecdî Bâsellûm, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I-X, Beyrut, 2005, V, 391-392; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, VI, 350; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (ö.458/1066), *Delâilü’n-Nübüvve ve Ma’rifetu Ahvâli Sâhibi’s-Şerîa*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I-VII, Beyrut, 1405/1985, V, 355-357.

¹⁰² Müslim, Ebû’l-Hüseyin el-Haccâc (ö.261/875), *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, I-V, Beyrut, ty., Zekât, 47.

¹⁰³ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 126-127.

değildir. Zekât ne Muhammed ne de Muhammed'in yakınlarına helâl olmaz. Bana Nevfel b. Hars'ı çağırın.” diyerek bu görevi akrabalarına vermek istemediğini ifâde etmiştir.¹⁰⁴

Daha sonra Nevfel b. Hars ve Mahmiyye b. Cez' adlı iki kişinin kızlarını bu iki gençle nikâhlanmasını isteyen Hz. Peygamber miktarı rivâyette belirtilmeyen mehiri humus¹⁰⁵ gelirlerinden kızlara vermiştir.¹⁰⁶

Yine Hz. Peygamberin toplanan zekâtların ve vergilerin kendisi için değil, yoksullar ve ihtiyaç sahipleri için toplandığını ifade eden yazısı Yemen halkına ulaşmıştı: *“Muhakkak ki Allah'ın Rasûlü, hem zenginlerinizin ve hem de fakirlerinizin mevlâsı'dır. Zekât, ne Muhammed'in kendisine ve ne de onun âile efradına helâldir. Mallarınızın temizlenmek gayesiyle vereceğiniz zekât ancak Müslümanların fakirleri içindir.”*¹⁰⁷

Rasûlullah kendisini devlet gelirleri karşısında sadece bir koruyucu ve hazinedâr olarak görmekte¹⁰⁸, dilediği gibi harcama hakkı bulunmadığını¹⁰⁹ ifade etmektedir.

1.3.Hz. Peygamber'in Geçim Kaynakları

Hz. Peygamber'in zekât ve diğer gönüllü sadakalardan kullanmadığını, âilesine de kullanmalarını yasakladığını yukarıda örnekleriyle izâh ettik. Ancak Hz. Peygamber'in de diğer Müslümanlar gibi bir âilesi olduğunu ve risâlet görevinin yanında

---

¹⁰⁴ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 413; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 43.

¹⁰⁵ Enfâl, 8/1 de ifâde edilen ganimet gelirlerinin 5/1'i demektir.

¹⁰⁶ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 413; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 43.

¹⁰⁷ Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö.279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1987, 77.

¹⁰⁸ Müslim, *Zekât*, 33.

¹⁰⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888), *Sünen*, I-IV, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, ty., Harâc-İmâret, 12; Ebû Yûsuf, *Harâc*, 53.

bir insan olarak geçimini de temin etmekle yükümlü bulunduğunu gözardı edemeyiz. Bu anlamda Rasulullah'ın geçim kaynaklarının da açıklığı kavuşturulması onun maddi geçimini de nasıl temin ettiğini görmemizi sağlayacağı kanaatindeyiz.

1.3.1. Mekke Dönemi

Rasûlullah Mekke'de risalet öncesi kırk yıl risâlet göreviyle birlikte elli üç yıl yaşamıştır. Bu dönemi dikkate almadan Hz. Peygamber'in maddî durumunu anlamanın zor olduğunu düşünüyoruz.¹¹⁰ Hz. Peygamber'in hayatına bütüncül olmayan yaklaşımlar sergileyenler, lafızcı ve marjinal belli örneklerle maddî yaşamını açıklamaya çalışanlar yanlış sonuçlara varmışlardır. Sadece Hz. Peygamber'in yetim doğmasını, fakir olduğuna delil olarak kullanmışlardır.¹¹¹ Ancak yetim olarak doğmak bir insanın gelecekte de fakir veya zengin olacağını anlamını taşımamaktadır. Bu durum fakirliğin sebebi değildir. Çocuk olan ve herhangi birisinin bakımını üstlenme durumu olmayan bir kişinin fakir veya zenginliğini tartışmak doğru görünmemektedir.¹¹²

Hz. Peygamber, annesi Âmine vefat ettiğinde altı yaşında idi.¹¹³ Kaynaklar Rasûlullah'a annesinden Ümmü Eymen isiminde bir köle, beş deve, biraz koyunun ve ayrıca Şükran isiminde bir köle ve oğlu Sâlih¹¹⁴, bir evin¹¹⁵ kendisine miras olarak

---

¹¹⁰ Mustafa Özkan, *Hz. Muhammed Fakir miydi?*, Liberte Yayınları, Ankara, 2016, 22.

¹¹¹ M. Özkan, *Hz. Muhammed Fakir miydi?*, 22-23; Ünal Kılıç, "Peygamberimizin Risâlet Öncesi Geçim Durumu", *İSTEM*, Sayı: 4, Konya, 2004, IV, 193-194.

¹¹² M. Özkan, *Hz. Muhammed Fakir miydi?*, 23.

¹¹³ İbn İshak, Muhammed b. Yesâr (ö.151/768), *Sîretu İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1398/1978, 65; İbn Hişâm, *Sîre*, I, 168.

¹¹⁴ Bedir harbine katıldığı belirtilir. Bkz. Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, 256.

¹¹⁵ Evin Şi'bu benî Ali'de olduğu aktarılır. Bkz. Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, 256-257.

kaldığını belirtmektedir.¹¹⁶ Bu saydığımız şeyler zenginlik alâmeti sayılamasa da fakir de denemeyecek kadar yeterli düzeyde bir maldır. Ancak Hz. Peygamber bülûğ çağına ermediği için o dönemin uygulanan miras hukuku gereği bu mallar dedesi Abdulmuttalib'e kalmıştı.¹¹⁷ Dedesinin vefatından sonra kendisine miras kalmış mıdır? Bu konuda bilgi sahibi değiliz.

Hz. Peygamber'in çobanlık yapması¹¹⁸, amcası Ebû Tâlib'in yanında ticâretle uğraşması ve amcası yaşlandığında ticâretini devam ettirmesi¹¹⁹, Rasûlullah'ın maddî durumu ile ilgili en azından fakir olmadığını, geçim vasıtalarına ve fazlasına sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Arap toplumu için ticâret ana geçim vasıtalarından birisiydi. Mekkeli zenginler ticâretle uğraşıyorlardı. Hz. Peygamber ticâret için Arap Yarımadasının yanında Sûriye, Yemen, Bahreyn ve Habeşistan gibi uzak bölgelere de gitmiştir.¹²⁰ Yine Mekke de risâlet öncesi dönemde meydana gelen kıtlıkta Hz. Peygamber'in akrabalarına yardım etmesinden onun ekonomik durumunun iyi olduğu sonucu çıkarılabilir.¹²¹

---

¹¹⁶ Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, 256-257.

¹¹⁷ İbrahim Sarıçam(ö.2017), *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, 74.

¹¹⁸ İbn İshâk, *Sîre*, 124; Muvatta', Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyeri Malik b. Enes, (ö.179/795), *Muvatta'l-İmâm Mâlik Rivâyetu Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî, I-VIII, Ebû Zaby, İmârât, 1425/2004, İsti'zân, 6; İbn Hişâm, *Sîre*, I, 167; Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed (ö.581/1185), *er-Ravdu'l-Ünüf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbni Hişâm*, thk. Ömer Abdusselâm es-Sellâmî, Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, I-VII, Beyrut, 1421/2000, II, 116; M. Özkan, *Hz. Muhammed Fakir miydi?*, 30-32.

¹¹⁹ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 180; İbn Habîb, *Muhabber*, 9; Mâverdî, *A'lâmü'n-Nübüvve*, Mektebetü Hilâl, Beyrut, 1409, 175; M. Özkan, *Hz. Muhammed Fakir miydi?*, 32-35.

¹²⁰ İ. Sarıçam, *Evrensel Mesaj*, 77.

¹²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Özkan, *Hz. Muhammed Fakir miydi?*, 35-37.

Rasûlullah'ın maddî anlamda hayatı ticârî işler vesilesiyle tanıştığı Hz. Hatice ile evlenmesinden sonra daha da değişmiştir. Evlilik aşamasında Hz. Peygamber, Hz. Hatice'ye mehir olarak yirmi dişî deve vermiştir.¹²² İbn Habîb, on iki ukiye¹²³ mehir verdiğini belirtmektedir.¹²⁴

Sonuç olarak Mekke döneminde geçen elli üç yıllık yaşamında Hz. Peygamber risâlet öncesi yaşanan kıtlık ve risâlet dönemindeki boykot hadisesinde maddî anlamda zorluk yaşamış olabilir. Ancak bu dönemler onun Mekke dönemi hayatında az bir zamana karşılık gelmektedir. Genel ekonomik durumuna baktığımızda Rasûlullah'ın kendi mehrini vererek evlenmesi, düğün masraflarını karşılayabilmesi, kalabalık olan âilesini geçindirmesi, muhtaç akrabalarına yardım etmesi onun Mekke döneminde genel olarak zengin olduğu kanaatini uyandırmaktadır.¹²⁵

1.3.2. Medîne Dönemi

Hz. Peygamber ve Mekkeli Müslüman Muhacirler, Medîne'ye hicret ettiğinde maddî olarak gayrimenkul mallarının hepsini Mekke'de bırakmak zorunda kalmışlardı. menkul mallarının da ancak bir kısmını alabilmişlerdi. Bu durum doğal olarak onları ekonomik anlamda zor durumda bırakmıştır. Medîne'de bu probleme ilk çözüm yolu Ensâr ile Muhâcir arasında muâhât (kardeşlik) uygulaması ile aşılmıştır.¹²⁶ Kardeşlik

---

¹²² İbn Hişâm, *Sîre*, I, 190.

¹²³ Eski bir ağırlık ölçüsü olan ukiye hicaz bölgesinde kırk dirheme denk gelmektedir. Buradan Hz. Peygamber'in 480 dirhem mehir verdiğini anlıyoruz. Bkz. C. Kallek, "Ukiye", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 67-70.

¹²⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, 79.

¹²⁵ M. Özkan, *Hz. Muhammed Fakir miydi?*, 53.

¹²⁶ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 504-505; İbn Habîb, *Muhabber*, 71.

uygulamasının Bedir savaşına kadar devam ettiği rivâyet edilir.¹²⁷ Bazı kaynaklar ise kardeşlik uygulamasında ölen kimsenin diğerine mirasçı olmasının Bedir savaşı zamanında inen Ahzâb 33/75 âyeti¹²⁸ ile nesh edildiğini mirasçı olma durumu dışındaki kardeşliğin devam ettiğini aktarırlar.¹²⁹

Hz. Peygamber Ensâr ile Muhâcir arasında kardeşlik uygulaması ile Müslümanları ekonomik olarak rahatlatmıştır. Kendisi ise geçimini Müslümanların verdikleri hediyelerden, yaptıkları yardımlardan sağlamaya çalışmıştır. Hz. Peygamber'e yemek ikrâmı, hurma ve benzeri yiyeceklerden ve ev eşyası verilirdi. Ayrıca süt devesi, koyun gibi hayvanlardan da verildiğini görmekteyiz.¹³⁰

Ensâr'ın Hz. Peygamber'e yardımları Muhayrik'in Uhud savaşı sonrası bahçelerini hibe etmesi ve Kurayza oğulları ile benî Nadîr topraklarının fethine kadar devam etmiştir.¹³¹ Kurayza ve Nadîr oğulları fethinden sonra kendisine getirilen

---

¹²⁷ İbn Habîb, *Muhabber*, 75; Süheylî, *Ravdu'l-Ünüf*, IV, 84.

¹²⁸ “Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri, onların analarıdır. Akraba olanlar, Allah'ın Kitabına göre, (mirasçılık bakımından) birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnadır. Bunlar Kitap'ta yazılı bulunmaktadır.”

¹²⁹ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî (ö.597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdükâdir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-XIX, Beyrut, 1412/1992, III, 71; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu (ö.654/1256), *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân*, Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, I-XXIII, Dımaşk, 1434/2013, III, 182, IV, 44, VI, 498; İbn Seyyidinnâs, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (ö.734/1334), *Uyûnu'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan, I-II, Beyrut, 1414/1993, I, 231.

¹³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 388-390; M. Özkan, *Hz. Muhammed Fakir miydi?*, 56.

¹³¹ Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, 254-255.

hurmaları geri çevirmiştir.¹³² Hz. Peygamber bu fetihlerden sonra ganimetlerle kendi geçimini sağlayabilecek duruma gelmiştir.¹³³

Hz. Peygamber'in Uhud ve Hayberin fethi sonrası savaş komutanın hakkı olarak aldığı ve belli yerlere harcadığı bazı arazileri ve harcama yerlerini Hz. Ömer bizzat aktardığı rivâyette şu şekilde açıklamıştır: “*Rasûlullah'ın üç safiyyesi*¹³⁴ *vardı. Fedek arazisini ibn sebîl için ayırmıştı. Nevâib olarak saklı tuttuğu benî Nadîr gelirleri*¹³⁵ *ki bu yerler Muhayrik isimindeki Yahudinin Hz. Peygamber'e Uhud Gazvesine çıktığında*¹³⁶ *eğer şehid olursa verilmesini ve tamamen onun yetkisine bırakılmasını istediği arazilerdi.*¹³⁷ *Hayber gelirlerinin humusu ki onları da üçe ayırmıştı. Bir bölümünü Müslümanlar için, bir bölümünü âilesinin ihtiyaçları için eğer artarsa üçüncü bir kısmı da Müslümanların fakirleri için kullanıyordu.*”¹³⁸

Sonuç olarak yukarıdaki bilgiler çerçevesinde Hz. Peygamber'in Medîne hayatını hicretin ilk iki yılı zorluklar ve alışma dönemi, daha sonra Bedir savaşı ile başlayan ve Hayber'in fethi ile ekonomik anlamda zirve kabul edebileceğimiz ganimet ve barış dönemi, son olarak da bütün Arap Yarımadasını fethi ile sağlanan siyâsî birlik dönemi olarak dönemlendirebiliriz.¹³⁹ Medîne Döneminin son yıllarını Hz. Peygamber'in maddî anlamda düzenli gelirlere sahip olduğu refah dönemi şeklinde de ifade edebiliriz.¹⁴⁰

---

¹³² Buhârî, Meğâzî, 14.

¹³³ M. Özkan, *Hz. Muhammed Fakir miydi?*, 57.

¹³⁴ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 377; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 390; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 19; Belâzürî, *Fütûh*, 19.

¹³⁵ Kaynaklarda benî Nadîr arazilerinden Hz. Peygamber'e âit olan kısımların isimlerini de bulabiliyoruz. A'vâf, Sâfiye, Dellâl, Müyesseb, Beraka, Hüsnâ, Meşrebetü Ümmi İbrâhim. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 388.

¹³⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 263; İbn Hişâm, *Sîre*, I, 518, II, 88-89; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 389.

¹³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 389; bahçelerin isimleri için bkz. Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, 254.

¹³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 390.

¹³⁹ M. Özkan, *Hz. Muhammed Fakir miydi?*, 57.

¹⁴⁰ Daha geniş bilgi için M. Özkan, *Hz. Muhammed Fakir miydi?*, 55-71.

1.4. Hz. Peygamber'in Zekât Mektupları

Müslümanlardan alınan zekâtın ve Gayr-i müslimlerden alınan cizyenin vahiyle tespit edildiğini biliyoruz. Ayrıca zekâta konu olacak bazı ürün türlerinin de vahiyle belirtildiğini âyetlerden çıkarabiliyoruz. Ancak vergiye konu olan malların miktarlarını, toplanma zamanlarını ve dağıtım şeklini Hz. Peygamberin hadislerinden ve uygulamalarından öğreniyoruz. Bu konuda O'nun bu sistemdeki önemini aktaran bir rivâyeti paylaşmak istiyoruz: Bir kişi Sahabe'den İmrân b. Husayn'a "Siz bize bir takım hadisler rivâyet ediyorsunuz. Ancak biz onlara Kur'ân'dan asıl bulamıyoruz." Bunun üzerine İmrân kızdı ve adama şunları söyledi: "Siz 40 dirhem'e 1 dirhemi, şu kadar koyuna bir koyunu ve şu kadar miktar büyük başa bir büyük baş zekâtı Kur'ân'dan mı? buldunuz." dedi. Şahıs "Hayır" dedi ve "Siz kimden aldınız bu bilgileri" diyerek ekledi. İmrân da "Siz bizden biz de Rasûlullah'tan aldık." dedi.¹⁴¹

Vâkîdî Meğâzî adlı eserinde Hz. Peygamber'in zekât alınacak mallar ve miktarlarını içeren mektubunu aktarmaktadır. Bu ve benzeri mektuplara Harac ve Emvâl türü kitaplarda, hadis kaynaklarında da rastlamaktayız. Aktaracağımız mektubun özelliği içeriğinde zekât alınacak ürünleri belirten hadis ve metinlerden farklı olarak miktar ve ölçü belirtmesidir. Bu mektupları Hz. Peygamber vefatına yakın yazdırdığı aktarılır.¹⁴² Vefatından sonra Dört Halife sırasıyla zekât ölçülerini içeren mektubu kullanmışlar ve birbirlerine devretmişlerdir. "Bu, Muhammed Rasûlullah'ın, Müslümanların kendi başlarına otlayan hayvanlarından zekâtlar alınması hakkındaki emridir. Her 40 koyundan 120 koyuna kadar bir koyun zekât vardır. Koyun sayısı 120'yi aşıp 200 koyuna ulaşınca kadar iki koyun vardır. 200 ile 300 arasında üç koyun vardır. 300 koyunu aşınca her 100 koyunda bir koyun zekât vardır. Develerin zekâtına gelince, 25 deveden aşağı miktarlarda her beş deve için bir koyun zekâtı vardır. Deve sayısı 25'e ulaşınca bir

---

¹⁴¹ Ebû Dâvûd, Zekât, 1.

¹⁴² Ebû Yûsuf, Harâc, 89.

yaşını tamamlamış bir dişi deve (bint mahâd) vardır. Eğer bir yaşındaki dişi deve yoksa iki yaşını bitirmiş erkek deve (İbn lebûn) verilir. 36 deveye kadar aynıdır. 36 olunca 45 e kadar iki yaşını bitirmiş dişi deve (bintü lebûn) vardır. Deve sayısı tam 46 olunca 60 deveye kadar üç yaşını bitirmiş bir dişi deve (Hikka) vardır. Deve sayısı 61'e ulaştınca bu sayıdan 76'ya kadar dört yaşını doldurmuş bir dişi deve (cezea') vardır. 76 deveden 91 deveye kadar iki yaşını bitirip üç yaşına basmış iki dişi deve (bintü lebûn) vardır. Zekâtta yaşlı hayvan, teke ya da ayıplı olan hayvan alınmaz. Ancak teke için eğer zekât veren kişi isterse o müstesnadır. Bir kişiye âit sürü dağıtılarak zekât nisabının dışına çıkarılamayacağı gibi ayrı sürüler de birleştirilerek zekât nisabı tamamlanamaz. İki ayrı kişiye âit olursa karıştırılmış olan iki gruptan zekât eşit şekilde alınır. Develer 120'ye aşınca her 50 deve için 4 yaşını bitirmiş deve vardır. Her 40 deve içinde 2 yaşını bitirmiş bir deve vardır 30'dan aşağı sığırlarda zekât yoktur. Her 30 sığır için 4 yaşını tamamlamış erkek veya dişi sığır vardır. Her 40 sığır için yaşlı bir dişi sığır vardır. Yağmurla ya da akarsu ile sulanan araziden elde edilecek üründe öşür vardır. Büyük kovalarla sulanan arazilerde öşrün yarısı vardır. Yahudi veya Hristiyan olanlar dinlerinden alıkonmaz. Onlardan bülûğ çağına ulaşmış her kişi başına bir dinar (cizye) ya da dengi olan bir hurka alınır."¹⁴³ Rasûlullah'ın mektubunda sadece hayvanlardan ve topraktan alınan zekâtın nisâbı ve alınacak miktarlar belirtilmiştir. Paraların ve zirâî ürünlerin isimleri zikredilmemiştir.¹⁴⁴

Zekât miktarlarının sabit ve değişmez miktarlar olmadığını, bilakis asgarî alt sınırı ifade ettiğini iddia eden Hamidullah buna örnekte vermekte zekât ve diğer vergiler hakkında şunları söylemektedir:

“Rasûlullah zamanında, vergiden muaf tutulan asgari miktarı aşan zirâî ürünler üzerinden 1/10 oranında (öşür) vergisi alınmaktaydı. Ancak vergi belirlenirken, emek

¹⁴³ Muvatta', Zekât, 11; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1084-1086; Ebû Dâvûd, Zekât, 5.

¹⁴⁴ Para ve zirâî ürünlerle ilgili hadisler zekât alınan ürünler konusunda aktarılacaktır.

sarf edilerek (kuyu suyu ile) sulanan topraklarla fazla emek sarf etmeden (akarsu, yağmursuyu, yeraltı kaynak suları vs.) sulanan topraklar arasında ayırım yapılmaktaydı. Fazla bir emek harcanmadan sulanan arazilerden elde edilen ürünlerden 1/10 oranında, emek harcanarak sulanan tarlalardan ise 1/20 oranında zekât vergisi alınırdı. Büyük çapta arıcılığın yapıldığı bölgelerde ise elde edilen ürün üzerinden 1/10 oranında zekât tahsil edilmiştir ki bu konuyu yukarıda aktardık. Biriktirilen altın ve gümüş üzerinden ise % 2,5 (1/40) oranında zekât alınmıştır. Kaynaklarda Benû Süleymlerin topraklarından ve Yemen bölgesinden çıkarılan madenlerden de zekât alındığına dair bilgiler bulunmaktadır. Yer altından ya da ören yerlerinden çıkarılan definelerin ise % 20'sinin Devlet'e teslim edilmesi gerekiyordu. Açık arazide olatılan sürülerden sadece develerle büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara zekât tahakkuk ettirilmiş, at ise zekât vergisinden muaf tutulmuştur.¹⁴⁵ Ticaret amacıyla edinilen mallar, birikmiş altın-gümüş gibi değerlendirilerek, bunlar da yıllık % 2,5 (1/40) oranında zekâta tabi tutulmuştur. Bu vergi tariflerini tabu haline getirip değişmez kılacak şer'î bir hüküm yoktu. Nitekim Halîfe Ömer'in, Nabatlı tüccarlar tarafından Medine'ye ithal edilen gıda maddelerine, Rasûlullah zamanında uygulanmış olan oranın yaklaşık yarısı civarında gümrük indirimi yaptığını belirtmiştir.¹⁴⁶ Vergiler ve özellikle zekât vergisi için söylemek gerekirse bunun verileceği sınıflar vahiyle, verileceği miktarlar ise Hz. Peygamber'in kendisi tarafından belirlenmiştir. Bunların asgarî miktarlar olduğu yorumu kısmen doğru görünmektedir. Zirâ kaynaklarda malın hakkı dışında veya zamanından önce vermek isteyen mükellefin engellenmediğini, bu şekilde verene Hz. Peygamber'in dua ettiğini

---

¹⁴⁵ Hz. Ömer devrinde bunlara zekât tahakkuk ettirilmiştir. Zira atlardan zekât alınmasını bizzat halk istemiştir. At yetiştiriciliği de bir geçim şekli haline gelmiştir. Yine Hadis kaynaklarında bu hadisin tercümelelerinde ticârî olmayan kaydı düşülmüştür.

¹⁴⁶ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 808.

görüyoruz. Yine amcası Abbâs'ın zekâtını ihtiyaçtan dolayı erken aldığını da biliyoruz.¹⁴⁷ Bu örnekler genel uygulamalar içinde küçük bir kısmı temsil etmektedir. Diğer yandan metindeki vergi kavramı kapalı kalmaktadır. Müslümanlar ve gayr-i müslimlerden alınan vergileri birbirine karıştırılmaktadır. Müslümanlardan alınacak para, toprak ve hayvanların miktarları yukarıda aktardığımız mektup gibi birçok hadiste bellidir. Ve değişiklik yapılmamıştır. Ancak Gayr-i müslimlerden alınan cizye ve haraç miktarları, haraç mükellefini de zora sokmayacak şekilde Hz. Peygamber'in ve Müslümanların takdirine bırakılmıştır. Alt ve üst miktarları değişkenlik göstermektedir. Ancak şu açıklamayı yapmak zorundayız: Hz. Peygamber zekâtı; sınırları, ürünleri, miktarları belli bir sisteme oturtma niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Alt ve üst sınırlar belli olmadığı takdirde bir belirsizlik ortaya çıkacak, vergilerin toplanmasından dağıtımına kadar birçok usulsüzlüğün ve haksızlığın yapılması kaçınılmaz olacaktır. Zekât gelir kaleminin ürünleri ve miktarları belli olduğu halde bile bazı problemlerle karşılaşılırken bu şekilde bir belirsizlik zekât sistemini işlevsiz hale getirebilirdi. Mükellef olduğu zekât dışında vermek isteyen kimseler nafîle yardımlardan yapabileme imkânına da sahiptir. Nitekim zekâtın farz olmasından sonra Hz. Peygamber'in Müslümanları sadaka-i fitr verip vermemek konusunda serbest bıraktığını görmekteyiz.¹⁴⁸ Sınırları belli olan bir vergi sisteminin daha sağlıklı işleyeceğini düşünüyoruz. İdealler üzerinden bir hukuk ve din sistemi kurulması doğru görünmemektedir. Ebû Dâvûd'un Sünen'inde aktardığı zekât talimatnamesinde *"Bu belirtilen miktarlarda istenirse verin. Fazlası istenirse vermeyin"*¹⁴⁹ şeklindeki ifâde de yorumumuzu desteklemektedir. Hz. Peygamber'den sonra uzun soluklu bir yapı ve kurum kurulmak isteniyorsa objektif kurallara bağlanmış

---

¹⁴⁷ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 702.

¹⁴⁸ İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1239; Buhârî, *Zekât*, 4; İbn Mâce, *Zekât*, 3, 21.

¹⁴⁹ Ebû Dâvûd, *Zekât*, 4.

esaslar ile idâre edilmeli, bireylerin tercihlerine bırakılmamalıdır. Hz. Peygamber'in bu yaklaşımı benimsediği çalışmamızın genelinde de müşahade edilebilir.

1.5. Zekât Alınan Ürünler

Hz. Peygamber hem görevli vergi memurlarını töhmet altında bırakmamak hem de gelirlerin yaklaşık tespitini yapmak ve böylece tahmini bir bütçe oluşturmak için gelirleri yazdırmıştır ki biz bu sayede hem zekât hem de diğer vergi çeşitlerinden alınacak miktarları hakkında kaynaklardan bilgi elde edebiliyoruz.

1.5.1. Paralar

Zekât alınan bir gelir çeşidi nakit paralardır. Hz. Peygamber zekâtı vahiyle muhatap olduğu dönemin ekonomik değerleri üzerinden alma yolunu benimsemiştir. O dönemin Arap Yarımadasında dinâr ve dirhem yaygın para birimidir. Bu anlamda nakitlerin zekâtları da bu para birimleri üzerinden alınmıştır.

1.5.1.1. Gümüş Zekâtı

Zekâtı alınan mal çeşitlerinden birisi nakit paradır. O dönem için günlük hayatta kullanılan para çeşidi Bizans dinarı ve İrân dirhemi idi. Dinar ve dirhem birbirine oranı 1/10'du. Bir dinar 10 dirhemi karşılıyordu. Hz. Peygamber de tedâvülde kullanılan paralar üzerinden aşağıda vereceğimiz rivâyetteki miktarlara ulaşınca zekât almıştır: Hz.

Ali anlatıyor: Hz. Peygamber buyurdu ki: “Sizi (ticârî olmayan)¹⁵⁰ atın ve kölenin zekâtından affettim. Öyle ise gümüş paralarınızın zekâtını verin. Bunun her kırk dirhemine bir dirhem vereceksiniz. Ancak yüzdoksan dirheme zekât düşmez. İkiyüz dirheme ulaştı mı beş dirhem verilecektir.”¹⁵¹ Hadisten paraların nisabına dolaylı olarak temas edildiğini görüyoruz. İkiyüz dirhem parası olan kişi beş dirhem zekât verecektir. Burada dinarın zekâtına değinilmemiştir. Ancak başka rivâyetlerde bu konuya ve hususî olarak nisâb miktarlarına değinilmiştir. Bu konu ile ilgili kaynaklarda diğer zekât ürünlerinin alınmasını anlatan bilgilere rastlayamadık.¹⁵²

1.5.1.2. Aynî Gelirlerin Nakit Paraya Çevrilmesi

Devlet tarafından aynî olarak tahsil edilen zekâtlar ve diğer vergi türleri paraya tahvil edilebilir ki bunun örneklerine gerek Rasûlullah gerekse de ondan sonraki zamanlarda rastlanmaktadır. Muvattâ’daki rivâyette “Zekât beş sınıf zengin müstesna hiçbir zengine helal değildir. Bunlar da; Allah yolunda savaşan gaziler, zekât memuru olanlar, borçlananlar, mallarıyla zekâtı satın alanlar...”¹⁵³ Hadiste geçen “Mallarıyla

---

¹⁵⁰ Hadisin tercümesindeki bu ifâdenin sebebi, Hz. Ömer döneminde insanların atlarını sadece binek olarak değil aynı zamanda ticârî olarak yetiştirmeleri ve bunun gelirinden zekât vermek istediklerini Halife’ye bildirmeleri üzerine, ticârî olan atlardan da zekât alınmış olmasıdır. Bu uygulama aynen Hz. Osman döneminde de devam etmiştir.

¹⁵¹ Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ b. Dahhâk (ö.279/892), *Sünenü Tirmizi*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Şeriketü Mektebetü ve Matabatü’l-Bâbî, I- V, Mısır, 1395/1975, Zekât, 3; Ebû Dâvûd, Zekât, 4; Nesâî, Zekât, 18.

¹⁵² Ayrıca bkz. C. Kallek, *İslâm’da Yönetim-Piyasa İlişkisi*, 165. sayfa ve sonuna kadar olan kısımda Asr-ı Saâdet’ten Dört Halife dönemi sonuna kadar fiyatlar, paralar ve Sahabenin servetleri konusu ayrıntılı olarak işlenmiştir. O dönem toplumunun iktisâdî durumu hakkında fikir vermektedir.

¹⁵³ Mâlik, Muvatta’, Zekât, 17.

zekâti satın alanlar” ifadesinden hareketle aynî gelirlerin devlet tarafından satılarak paraya tahvil edildiğini söyleyebiliriz. Ki bu Hz. Ömer döneminde rastladığımız zekât olarak toplanan balların satılarak parasının beytümâl’e koyulması şeklinde uygulanmıştır.

1.5.2. Hayvanlar

Zekât söz konusu olduğunda hayvanlar en önemli gelir kalemlerinden birisi olarak karşımızda durmaktadır. Arap yarımadasında bazı bölgeler hariç tutulursa tarım imkânları kısıtlıdır. Hayvancılık önemli bir gelir kaynağıdır. Yarımadanın coğrafi özelliği sebebiyle deve hayati önemi olan bir hayvandır. Bundan dolayı kaynaklarda devenin zekâtı ile ilgili ayrıntılı bilgilere rastlamak şaşırtıcı değildir. Bunun yanında rivâyetlerde koyun, keçi ve sığırların zekâtı ile ilgili bilgilere yer verilmektedir.

1.5.2.1. Zekât Alınacak Hayvanlar

Hz. Peygamber Mu‘âz’ı Yemen’e gönderdiğinde ona zekât alınacak hayvanları ve hangilerinin hangilerine karşılık alınacağını bildirmiştir. *“Zekât olarak, hubûbât ürününden hubûbât, koyun ve keçilerden, koyun ve keçi, develerden deve ve sığırlardan da sığır al.”*¹⁵⁴ Bazı bölgelere özel zekât alınabilecek ürünler ve mallar bulunduğu için oraya özel tarifeler Hz. Peygamber tarafından zekât ve vergi memurlarına tarif edilmiştir. Farklı durumlarla karşılaşan memurlar bu durumu Hz. Peygamber’e bildirerek sorunun çözümü için yardım istemişlerdir. Bu da her an gelişen, değişen ve dinamik bir zekât kurumunu göstermektedir. Mu‘âz, rivâyetinde genel bir tarif vardır. Oranlar

---

¹⁵⁴ İbn Mâce, Zekât, 16

belirtilmemiştir. Hz. Peygamber'in görevlendirdiği âmillerine zekâtın ayrıntılı miktarlarını gösteren tarifeler verdiğini daha önce Hz. Peygamber'in zekât mektupları başlığında aktardık.¹⁵⁵

1.5.1.1. Zekât Olarak Alınan Hayvanların Damgalanması: Miysem

Zekât kavramının içine giren taşınır ve taşınmaz mallar farklı mahiyettedir. Bir kısmı yiyecek, bir kısmı nakit para, kıymetli maden ve bir kısmı da canlı hayvanlardan oluşmaktadır. Hayvanlar Himâ(koruluk-otlak) adı verilen devlete ait arazilerde saklanırdı. Ancak bu hayvanlar zekât, ganimet veya farklı bir vergi çeşidine ait olabilirdi. Hz. Peygamber bu karışıklığı önlemek adına zekât hayvanlarını damgalama yöntemini izledi. Buhârî'de geçen hadiste¹⁵⁶ “*Miysem*” denilen bir aletle zekât develerini işaretlediği ifade edilmektedir. Bu hadisten Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Ebî Talha'nın bu görevi yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. Yine Temîm kabilesinden Ukrâş adlı birisi Hz. Peygamber'e zekât devesi getirdiğinde onu bizzat “*Miysem*” aletiyle damgaladığını aktarmaktadır.¹⁵⁷ Hz. Ömer döneminde de aynı uygulamanın devam ettiğini göreceğiz. O dönemde develerin cizye olarak alındığı bilgisi ile beraber, cizye ile zekât hayvanlarının farklı damgalandığını görmekteyiz.¹⁵⁸

---

¹⁵⁵ Vâkîdî, *Meğâzî*, III, 1084; Ebû Dâvûd, Zekât, 5.

¹⁵⁶ Buhârî, Zekât, 70.

¹⁵⁷ Kettânî, Muhammed Abdulhay (ö.1382/1962), *Nizâmu'l-Hükûmeti'n-Nebeviyye el-Müsemâmâ et-Terâtibu'l-İdâriyye*, thk. Abdullah el-Hâlidî, I-II, Beyrut ty., I, 440.

¹⁵⁸ Şâfi'î, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs b. el-Abbâs (ö.204/820), *Müsned*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1400, 99.

1.5.2.3. Koruluklar (Himâ)

Zekât olarak alınan koyun, deve gibi hayvanlar zekâtın ilk farz olduğu dönemlerde fazla olmadığından dolayı ihtiyaç sahiplerine dağıtıldığını veya elde özel yer ayrılacak kadar hayvanın kalmadığını zekâtların dağıtımında yardım yapılacak kişilerin Hz. Peygamber tarafından bekletildiği ve gelirlerin gelmesi ile yardımın yapıldığı örneklerden müşahade etmekteyiz. Ancak Hz. Peygamber'in Medîne yakınlarında birkaç yeri koruluk olarak kullanmasından artık gelirlerin belli bir sayıya ulaştığı, hemen dağıtımın mümkün olmadığı veya ihtiyaç bulunmadığı anlaşılmaktadır. Miktarları fazla olan bu hayvanları belli bir yerde dağıtımını yapılanaya kadar muhafaza etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber, Medîne'de olduğu bilinen Naki'¹⁵⁹ bölgesini, Müslümanların (savaş) atları için tahsis etmişti.¹⁶⁰ Ayrıca zekât olarak gelen deve ve diğer hayvanların, zekât sınıflarına dağıtılmadan önce korunduğu ve zayıfsa¹⁶¹ bakıldığı yer olarak kullanılmıştır.¹⁶² Hz. Peygamber'in kadınlara benzemekten ve oğlancılık yapmaktan dolayı Naki' ovasına sürdüğü birisinden bahsedilir.¹⁶³ Hz. Ömer'in de aynı yeri kullandığını ve bunlara yenisini eklediğini Dört Halife Dönemi'nde aktaracağız.¹⁶⁴

---

¹⁵⁹ Bazı rivâyetlerde (عَلَا) kelimesi Naki' ile beraber geçmektedir ki "ova" demektir. Bu yerin geniş, çok sayıda hayvanı içine alacak bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ömer döneminde 30 bin deveden bahsedilmektedir ki büyük rakamlardır.

¹⁶⁰ İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 666; İbni Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide Nemerî (ö.262/876), *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, I-III, ty., yy., I, 155; Ebû Dâvûd, Harâc, 39; Belâzürî, *Fütûh*, 19.

¹⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 8.

¹⁶² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö.241/855), *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut, Âdil Mürşid ve Diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, I-LXV, yy.2001, IX, 470, X, 476, 488, XXVII, 220; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 666.

¹⁶³ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 61.

¹⁶⁴ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 375.

1.5.3. Zirâî Ürünler

Hz. Peygamber döneminde zekât alınan bir diğer ürün grubu zirâî mahsullerdir. Kur'ân'ın vurguladığı “ürünlerini hasat zamanı vermeyen bahçe sahiplerinin kıssasını zikretmesi, hasat zamanı vermeyi emreden âyetlerin gelmesi¹⁶⁵, zirâî gelirlere de zekât alınacağına delil sayılmıştır. Bozulma, tüketilme veya mükellef tarafından miktarının az gösterilme durumları söz konusu olduğundan dolayı zirâî ürünlerden hasat zamanı vergi alma prensibi geçerlidir. Bu bahsettiğimiz durumlar Hz. Peygamber'in hadislerine de yansımıştır. Hadislerden hangi ürünlerden, teorik olarak ne miktarda zekât alınacağını tespit edebiliyoruz.

1.5.3.1. Toprağın Zekâtı: Öşür

Topraktan alınan zekât olan öşür'ün miktarını Hz. Peygamberin hadislerinden öğreniyoruz. Zekât alınan toprak tabii şekilde sulanıyorsa (yağmur-nehir vs.) tam öşür denilen 1/10 oranında vergilendirilir. Eğer taşıma sistemle insan emeği varsa (alet ve insan gücü) o zaman da 1/20 oranında vergilendirilir.¹⁶⁶ Vergi standartları verdiğimiz ölçülerdeki gibi olmakla birlikte ilginç uygulamalara da rastlamaktayız. Bu sorunların çözümünde Hz. Peygamber'in yaklaşımı dikkat çekicidir: Rivâyette, A'lâ b. Hadramî, Hz. Peygamber'in kendisini Bahreyn ve Hecer'e hem âmil hem de vâlî olarak gönderdiğini söyler. Orada bahçeleri ortak olan kardeşlerden biri Müslüman olmuştur. Diğerleri ise olmamıştır. Bu durumda nasıl vergi alacağını bilemeyen A'lâ, Hz.

---

¹⁶⁵ Enâm, 6/141.

¹⁶⁶ Buhârî, Zekât, 56; İbn Mâce, Zekât, 17.

Peygamber'e bu sorunu bir mektupla iletmiş ve karşılığında Müslüman olandan öşür alması, müşrik olan kardeşten ise haraç almasını buyuran bir cevap gelmiştir.¹⁶⁷

1.5.3.2. Hubûbât'ın(Tahıllar) Zekâtı

Hz. Peygamber'in toprak ürünlerinin hangilerinden zekât alınacağını bildirdiğini görüyoruz. “*Rasûlullah, buğday, arpa, hurma, üzüm, mısırdan zekât'ı meşru kılmıştır.*”¹⁶⁸

Hz. Peygamber dönemi toplumunda zekât alınacak ürünlerin isimleri birçok hadiste ifade edilmektedir. Aynı zamanda zekât alınacak ürünlerin ne şekilde alınacağı da belirtilmiştir. Hurmaların olgunlaşınca yenmeden ve buna benzer üzümlerin de kuru üzüm şeklinde alınmasını¹⁶⁹ Hz. Peygamber görevlilerine emretmiştir. Bozulacak ürünler ve dayanıksız tüketim ürünleri zekât olarak alınmamıştır.

1.5.3.3. Zekât Mahsûlünün Dalında Tahmîni: Hars

Zekât konusu devlet olma yolunda gelişen Medîne İslâm toplumunda önemli bir yer teşkil etmektedir. Hz. Peygamber Müslümanlardan alınan zekât mahsullerinin dalında miktarının tahmini konusunda da sahabeyi eğitiyordu. Buna dair Buhârî ve Ebû Ubeyd'de geçen rivâyete göre Hz. Peygamber Tebuk seferine giderken Vâdi'l-Kurâ'da kendi yeri olan bahçeye uğramış ve bu yerin meyve mahsûlünü 10 vesk (1,3 ton) olarak tahmin etmiştir ve arkadaşlarına da tahmin etmelerini söylemiştir. Daha sonra bahçenin sahibi

---

¹⁶⁷ İbn Mâce, Zekât, 22; M. Hamidullah, *Mecmûatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyyeti li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1430/2009, 149.

¹⁶⁸ İbn Mâce, Zekât, 16.

¹⁶⁹ Nesâî, Zekât, 100.

kadından ürün miktarını tahmin etmesini istemiştir. Seferden dönüşte bu yere uğradıklarında Hz. Peygamber'in miktar tespitinin doğru olduğu anlaşılmıştır.¹⁷⁰ İbn Mâce ve İmâm Şâfi'î, eserlerinde: “*Muhakkak ki Rasûlullah, insanlara onların üzümelerini ve meyvelerini tahmin memurları gönderiyordu*”¹⁷¹ hadisini naklederler.

Hz. Peygamber Abdullah b. Ravâhâ'yı hurmaları olgunlaşmış tüketilmeden önce tahmin etmek için Hayber'e gönderdi.¹⁷² Orada Yahudîler kendisine mahsûlü eksik göstermesi şartıyla kadınlarının zinetlerini vereceklerini söylediler. Abdullah b. Ravâhâ: “*Siz yahûdilerden hoşlanmasam da size haksızlık yapacak değilim.*” şeklinde cevap vererek rüşvet almayacağını ifade etmiştir.¹⁷³ Olayın devamında Abdullah b. Ravâhâ tahmin etme kurallarına göre olgunlaşmış ürünleri yenmeden ve hiç el değmeden tahmin etmek zorundadır. Yahudilere iki seçenek sunar: Ya kendi tahminine güvenip onu vermeleri veya kendileri mahsûlü toplayıp yarısını ödemelerini belirtir. Bu hâdisede tahmin etmenin iki şekilde yapıldığını görüyoruz. Mahsûl zekât geliri olmasa da tahmin(hars) uygulamasının aynî olarak verilen ürünlerde önemli olduğunu daha önce de ifade etmiştik. Zira bütçenin önceden hesaplanması o seneki harcamaların da dengeli olmasına yardımcı olacaktır. Hz. Peygamber tahmin etmeyi bizzat kendisi Tebük savaşına giderken yapmış ve sahabelerine de uygulamalı olarak göstermiştir.¹⁷⁴ Tebük dönüşü de

---

¹⁷⁰ Buhârî, Zekât, 55.

¹⁷¹ İbn Mâce, Zekât, 18; Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. El-Abbas (ö.204/820), *Kitâbu'l-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, I-V, Beyrut, 1410/1990, II, 27.

¹⁷² Şâfi'î, *Ümm*, II, 36; Ebû Dâvûd, *Büyü'*, 36.

¹⁷³ Vâkîdî, *Meğâzî*, II, 691; İbn Hişâm, *Sîre*, II, 356; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 582; Ebû Dâvûd, Zekât, 13; Muvatta, *Müsâkât*, 1; Taberî, *Târîh*, III, 21; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 249; Makrizî, Takiyuddin Ahmed b. Ali (ö.845/1444), *İmtâ'u'l-Esmâ Bimâ li'n-Nebiyi Mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafedeti ve'l-Metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamid En-Numeysî, I-XV, Beyrut, ty., I, 322, IX, 381-385.

¹⁷⁴ Hz. Peygamber'in ürün tahmini yaptığı bahçe muhtemelen Müslüman olan Yahûdi Muhayri'k'in hibe ettiği bahçeler olmalıdır. 10 vesk olarak tahmin ettiğine göre ortalama 1,3 ton gelir elde etmiştir.

tahmininin doğru olduğu anlaşılmıştır. Attâb b. Esîd'e üzümlerin vergi miktarlarını tespit etmesini ve hurmaların kuru olarak alındığı gibi üzümlerin de kuru üzüm olarak zekâtının alınmasını emretmiştir.¹⁷⁵

1.5.3.4. Hz. Peygamber'in Bal'dan Öşür Alması

Ziraât ürünlerinden olan baldan Hz. Peygamber döneminde zekât alındığına dair bilgiler elimizde mevcuttur.

Ebû Seyyâre el-Müte'î Hz. Peygamber'e kendisine âit bal arıları olduğu bilgisiyle gelmiştir. Rasûlullah da "Öşür öde" şeklinde cevap vermiştir. Ebû Seyyâre de her on tulumdan bir tulum öşür ödemiştir. Tulum kavramı iki kıst¹⁷⁶ ölçüye karşılık geldiği, rivâyetin devamında ifâde edilmiştir.¹⁷⁷ Buradan baldan zekât alındığı sonucuna ulaşıyoruz.¹⁷⁸ Farklı kaynaklarda balların daha sonra nakit paraya çevrilmek için satıldığı bilgisine de yer verilmektedir.¹⁷⁹

"Hilâl adında birisi Hz. Peygamber'e ürettiği balın öşrü ile gelmiş ve Rasûlullah'tan kendisine Selebe isminde vadi de bir koruluk vermesini istemiştir. Hz. Peygamber de istediği vadiyi vermiştir. Hz. Ömer Hilâfete geldiğinde Vâlisi Süfyân b.

---

¹⁷⁵ Nesâî, Zekât, 100.

¹⁷⁶ 1 Kıst: 1.085 kg buğday veya 1.375 litre su alan hacim ölçüsü. Buna göre 10 tulum bal 20 kıst yapar. O da 27,5 ton bal yapar. Zekât olarak 2,75 ton bal zekât alınmıştır.

¹⁷⁷ Ayrıca bkz. Cengiz Kallek, "Kıst", *DİA*, İstanbul, 2002, XXV, 503-504, C. Kallek, *İslâm'da Yönetim-Piyasa İlişkisi*, 173. Bazı rivâyetlerde "kırba" kelimesi geçmektedir. İslâm Ansiklopedisinde kavramla ilgili bilgiye rastlayamadık. TDK sözlüğünde "Sakaların içinde su taşıdıkları ağzı dar, altı geniş, deriden yapılmış kap, su kabı, matara" şeklinde açıklanmıştır.

Bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=195896

¹⁷⁸ İbn Mâce, Zekât, 20; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1090.

¹⁷⁹ Şâfi'î, *Ümm*, II, 41; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 597; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1090, 1094.

*Vehb kendisine korulukların Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi Hilâl’de kalması için mektup yazmıştı. Hz. Ömer de Rasûlullah’a verdiği bana da verirse ver. Aksini yaparsa biz koruluk vermeyiz. Kim istersen onun ballarından yer” şeklinde cevap vermiştir.*¹⁸⁰

Bal üretimi için vadilerin ve korulukların önemli olduğu anlaşılmaktadır. Koruluklar üretimin güvenliğinin de teminatı olmaktadır. Hz. Ömer’in “Eğer balın öşrünü vermeyecekse ballarını kim isterse yesin”¹⁸¹ ifadesi, balların koruluklarda üretilmediğinde korumasız kaldığını düşündürmektedir. Hz. Peygamber döneminde zekât hayvanları için koruluklar bulunduğunu ve bu koruluklarda görevli kişilerin beklediğini bilinmektedir. Bu konudaki örnekleri zikretmiştik. Ancak bal korulukları için de bir kişi tahsis edilmiş midir? Yoksa sadece mekân mı tahsis edilmiştir? Bu mekânlarda etrafi çevrilerde devlet güvencesinde mi olmuştur? Rivâyetlerden anlaşılan koruluklar, balların devlet güvencesine alınmasını sağlamıştır. Zirâ vergi vermek aynı zamanda vergi veren kişinin ve yaptığı ticâretin güvence altına alınması demektir.

1.5.3.5. Zekât Ödeme Cinslerinde Değişiklik Yapma

Zekât mükellefinin devlete ödemek için önceden kararlaştırdığı ürünlerde değişiklik yapılıp yapılamayacağı konusu da önemli bir konudur. Biz bu konuda mükellef lehine ve Devletin ihtiyaç duyduğu şeylere yönelik ürünlerin zekâtının alındığına dair bilgilere kaynaklarda rastlamaktayız. Bunlardan biri de Rasûlullah’ın hicretin on birinci yılında Yemen’e gönderdiği Vâlî-âmil’i Mu‘âz’dır.¹⁸² Hz. Peygamber zekât memurlarını

---

¹⁸⁰ Nesâî, Zekât, 29.

¹⁸¹ İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1088.

¹⁸² Ahmet b. Hanbel (ö.241/855), *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut, Âdil Mürşid ve Diğerleri, Müessesetü’r-Risâle, I-LXV, yy, 2001, III, 498. Suyûtî, Mu‘âz’ın hicretin onuncu yılında Yemen’e gönderildiğini aktarır.

hicrî onbirinci yılın başında göndermiştir. Mu‘âz’ı da Yemen’e görevlendirmiştir.¹⁸³ Rasûlullah’ın yazısı da bu tarihlerde veya en geç hicri onuncu yıl sonlarında yazılmış olması gerekir. Bu yazıdan sonra olmalıdır ki Mu‘âz, pek çok kaynakta yer alan ve İslam hukukçuları tarafından; zekâtın, diğer bir cinsle veya tamamen nakdî ödenebileceğinin delili olarak kullanılan konuşmasında, Yemenlilerden hubûbâtın zekâtı yerine, elbise ve giyim eşyası istemiş “*Bu tür zekâtı ödemeniz, size daha kolay gelecek ve Medînelilere daha faydalı olacaktır*” demiştir.¹⁸⁴

1.6. Toplumun Zekâta Yaklaşımı

Hz. Peygamber zekâtı toplarken toplumdaki farklı tepkiler almıştır. Medîneli Ensâr hicret etmiş yeni Müslümanların geçimlerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca zekât ile de mükellef olmaları onlara fazladan maddi külfet getirdiği gerçeğini gözardı etmemek gerektiği kanaatindeyiz. Bunu vergi mükelleflerinin sebep olduğu problemler başlığında daha açık bir şekilde görmekteyiz.

Ayrıca bkz. Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn (ö.911/1505), *Hâşiyetu’s-Sindî ‘alâ Sünenü’n-Nesâî*, Mektebetü’l-Matbûâtü’l-İslâmiyye, I-VIII, Halep, 1406/1986, V, 2-4.

¹⁸³ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 600; Taberî, *Târîh*, III, 147; Süheylî, *Ravdü’l-Ünüf*, VII, 499.

¹⁸⁴ Buhârî, *Zekât*, 34; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 45, 367-368; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 227; Serahsî, Muhammed b. Ahmed (ö.490/1097) *Şerhu Kitabu’s-Siyeri’l-Kebîr*, I-V, Beyrut, ty.; Seyf b. Ömer, el-Esedî et-Temîmî (ö.180/796), *el-Fitnetü ve Vak‘atü’l-Cemel*, thk. Ahmed Râtib Armûş, Dâru’n-Nefâis, I, 1413/1993, II, 157; Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur‘ân*, III, 137.

1.6.1. Olumlu Yaklaşımlar

Yukarıdaki bilgiler ışığında toplumun bir kesimi zekât konusunda herhangi bir tereddüt içine düşmemiş ve üzerlerine düşen bu sorumluluğu yerine getirmede dikkatli davranmışlardır.

1.6.1.1. Vahye Mutlak İtaât

Sahabe ilahi emirleri uygulamada hassas davranmıştır. Bu dikkat ve hassasiyeti sadece inanç konularında değil maddî konularda da gözlemlemekteyiz. Mu'âz b. Cebel'in bu konudaki hassasiyeti ve acele davranmasını misal verebiliriz:

Said b. Müseyyeb *“Hasat edildiği zaman hakkını(zekâtını) verin!”*¹⁸⁵ âyetinin farz olan sadakaya işaret ettiğini ifade etmiştir. Âyetin devamındaki *“İsrâf etmeyin!”* uyarısının iniş sebebi için şu olay nakledilmiştir: *“Mu'âz bu âyetin gelmesi üzerine hurmalarından hiç bir şey kalmayınca kadar verdi.”* Sonra da *“İsrâf etmeyin!”* âyeti inmiştir.¹⁸⁶ Âyette zekât verilecek malın ziraât ürünü olduğu açık olarak anlaşılmaktadır. Ancak miktarıyla ilgili kaydın Mu'âz'ın bütün hurmalarını verdikten sonra gelmesi, kişinin verirken kendisinin de muhtaç olmayacak şekilde vermesi gerektiği şeklinde anlaşılmalıdır. Zekâtın olgunlaşma süreci olarak değerlendirebileceğimiz bu uygulama örnekleri zaman içinde verileceği kesimlere ve verilecek miktarlara kavuşmuştur.

Âyetin Hz. Peygamber'in tahmin uygulamasının da sebebi olduğunu ifade edebiliriz. Üretici, ürünlerinden ne kadar zekât ve diğer vergilerden vereceğini bilemediği için Hz. Peygamber muhtemelen bu âyetten sonra tahmin memurlarını göndermiştir. Zirâ âyetten anlaşıldığına göre ürünler toplandığı gün herhangi bir yere dağıtım yapılmadan

---

¹⁸⁵ En'âm 6/141.

¹⁸⁶ San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk (ö.211/827), *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-'Azamî, el-Meclisü'l-İlmî, I-XI, Hind, 1403, IV, 145.

ve tüketilmeden bu hakkının (zekâtın) verilmesi emredilmiştir. Verginin tahmin edilmesi bu emrin sıhhatli bir şekilde uygulanmasına yardımcı olduğunu düşünmekteyiz.

1.6.1.2. Vaktinden Önce Verme

Zekât konusunu izah ederken belli zaman, oran ve şartlar neticesinde oluştuğunu sürekli vurguladık. Ancak Hz. Peygamber'e erken zekât verme hakkında soran kişilere de yasak koymadığını gösteren hadiseler de kaynaklarda rastlamaktayız.¹⁸⁷

1.6.2. Olumsuz Yaklaşımlar

Yeni teşekkül eden bir toplumun her bireyinin aynı inanç ve bilgi seviyesinde olmasını beklemenin iyimserlik olacağı kanaatindeyiz. Bazı zekât toplama rivâyetlerinde tahsilat için gidilen Müslüman kimsenin zekâtın varlığından haberdar olmadığını görüyoruz. Haliyle Hz. Peygamber'in yanında vahye muhatap olan ve vahyi uygulama imkânı bulan sahabiler ile çölde yaşayan insanların yaklaşımı farklılık arzemiştir.

Bilhassa hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in zekâtların toplanmasında hem zekât verecek mükellefi hem de toplayan memurları uyaran birçok hukukî ve ahlâkî ilkeyi içeren rivâyetlere rastlıyoruz. İlke olarak, toplanan zekâtların toplandığı bölgede ve beldedeki ihtiyaç sahiplerine dağıtılması prensibi uygulanmıştır. İhtiyaç sahiplerine verildikten sonra kalanların merkeze nakledildiğini de görmekteyiz. Bazı özel durumlarda da aşağıdaki rivâyette göreceğimiz gibi toplandığı bölgede hiç dağıtılmadan hemen merkeze gönderildiğine şahit olmaktayız. Hz. Peygamber ile bu durumdan rahatsız olan

---

¹⁸⁷ İbn Mâce, Zekât, 7.

bir bedevînin arasında geçen olayı aşağıdaki “Zekât’ın Merkeze Nakli ve Bedevî’nin İtirazı” başlığında aktardık.

1.6.2.1. Zekât’ın Merkeze Nakli ve Bedevî’nin İtirazı

Hiz. Peygamber zekâtın zenginlerden alınıp fakirlere dağıtılacağını¹⁸⁸ bir ilke olarak çok defa hadislerinde ifade etmiştir. Toplanan zekât malları öncelikli olarak toplanan bölgenin fakirlere dağıtılırdı. Eğer artan zekât malı olursa merkeze nakledilirdi. Bu konuda Hiz. Peygamber ve Dört Halife döneminde âmiller merkeze fazladan mal getirdiğinde onlara neden getirdiği mutlaka sorulurdu. Ancak bazı zamanlarda merkezin ihtiyacı fazla olduğunda bu şekilde doğrudan zekâtların nakledildiğini görüyoruz. Bedevî Hiz. Peygamber’e gelerek şunları söylüyor: “*Neredeyse senin memurlarınla bir koyun ve keçi için savaşıyordum.*” Hiz. Peygamber “*Eğer Medîneli Muhâcirlerin ihtiyacı olmasaydı, ben onları (merkeze) almazdım*”¹⁸⁹ diyerek merkeze naklinin gerekçesini ifade etmiştir. Hadisten çıkardığımız diğer bir yorum da insanların toplanan gelirlerin kendilerine dağıtılacağından emin olmalarıdır. İhtiyaç sahipleri zekâtların toplanmasından sonra kendilerine verileceğinden emin oldukları bedevînin asıl olanın kendilerine dağıtılması şeklindeki itirazından anlaşılmalıdır.

---

¹⁸⁸ Buhârî, Zekât, 1; Ebû Dâvûd, Zekât, 4; Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Sâlihî (ö.942/1536), *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sîreti Hayri’l-’İbâd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I-XII, Lübnan, 1414/1993, VIII, 390.

¹⁸⁹ Nesâî, Zekât, 15; Azîmâbâdî, Muhammed Eşref b. Emîr b. Ali b. Haydar (ö.1857-1911), *Avnu’l-Ma’bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd ve Meahû Hâşiyetü İbnu’l-Kayyim: Tehzîbu Sünenü Ebî Dâvûd*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I-XIV, Beyrut, 1415, V, 21; Mübarekpûrî, Ebû’l-Ûlâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahman (ö.1865-1935), *Tuhfetü’l-Ahvezî bi Şerhi Câmi’i’t-Tirmizî*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I-X, Beyrut, ty., III, 251.

1.6.2.2. Sa‘lebe b. Hâtıb Olayı

Tebük gazvesi (630) sonrası bir döneme rastladığını kaynaklardan tespit ettiğimiz Sa‘lebe olayını, vergi verme konusunda bizzat ilâhî uyarı ile sonuçlanan olumsuz tutum sergilenen örneklerden en çarpıcı olanıdır. Sa‘lebe b. Hâtıb, Ensârdan Evs kabilesine mensup bir kişiydi. Hz. Peygamber’e gelerek kendisine tasadduk etmek şartı ile mal vermesi için dua etmesini istedi. Hz. Peygamber az malın kendisi için iyi olduğunu ifade etse de ısrarı sonucu dua etmiş ve çok mala kavuşmuştur. Mescid-i Nebevî’ye gelip gidemez Cuma namazlarını dahi kılamaz duruma gelmiştir. Olayın devamında Hz. Peygamber “*Onların mallarından sadaka al*” âyeti¹⁹⁰ inince Sa‘lebe’ye biri Cüheyne diğeri de Süleym kabilesinden olmak üzere¹⁹¹ iki tane zekât memuru göndererek malının zekâtını vermesi istemiştir. Sa‘lebe, Hz. Peygamber’in memurlarından zekât mektubunu ister ve bakar. “*Bu cizyenin kardeşidir*” şeklinde bir ifade kullanarak zekât vermek için düşünmek istediğini söyleyerek ayrılır ve zekâtını vermez. Memurlar, Hz. Peygamber’e döndüklerinde onlar konuşmadan duruma vakıf olduğunu ifade eder tarzda “*Yazık sana Sa‘lebe*” der.¹⁹² Bunun sonucu da aynı sûrenin 75-77. âyetleri iner.¹⁹³ Sa‘lebe’nin akrabalarından birisi bu olaya şahit olur ve durumu kendisine aktarır. Sa‘lebe hemen Hz. Peygamber’e gelir ve malının zekâtını almasını ister. Ancak Hz. Peygamber “*Allah senin*

---

¹⁹⁰ Tevbe 9/103.

¹⁹¹ Sa‘lebi, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisaburi (ö.427/1035), *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an-Tefsîrû's-Sa'lebi*. thk. Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâi-t-Türâsi'l-Arabî, I-X, Beyrut, 1422/2002, V, 71.

¹⁹² Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 371.

¹⁹³ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 552. Onlardan kimi de, eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz sâlihlerden olacağız! diye Allah’a and içti. Fakat Allah lütfundan onlara (zenginlik) verince, onda cimrilik edip (Allah’ın emrinden) yüz çevirerek sözlerinden döndüler. Nihâyet, Allah’a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak (ikiyüzlülük) soktu.

sadakani kabul etmedi” der. Salebe bu hal üzere geri döner ve Rasûlullah vefât eder. Hz. Osman döneminde ölene kadar bütün halîfelere gider ve Ensâr’dan olduğunu ifade ederek zekâtını almalarını ricâ etse de hiçbir halîfe “*Allah’ın ve Rasûlü’nün kabul etmediği şeyi biz almayız*” diyerek geri çevirirler. Hz. Peygamber’in münafıkların özelliklerini saydığı hadisinde kastettiği kişilerden birisinin de Sa‘lebe olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁴ Bu olayın doğru olup olmadığı noktasında kaynaklarda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Zirâ Sa‘lebe Bedir ehliendir¹⁹⁵ ve Bedir savaşına (624) katılanlara Hz. Peygamber’in müjdesi vardır. Onların cennetlik olduğunu müjdelemiştir. Bu rivâyetle çeliştiği için olayın gerçek olmadığı ifade edilmiştir. Kaynaklardan İbn Habîb ve Makrizî eserlerinde Sa‘lebe’yi münâfıklar listesine almaktadır. Ayrıca Mescid-i Dırâr’ı yapan iki kişiden birisi olarak zikredilmektedir.¹⁹⁶ Taberî, Tevbe Sûresi 103. âyetinin iniş sebebi olarak Sa‘lebe olayını paylaşır ve bu hadise tefsirlerde geçmektedir. Biz olayı yukarıda paylaştık. Müfessir Se‘âlibî’de Mukâtil olayın farklı bir bağlamda geçen şeklini aktarır.¹⁹⁷ Ancak Sa‘lebe olayı Kütüb-ü Sitte’de yer almamaktadır. Bazı tefsirler, zevâid türü kaynaklarda ve tarih, tabakât, vaaz-irşâd türü eserlerde bu olay aktarılmıştır. Ancak

---

¹⁹⁴ Buhârî, İmân, 23, Şehâdât, 28, Vesâyâ, 8, Edeb, 69; Müslim, İmân, 25; Tirmizî, İmân, 15; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV, 374.

¹⁹⁵ İbnü’l-Cevzî, *Muntazam*, III, 130; İbnü’l-Cevzî, *Telkîhu Fuhum Ehli’l-Eser Fî Uyûni’t-Târih ve’s-Siyer*, Şeriketü Dâru’l-Erkâm b. Ebi’l-Erkâm, Beyrut, 1997, I, 310.

¹⁹⁶ İbn Habîb, *Muhabber*, 478; Makrizî, *İmtâ’*, XIV, 350.

¹⁹⁷ Se‘âlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf (ö.875/1471), *el-Cevâhiru’l-Hisân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ali Muavvid-Âdil-Ahmed Abdülmevcûd, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, I-V, Beyrut, 1418, III, 210.

Sa‘lebe’nin İslâmdaki konumu, Bedir’e katılması gibi önemli nedenlerin yanında böyle bir olay bağlamında aktarılması problemlidir.¹⁹⁸

1.7. Vergi Mükellefleri ve Karşılaşılan Problemler

Hiz. Peygamber döneminde vergi verilecek malların ve miktarlarının tespiti için tahmin müessesinden bahsettik. Bu önceden belirleme, bütçenin önceden tahminine izin verdiği gibi devlete de mükelleflerin vergilerini ödeyip ödemediklerini kontrol etme olanağı sağlıyordu. Hiz. Peygamber’in hadisi de bu durumu teyid eder niteliktedir. “Zekâtını ödemeyenlerden onu muhakkak alırız.”¹⁹⁹ Bu hadis zekâtın artık gönüllü bir amel olmaktan çıkıp cezası olan ciddi bir vergi ve ibâdet olduğunu göstermektedir.

1.7.1. Kalitesiz Ürünü Zekât Verme

Zekât olarak verilecek malların alımında Rasûlullah’ın memurlarına ne en iyisini ne de en kötüsünü değil, orta hallisini alma yönünde tavsiye verdiğini biliyoruz.²⁰⁰ Aşağıda zikredeceğimiz hadiste geçen olay hakkında Bakara 267. âyet inmiş ve Müslümanların gözlerini kapatmadan almayacakları şeyleri sadaka olarak vermesi doğru bulunmamıştır. Hiz. Peygamber bir gün elinde asasıyla mescide çıkmıştı. Adamın birisi

---

¹⁹⁸ Olayın geçtiği rivâyetin hadis ilmi açısından metin ve senet tenkidi bağlamında incelemesi için bkz. Kadir Paksoy, “Sened ve Metin Yönünden Sa‘lebe Hadîsinin Tenkidi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 4, 161-186.

¹⁹⁹ Ebû Dâvûd, Zekât, 4.

²⁰⁰ Buhârî, Zekât, 40. Tevhîd, 1; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed (ö.354/965), *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*, el-Kütübü’s-Sekâfiyye, I-II, Beyrut, 1417, I, 381; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1191.

de mescitte gerili olan ipe hurma salkımları asmıştı. Hz. Peygamber asılı olan hurmalara asasıyla göstererek şöyle dedi: *“Bunu buraya koyan zekât sahibi isteseydi bundan daha iyisini buraya koyabilirdi. Şüphesiz ki bu zekât sahibi kıyamet günü bozuk kuru hurma yer.”*²⁰¹ Hadisin bir diğer rivâyetinde bu âyetin Ensâr hakkında indiği bildirilir. Ensâr hurma toplama mevsiminde taze hurma salkımlarından Mescid-i Nebevî’ye getirirlerdi. Bu hurmalardan Müslümanların muhacirleri istifade ederdi. Bu arada bir adam bu kalabalıktan istifâde ederek kötü olan hurmaları araya sokuşturdu. Bunun üzerine *“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki Allah zengindir, övgüye lâyıktır.”*²⁰² âyeti inmişti.

Farklı bir rivâyette Rasûlullah zekât olarak alınacak hurmaların adi ve ufak olan hurmalardan alınmasını yasaklamıştır. Zührî: *“Hz. Peygamber’in yasakladığı bu iki hurma Medîne’de yetişen iki çeşit hurmadır”*²⁰³ şeklinde bir açıklama getirmiştir. Hz. Peygamber’in zekât olarak verilen malları bizzat denetlediğini görmekteyiz.

1.7.2. Mükelleflere Verilen Vergi Kaçırma Cezası

Hz. Peygamber’in zekâtın verilmesi konusundaki hassasiyetine ve bu anlamdaki hadislerini,e konu içerisinde yer verdik. Bilhassa zekâtlar konusunda gönülsüz tavır

---

²⁰¹ İbn Mâce, Zekât, 19.

²⁰² Bakara 2/267; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 697; İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed (ö.795/1393), *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Heyet, Mektebetü’l-Ğurabâü’l-Eseriyye, I-IX, Kâhîre, 1417/1996, III, 154; Makrizî, *İmtâ’*, X, 171.

²⁰³ Ebû Dâvûd, Zekât, 17.

takınan Mükellefleri hem maddî cezalarla hem de uhrevî cezâlarla uyardığını rivâyetlerde görüyoruz:

Ebû Hureyre ve Câbir anlatıyor: Resûlullah: “*Deve, sığır veya davar sâhibi olup da, bunlardaki Allah’ın hakkını eda etmeyen herkese kıyâmet günü, bu mallar, olduğundan daha çok ve mümkün olduğunca iri ve şişman olarak geleceklerdir. Adam, onlar için, düz ve geniş bir yere oturtulacak, hayvanlar bacakları ve tabanlarıyla onun üzerinden geçecekler. Geçiş sırasında boynuzlarıyla toslayacaklar ve ayaklarıyla ezecekler. İçlerinde boynuzsuz veya boynuzu kırık biri bulunmayacak. Bu şekilde sonuncusu da onun üzerinden geçince, birincisi aynı geçişe tekrar başlayacak. Mahlûkatın hesabı tamamlanıp hüküm verilinceye kadar bu hâl devam edecek.*” diyerek uhrevî cezasını bildirmiştir.

Kezâ “Kenz”e (hazine) sâhip olup da ondaki Allah’ın hakkını ödemeyen herkese, kıyamet günü hazinesi, dazlak başlı bir yılan olarak gelecek, ağzını açıp peşine düşecektir. Yılan yaklaştıkça adam ondan kaçacak. Sonunda yılan ona: “*Gizlediğin hazîneni al! Ben ondan müstağniyim!*” diye bağırır. Adam, neticede yilandan kaçma çaresinin olmadığını anlaşıncaya, elini ağzına sokacak. Yılan da onu, aygırın (alafl) kemirmesi gibi kemiriverecek.”²⁰⁴

“*Kim zekâtını vermezse biz hem onu, hem de malının yarısını rabbimizin gerçek bir hakkı olarak muhakkak alırsınız.*” Başka bir rivâyette de Mu‘âz Resûlullah’ın: “*Kim malının zekâtını sevap umarak verirse, ona sevap verilir. Kim de zekâtını vermezse biz zekâtı ve malının yarısını (cezâlı olarak, zorla) alırsınız. Bu, Rabbimizin kesin kararlarından biridir. Âl-i Muhammed’e ondan bir hak yoktur.*”²⁰⁵ Dediğini belirtir. Hz. Peygamber’in Hadislerinde vergisini vermeyen, vermemek için zekât verme miktarına ulaşmış

---

²⁰⁴ Muvatta’, Cihâd, 3; Buhârî, Zekât, 3, Tefsir, Âl-i İmrân 14, Berâet, 6, Hiyel, 3; Müslim, Zekât, 26; Ebû Dâvud, Zekât, 32; Nesâî, Zekât, 2, 6.

²⁰⁵ Ebû Dâvud, Zekât, 4; Nesâî, Zekât, 4.

hayvanlarını bölerek az gösteren, zekât memuruna zorluk çıkaran mükelleflerden bahsedilmektedir.²⁰⁶

1.7.3. Zekât'ın Vaktinden Önce Alınması

Birey-toplum ilişkisinde toplumun yararı bireyi de zarara uğratmayacak şekilde gözetilir. Hz. Peygamber dönemi zekât uygulamalarında gördüğümüz nadir örneklerden birisi de zekâtın erken toplanmasıdır. Bazen savaş sebebiyle bazen de sosyal ihtiyaçlar sebebiyle biz zekâtın erken toplandığına şahit oluyoruz. Hz. Ömer Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın zekâtını iki yıllık olarak erkenden almıştı. Hz. Peygamber Hz. Ömer'i, Ebû Cemil, Hâlid b. Velîd ve Abbâs'a gönderdi. Ancak üçü de zekât vermedi. Ancak her birinin vermeme nedeni farklı idi. Hz. Ömer durumu Rasûlullah'a bildirdi. O da her birinin vermemesinin nedenini Hz. Ömer'e açıkladı. Ebû Cemîl zengin olduğu halde nankör olduğu için vermedi. Hâlid zırhı ve kılıcından başka verecek bir şeyi olmadığı için vermedi. Abbâs da zekâtını iki senelik verdiği için vermemiştir.²⁰⁷ Bu rivâyeti tamamladığını düşündüğümüz başka bir olayda İbn Abbâs Hz. Peygamber'e zekâtın erken verilip verilemeyeceğini sormuştur. Hz. Peygamber de erken verilebileceğini söylemiştir.²⁰⁸ rivâyette amcası Abbas'ın erken verme talebi olduğu da düşünülebilir.

---

²⁰⁶ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 252; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 863; Buhârî, *Zekât*, 35; İbn Mâce, *Zekât*, 11,13; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 4.

²⁰⁷ Buhârî, *Zekât*, 50; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 22; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 702; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 377, *Zekât*, 40.

²⁰⁸ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. Fadl b. Behrâm (ö.255/869), *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, *Dâru'l-Muğnî*, I-IV, Suud, 1412/2000, II, 1017; İbn Mâce, *Zekât*, 7; Tirmizî, *Zekât*, 37.

1.8. Beytümâl ve Ortaya Çıkışı

Beytümâl mal evi demektir.²⁰⁹ Sadece zekât gelirlerinin değil aynı zamanda İslâm Devletinin Gayr-i müslim tebaâsından topladığı vergilerin muhafaza edildiği, gerekli yerlere dağıtıldığı bir kurumdur. Zekât maddî kazancı ilgilendiren ve bunun sonucu toplanan nakit veya ticârî mal, yiyecek ve hayvanları kapsamaktadır. Bunların toplanması, sayılması, nakli, depolanması, ihtiyaç sahiplerine dağıtımı ve bir miktar malın kalma durumunu da göz önünde bulundurduğumuzda zekâtın kurum olarak teşekkülü yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Müslümanlar ilk dâimî geliri Hayber'den elde etmişlerdi. Bundan önce gelirler savaşımlardan elde edilen ganimetler ve bir miktar zekâttan oluşmaktaydı. Yani gelen gelirlerin genelde ihtiyaçları dahi zor karşıladığı söylenebilir. Bakara 272. âyetin iniş sebebi olarak aktardığımız müşriklere mâlî yardım yapılabilirliğine ilişkin olayda, Hz. Peygamber'in müşriklere yardım yapılmamasını zirâ maddî birikimin Müslümanlara kâfi gelmediğini ifâde etmiştir. Durum böyle olunca gelirlerle doğru orantılı olarak mekânlar geçici olmuştur. Bilhassa hicrî 9-10. yıllardan sonra düzenli gelirlerden bahsedebiliriz. Zirâ Hz. Peygamber'in memurlar tayin etmesi kaynaklarda hicretin dokuzuncu yılı sonrası olayları çerçevesinde aktarılmıştır. Rasûlullah vergi memurlarını hicretin onbirinci yılının başında muharrem ayında göndermiştir.²¹⁰

İslâm'da vergiler sarf yerleriyle beraber ortaya çıkmıştır. Önce vergilerle ilgili kanunlar getirilip daha sonra bütçe hukuku getirilmiş değildir. Bu durumda mecbûrî vergilerin ortaya çıkmasıyla hazine hukuku da ortaya çıkmış olmaktadır. Toplanan vergiler acilen de sarf edilseler önce belli bir yer veya binaya konuluyordu. Bazı gelirler belli ihtiyaçlar için alıkonuluyor ve bunların idaresine görevli memurlar tayin ediliyordu. Mekke döneminde bir devlet hazinesi olmasa bile Müslümanlara ait, herhangi birisinin

²⁰⁹ Mehmet Erkal, "Beytümâl", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 90.

²¹⁰ Vakıdî, *Meğâzî*, III, 973.

evinde bir hazinenin bulunabileceği düşünülebilir. Bununla beraber görebildiğimiz eserlerin hiç birinde o devirde gerek gelir tahsilinin ve gerekse de sarf işlerinin merkezileştirilmiş olduğuna dair hiçbir iz mevcut değildir. Kanaatimizce bu husustaki malumatın yokluğu Mekke’de Müslümanların bir kısım faaliyetlerini gizli yürütmelerinden ileri gelmektedir.²¹¹

Beytül-mâl’in bina²¹² formunda mekân olarak yapılanması Hz. Peygamber sonrasına rastlamaktadır. Başlarda Mescid-i Nebevî hurma vb. gıdaların depolandığı yer olarak kaynaklarda yer almaktadır. Hz. Peygamber’in kendi hücresi maddî birikimlerin toplandığı mekân olarak ön plana çıkmaktadır. Zekât olarak toplanan hayvanların dağıtılmayanları koruluklarda muhafaza edilmiştir.²¹³

Toprakların genişlemesi ve gelirlerin fazlaşması sebebiyle doğru ve adaletli paylaşım yapılabilmesi için beytül-mâl’in tam olarak sistemleşme adımının Hz. Ömer’in hilâfeti zamanında atıldığını ifade etmek gerekir.

İslâm Devletinde beytül-mâl’in gelir kaynakları üç ana kısma ayrılır:

1. Müslümanlardan tahsil edilen tüm vergiler “*zekât*” olarak adlandırılır.
2. Gayr-i müslimlerden tahsil edilen her çeşit vergi, “*fey*”, adını alır. Fey’in harcanması Hz. Peygamber’in görüşü istikametinde olduğundan tamamıyla hazine hakkına girmektedir.
3. Savaşta düşman taraftan alınan ganimettir ki bunun 4/5’ü tamamıyla gazilere dağıtıldığından hazineye girmez. Ganimet ve fey’in 1/5’ine gelince bunlardan;

---

²¹¹ C. Yeniçeri, *İslâm’da Devlet Bütçesi*, 46.

²¹² Beytül-mâl mimârisi ve kurumsal yapıları ile ilgili ayrıntılı olarak bkz. Sümeyra Ocak, *Erken Devir İslâm Mimarisinde Beytü’l-mâl (Hazine) Binaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

- a. Hz. Peygamber'in hissesi, tabiatıyla onun vefatından sonra, hazine hakkına dahildir. Çünkü bu hisse devlet başkanının görüşüne göre amme menfaatine harcanır.
- b. Rasûlullah'ın akrabalarının hisseleri hazine haklarına dahil değildir. Çünkü bunlardan devlet başkanının görüş beyan etmesi söz konusu değildir.
- c. Yetim, yoksul ve yolcuların hisselerine gelince; beytümâl bu hisseleri sahipleri için korur ve onları bulursa dağıtır, bulamazsa da onlar adına elinde tutar.²¹⁴

“Medîne devrinde ise, kurulan devlet çok kısa zamanda gerekli müesseselere kavuşturuldu. Bu devirde Hz. Peygamber gerek vergilerin tahsili ve gerekse muhafaza ve sarfi için çeşitli memurlar tayin etti. Pek çok kaynakta ganimetlerdeki beşte birlik devlet hissesi olan “*Humus*” gelirlerine bakmak için Mahmiye b. Cez'in tayin edildiğinden ve yine bizzat Hz. Peygamber'in emri ile oradan harcama işlerini yönettiğinden bahsedilir. Ayrıca ganimetler ve diğer birçok savaş gelirlerinin toplanması ve korunmasında da onun sorumlu olduğunu görüyoruz.²¹⁵ Ancak kaynaklar onun ne zaman bu göreve getirildiği hususunda bilgi içermemektedir.²¹⁶ Kaynaklar Hz. Peygamber'in, Müstalik oğullarından alınan humus gelirine onu memur tayin ettiğini yazarken “*Humus gelirleri onda toplanıyordu*” diye bir kayıt koyar.²¹⁷ Onun bu kaydından Mahmiye'nin daha önce de bu işe baktığı anlaşılmaktadır. Müstalik Harbi ise hicretin beşinci yılında gerçekleşmiştir.

---

²¹⁴ Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultâniye*, 203; Ferrâ, el-Kâdî Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef (ö.458/1066), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye li'l-Ferrâ*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000, 235-236.

²¹⁵ Vâkîdî, *Meğâzî*, I, 410, II, 697; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 413; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 725; Müslim, *Zekât*, 51; Ebû Dâvûd, *Harâc-İmâret*, 19; Kettânî, *et-Terâtîb*, I, 302-303.

²¹⁶ C. Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 47.

²¹⁷ Vâkîdî, *Meğâzî*, I, 410

Buhârî, Hz. Peygamber'in "*Ulliyye*"²¹⁸, "*Meşrube*"²¹⁹ ve "*Hizâne*"²²⁰ denilen bir odasından bahseder ve onun hanımları ile arası açıldığında bu odaya çekildiğini kaydeder. Ancak mekânın zekât ve diğer gelirlerin burada saklandığına dair bilgi bulunmamaktadır. Hamidullah, buradan Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in emriyle fakirlere ve yolculara gelirlerden verdiği bilgisini aktarmaktadır.²²¹

Kaynaklarda anılan bazı hadislerden Hz. Peygamber'in vergi gelirlerini topladığı yerleri tahmin edebileceğimizi umuyoruz. Örneğin Buhârî'nin aktardığına göre Hz. Peygamber, bir defasında ikinci namazını kıldırınca hemen evine koşar ve oradan zekât geliri olarak bıraktığı altınları getirip dağıtır ve onu gece bekletmek istemediğini belirtir.²²²

Ahmed b. Hanbel diğer bir hadisede şunu anlatıyor: "*Hz. Peygamber, bir gece yanında bulduğu hurmayı yer ve sonra onun evinde bulunan zekât hurmalarından olabileceğini düşünerek rahatsız olur.*"²²³ Buradan Hz. Peygamber'in hücresinin bir bölümünde gelen zekât hurmalarını beklettiği anlaşılıyor. Evi kısmen de olsa beytülmâl işlevi görmüştür. Bir başka rivâyette olay şöyledir: "Hasat zamanı, öteki beriki Hz. Peygambere hurmasını getirir ve hatta o kadar ki onun yanında hurmadan bir tepcecik oluşurdu. Hasan ve Hüseyin bu hurma ile oynamaya başladılar. Onlardan biri ağzına hurma attı da Rasûlullah bunu görüp ağzından çıkardı ve "*Muhammed âilesine zekâtın*

---

²¹⁸ Kelime oda anlamındadır. Farklı metinlerde Hz. Peygamber'in kullandığı mekândan ayrı olduğu bilinmektedir. İbn Hişâm, *Sîre*, II, 588; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 350.

²¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 262, I, 350.

²²⁰ İsfahânî, Ebû Nuaym Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Mûsâ (ö.403/1038), *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, I-VII, Riyâd, 1419/1988, II, 1109

²²¹ Buhârî, *Mezâlim*, 26.

²²² Buhârî, *Zekât*, 21.

²²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 72.

haram olduğunu bilmiyor musunuz?” dedi.²²⁴ Bu hadislerden Hz. Peygamber’in evinin vergi gelirlerinin ve zekâtların toplandığı mekân olduğunu çıkarabiliriz.

Makrizî, Hz. Peygamber’in denetlemek gayesiyle Bilâl-i Habeşî’nin görevli bulunduğu sadaka hazinesine girdiğini anlatırken şöyle diyor: “Bilâl meyve sadakalarına bakmakla görevliydi. Rasûlullah, içine sadaka konulan, Bilâl’in hazinesine girdiğinde orada bir yığın hurma gördü ve “*Bu nedir*” diye sordu. Bilâl: “*Ey Allah’ın Rasûlu, ben onları, sizin muhtemel ihtiyaçlarınız (nevâib) için ayırdım*” diye cevap verdi”²²⁵ Burada vergi ve özelde zekâtların toplandığı bir yer olduğunu anlayabiliyoruz. Ancak mekânın tam olarak nerede olduğu kapalı kalmıştır. Muhtemelen bu mekânlar Medîne’de hicretin son yıllarına yakın oluşan yapılar olmalıdır. Hz. Peygamber’in nevâib türü ihtiyaçları için benû Nadîr gelirlerini ayırdığını Hz. Peygamber’in geçim kaynakları kısmında daha önce aktarmıştık.

---

²²⁴ Buhârî, Zekât, 61; Müslim, Zekât, 50; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, 152, XVI, 76; Makrizî, *İmtâ’*, V, 375, VII, 323, XIII, 83; Halebî, Ali b. İbrâhîm b. Ahmed Ebu’l-Ferec Nureddîn b. Burhânuddîn (ö.1044/1635), *İnsânu’l-Uyûn fî Sîreti’l-Emîni’l-Me’mûn-es-Sîretü’l-Halebiyye*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I-III, Beyrut, 1427, III, 419

²²⁵ Makrizî, *İmtâ’*, IX, 379.

2. ZEKÂT MEMURLARI

Vergilerin toplanması hususunda en önemli gruplardan birisi âmiller yani zekât memurlarıdır. Bu konunun ehemmiyetine tezimizin farklı yerlerinde değinmeye çalıştık. Âmil, devletin zekât ve diğer vergi mükellefleriyle muhatap olduğu yüzüdür. Âmilin, görevinin sorumluluklarının farkında olması, devlet adına, din adına orada bulunduğunu unutmaması toplanan vergilerin miktarı kadar önemlidir. Kaynaklarda Hz. Peygamber döneminden başlamak üzere, Dört Halife, Emevîler, Abbâsîler dönemlerinde vergi memurlarının yaptığı yanlış uygulamalar nedeniyle insanların vergilerini saklama izni istediklerine şahit oluyoruz. Yine Hz. Peygamber'in ayrı olan sürülerin birleştirilmesi veya mükellefin zekât miktarına ulaşmış sürüleri ayırmasını yasaklaması, vergi memurunun fazla mal alarak haksızlık yapmasını yasaklaması, insanlardan rüşvet almaması, vergi ürünlerinin en iyisini almaması gibi uyarılar aslında o dönem için bu yasakların tersi olan durumların olabileceğini veya olduğunu gözler önüne sermektedir. Görevlendirmede dikkatimizi çeken bir diğer husus memurların bazılarının tam yetkili memur şeklinde bir bölümünün ise kısmî yetkili olmasıdır. Yani bazı memurlar zekâtı hesaplama işinde ehil olup ne kadar zekât toplanacağını kendileri belirleme yetkisine sahiptirler. Bazılar ise sadece kendilerine belirtilen miktarı alıp dağıtma veya merkeze getirme ile görevlidirler. Zekât memurunun bir bölgeye gidip orada zekâtları bizzat aynı bölge halkının ihtiyaç sahiplerine dağıtması kurumsallaşmanın en önemli göstergelerindendir. Zirâ Hz. Osman döneminde ticârî ve nakit birikimlerinin zekâtını insanların bizzat kendilerinin dağıtabileceği şeklindeki değişiklik, sonraki zamanlarda zekât gelirlerinin düşmesine neden olmuş olmalıdır. Devlet eliyle toplandığı dönemlerde dahi problemlerle karşılaşılırken böyle bir izinle birlikte zekâtın belli kesimlere aktarılmasında aksamalar olması muhtemeldir.

2.1. Düzenli Tahsil Dönemi'nin Başlaması

Rasûlullah'ın tam anlamıyla zekâtın düzenli bir gelir haline gelmesi hicrî dokuzuncu yılı bulmaktadır. Bunu da siyer kaynaklarında vedâ haccından sonra Hz. Peygamberin memurları zekât toplamaları için Arap yarımadasının farklı bölgelerine göndermesinden anlıyoruz. Vedâ haccı sonrası hicretin onbirinci yılının başında Hz. Peygamber bölgenin en güçlü kabilesi olan Tâiflileri İslâm'a daveti olumlu sonuçlandığında artık Arap Yarımadası belli bölgeler müstesna Müslüman olmuşlar veya cizye vermek üzere İslam Devleti ile anlaşma imzalamışlardı. Siyâsî ve dînî birliğin verdiği istikrar ortamında Hz. Peygamber bütün memurlarını bölge dışına göndermekte tereddüt etmedi. Daha önce hicretin beşinci yılında da düzenli vergi toplama uygulamalarına işaret eden bilgilere rastladığımızı ifade etmiştik. Ancak genel ittifak hicretin ikinci yılında farz kılındığı ve dokuzuncu yılında da düzenli tahsil döneminin başladığı şeklindedir. Hamidullah, bu konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

“Ancak hicretin dokuzuncu yılına gelindiğinde Rasulullah, bundan böyle doğrudan merkezî hükûmete ödenmesi gerekli vergiler kapsamına alınan zekât vergisini tahsil etmek üzere, vergi tahsildarlarını bu eyaletlere göndermeye karar verdi. İşte bunun üzerine, gerçek anlamda bir idârî bölümlenme işine başlanmıştır. Bir yandan, Abbâd ibn Bîşr el-Eşhalî'nin, Süleym ve Müzeyne gibi iki ayrı kabileye –bu iki kabile aynı mahalde oturup birbiri ile nüfusça tamamen kaynaşmadığı halde- tek başına gönderilmesi, iki küçük eyaletin topraklarının bir tek ve daha büyük bir “eyalet” halinde birleştirildiğine işaret ederken; öte yandan, Temîm kabileleri örneğinde olduğu gibi, bir tek bölgeye çok sayıda vergi tahsildarının tayin edilmesi, nüfusça çok kalabalık bir “eyalet”in alt bölümlere ayrılması gerektiğini gösterir. Taberî, İbn Haldûn, Safedî vb. yazarların eserlerindeki bazı özel bölümlerde veya Rasûlullah'ın yaptığı anlaşma ya da verdiği imtiyaz belgelerinin metinlerinde bu tür görevlilere ait onlarca isim göze çarpmaktadır. Bunlara bakarak, araştırmacıların, henüz doğup gelişmekte olan bu Devletin

eyaletlerinin ve daha küçük çaptaki yerleşim birimlerinin idari bölünmesini ortaya çıkarmaları mümkün olacaktır.”²²⁶ Ancak ilk dönem siyer kaynaklarının büyük bir kısmında zekât memurlarının gönderilmesi tarih verilmeksizin Tebük Gazvesi sonra olayları içerisinde zikredilir. Ancak tarih verilmemektedir. Sadece Vâkıdî hicretin onbirinci yılı muharrem ayını tarih olarak zikretmektedir. Kanaatimizce de zaman belirten tek müellifimiz olması dolayısıyla Vâkıdî’nin görüşü doğrudur.

2.2. Âmillerin Görevlendirilmesi ve Görev Kriterleri

Araştırmamızın en geniş kısmını aslında zekât ve diğer vergi memurları oluşturmaktadır. Tevbe Sûresi 9/60. âyette zekât verilecek kişiler içinde zekâtın toplanmasında görevli memurların da bulunduğunu müşahede ediyoruz. Özellikle hadislerde, âmillerin vasıfları, görev talepleri, memurların maddi durumları, görev bilinci ve sorumluluğu, rüşvet, adaletsizlik gibi birçok konuya Hz. Peygamber’in temas ettiğini görüyoruz. Ayrıca bazen kabilelerin kendi içinden kimseleri görevlendirdiğini görüyoruz. Merkezden atama çok az olmuştur. Kur’ân’ın Hz. Peygamber’e bizzat vergileri almasını emreden âyetlerinden²²⁷ onun vergi toplama işinde görevlendirildiğini görüyoruz. Ancak bu görevlendirme onları toplamaktan ziyâde yetki vermesi olarak değerlendirilebilir. Hz. Peygamber Medîne’de kendisine gelen zekât gelirlerini, memurları denetleme görevini dikkatli bir şekilde yerine getirdiğini konunun ilerleyen bölümlerinde daha net örneklerle göreceğiz. Rasûlullah kendisini de zekât ve diğer vergiler karşısında görevinin sınırlarını çizen ifadeler kullanmıştır. Bunlardan birisi “*Kâsım*” kavramıdır.²²⁸ Yani kendisi zekât

---

²²⁶ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 545.

²²⁷ Tevbe, 9/103.

²²⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 135;

ve diğ er vergi gruplarında belirtilen kısımları usûlüne uygun dağıtmada görevlidir ve paylaştırıcıdır.

Hz. Peygamber döneminde zekât ve diğ er vergi gelirlerini tahsil eden görevlilerden kaynaklarda sıkça bahsedildiğini görmekteyiz. Genelde vergi memurları özelde ise zekât memurlarının haksız uygulamaları önlenmeye çalışılırken, diğ er taraftan mükelleflerin de vergi yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirmesinin önemi vurgulanmaktadır.²²⁹ Zekât memurları konusunda yapılan yüksek lisans çalışmasında da²³⁰ kendi kabilesine ve başka kabilelere gönderilen memurlardan bahsedilmektedir. Görevlendirmelerin başlangıcını tespit edebilir miyiz? şeklinde bir soruya farklı şekillerdeki rivâyetlerden zekâtın farz olduğu hicretin ikinci yılından itibaren yavaş yavaş başladığını cevaplandırabiliriz. Ancak en açık ifade ile hicretin beşinci yılında Rasûlullah'ın memur gönderdiğini “*Hz. Peygamber'in ve âilesinin zekâtlar karşısındaki durumu*” bağlamında aktardığımız rivâyette görüyoruz. Ayrıca heyetler yılı olarak bilinen hicretin dokuzuncu yılında Hz. Peygamber'e bağlılıklarını ve İslâmlarını bildirmek için gelen kabile reislerinin bazıları kabilelerine zekât memuru olarak gönderilmiştir. Bu konuyla ilgili farklı bağlamlarda kabilesine zekât memuru olarak giden sahâbileri aktarmıştık. Konumuzu zekât memurlarının ve diğ er vergi memurlarının görevlendirilme kriterlerini açıklayan başlıklarla devam edeceğiz.

2.2.1 Güvenilirlik İlkesi

Hz. Peygamber'in zekât ve diğ er vergi memurlarını görevlendirmede dikkat ettiği başlıca özelliklere birçok kaynakta rastlamaktayız. Bunlardan en önemlisi güvenilirlik

---

²²⁹ C. Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, 232.

²³⁰ A. Yavuz, *Hz. Peygamber'in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

ilkesidir. Hz. Peygamber'in güvenilir olan kişileri seçtiğine şahit oluyoruz. Ayrıca kendisi bizzat yetiştirdiği kişileri göreve seçer ve kendisi gönderirdi.

Kur'ân'da bahsi geçen²³¹ Necran heyeti Hz. Peygamber ile dinlerini tartışmak üzere gelmişlerdi. Ve Hz. Peygamberle lanetleşmeye kadar varan olayın sonucunda Rasûlullah'ın otoritesini kabul eden Necrân liderleri Hz. Peygamber'den cizye vergisini toplamak için güvenilir bir insan göndermesini istediler. Hz. Peygamber de Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı göndermiştir. Görevlendirilmesi istenen görevlide güvenilir olması vurgusu bu konunun ne kadar önemli olduğunu açıklamaktadır. Zirâ güvenilmeyen görevli İslam Devleti'nin çizmiş olduğu adalet ve hakkaniyet imajını zedeleyerek, gelirlerinin azalmasına, devlet ve dinin otoritesinin sarsılmasına neden olmaktadır.²³²

2.2.2. Hz. Peygamber'in Akrabalarına Memurluk Vermemesi

Hz. Peygamber'in zekât gelirlerinin kullanılması hususunda kendisi ve Ehl-i Beytini uzak tuttuğunu yukarıda Hz. Peygamber'in vergiler karşısındaki durumu konusunda işledik. Torunlarına zekât'ın "*İnsanların mallarının arttığı, kiri*" olması gerekçesiyle yedirmedeği ve kullandırmadığını gördük. Yine âmillik görevi konusunda da kendi âilesinden kimseyi kullanmadığını Hz. Ömer döneminde bahsedeceğimiz Hâlife

---

²³¹ Âl-i İmrân, 3/61.

²³² Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (ö.303/915), *Fedâilu's-Sahâbe*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984, 29; Konumuzla ilgisi olmamakla birlikte Kamu Mâliyesi konusunda ilk eser veren kişi Ebû Yûsuf'tur. Eserini yazma sebebi Halife Hârûn Reşid'in sorduğu sorular olarak belirtilir. Ancak bilhassa Abbâsiler döneminde uzak eyâletlerin merkezle bağının zayıf veya kopuk olması yerel idârecilerin tarım kesimine vergi zulmü yapmasına neden olmuştur. Burada birçok ahlâkî ve iktisâdî bozulma göze çarpmıştır. Devlet-halk ilişkileri zedelenmiş, mâliye gelirleri azalmış ve bütçe kendi ihtiyaçlarını göremez hâle gelmiştir. Ayrıca bkz. C. Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, 54-60.

ile Abdullah b. Abbâs arasındaki âmillik görevi verme²³³ görüşmesinde de dikkat çekilen bir husustur. Hz. Ömer Rasûlullah'ın âilesinden kimseyi bu göreve getirmediyini İbn Abbâs'a ifade ettiğinde o da Hâlife'yi onaylamıştır. Ve kendilerince bazı gerekçeler ileri sürerek neden böyle yaptığını anlamaya çalışmışlardır. Şimdi o diyalogun açıklayıcı olması bakımından konumuzla ilgili olan kısmını burada aktarıyoruz:

“Ey İbn Abbas! Ben senin önemle üzerinde durduğun işlerden istidlâl ederek tahminler yürütüyorum. Hâlbuki sen beni, insanları hemen sığaya çeken birisi olarak görüyorsun. Benim, senin hakkında korktuğum şudur: acaba sen vazifende olduğun halde toplanan haraçları kendine tahsis eder misin? Bunun üzerine biz senin buraya gelmeni isteriz, sen de “Ne size gelirim, ne de başkasına” dersin. Bu düşünce bana şuradan geliyor: ben gördüm ki, Rasûlullah, pek çok kimseleri vergi âmili olarak kullandığı halde ehl-i beyt olan sizleri bıraktı, vazife vermedi.

İbn Abbâs: Evet, hakikaten senin gördüklerini ben de gördüm, sen ne dersin acaba, neden öyle yaptı?

Hz. Ömer: Vallahi bilmiyorum. Siz ehil kimseler olduğunuz halde size vazife vermedi. Sizi, vazife mesuliyetlerinden uzak mı tutmak istedi, yoksa vazife aldığınız takdirde Rasûlullah'a yakınlığınız sebebiyle devlete isyan edip kendi başınıza buyruk olmanızdan mı korktu? Zîrâ siz isyan ederseniz, yola gelmeniz itaat etmeniz için te'dib gerekir. Çünkü bu durum karşısında te'dib mutlak surette şarttır. İşte ben içimdekini sana söyledim. Sen de içimdekini bana döktün. Şimdi ne düşünüyorsun?”²³⁴ Karşılıklı konuşmadan ilginç sonuçlar çıktığını görüyoruz. Hz. Ömer'in öne sürdüğü gerekçelerden birisi Peygamber akrabasının vergi gelirlerini zimmetine geçirme iddiasıdır. Bunu açık bir şekilde dile getirmiştir. Bir diğer iddiası ise devlete başkaldırmadır ki Peygamber akrabası hakkında böyle bir endişeye sahip olmak bile hayli şaşırtıcıdır. Olayın sonunda

---

²³³ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 126-127.

²³⁴ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 126-127.

görevi kabul etmeyen İbn Abbâs görevi Halîfe'nin standartlarına uyan bir kişiye vermesini tavsiye eder.

Bir diğer ilginç olay ise Hz. Peygamber'e evlenmek için gelen akrabasından gençlerin zekât memurluğu görevi istemeleri ve Rasûlullah'ın onları bu görevden uzak tutması ve gerekçelerini açıklaması ile ilgilidir.

Ebû Ubeyd'de geçen benzer rivâyette Abdulmuttalib oğullarından iki gencin evlenme isteklerini Hz. Peygamber'e açmaları konu ediliyor:

“Abdulmuttalib b. Rabîa b. el-Hâris b. Abdulmuttalib kendisine (Abdullah b. Hars'a) haber verdi ki: Babası Rabîa b. Hâris ve Abbâs b. Abdulmuttalib, Abdulmuttalib b. Rabîa b. Hâris'e ve Fadl b. Abbâs'a şöyle dediler: İkiniz Rasûlullah'a gidin ve ona deyin ki: “Ey Allâh'ın Elçisi! Görüyorsun ki bu yaşa geldik. Biz evlenmek istiyoruz. Ey Allâh'ın Rasûlü! İnsanların en hayırlısı ve yardım bağı en iyi koruyanusın. Babalarımız, mehirlerimizi karşılayacak güçte değiller. Bizi zekât âmili tayin edersen, âmiller gibi sana toplayacağımız zekâtı öderiz. Buna karşılık alacağımız hisse işimize yarayacaktır.”

Olayın devamında Hz. Peygamber'in hücrelerinin önünde konuşmaya devam eden iki kişi Hz. Peygamber'den uzun süre isteklerine cevap vermesini beklediler. Daha sonra Rasûlullah başını eğerek onlara dedi ki: “Şu zekât var ya, Müslümanların mallarının artıkları hükmünde olan maldan başka bir şey değildir. Zekât ne Muhammed ne de Muhammed'in yakınlarına helâl olmaz. Bana Nevfel b. Hars'ı çağırın.”

Daha sonra Nevfel b. Hars ve Mahmiyye b. Cez' adlı iki kişinin kızlarını bu iki gençle nikâhlanmasını isteyen Hz. Peygamber miktarı rivâyette belirtilmeyen mehiri humus gelirlerinden yeni nikâhladığı kızlara vermiştir.²³⁵

Yine başka bir örnekte Hz. Peygamber'in mevlâsının da onun âilesinden olduğunu ve onun da zekât gelirlerinden faydalanmadığını görüyoruz. Ebû Râfi', Hz.

---

²³⁵ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 413; Müslim, *Zekât*, 51; Ebû Dâvûd, *Harâc*, 20; Nesâî, *Zekât*, 95; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 725, 1141.

Peygamber'in mevlâsı'dır. Rasûlullah tarafından kendisinin Benû Nadîr fethedildiğinde bölgenin gelirlerine âmil olarak atandığını görüyoruz.²³⁶ Vergi memurluğu görevinde tecrübeli olduğu için Erkam'ın yanına yardımcı olarak verilmişti. Aşağıdaki olay ona verilen görevden ve toplanan gelirden Hz. Peygamber'den istekte bulunduğunu içeriyor:

Erkam b. Ebu'l-Erkam'ı zekât memuru olarak görevlendirmişti. Ve ona yardımcı olarak yanına Ebû Râfi'i vermişti. Ebû Râfi' Hz. Peygamber'e gelmiş ve onunla istişâre etmişti. Rasûlullah, sadakaların(zekâtların) Hz. Peygamber'in âilesine ve de mevlâlarına haram olduğunu ifade etmiştir.²³⁷ Ebû Râfi'in Hz. Peygamber'e gelerek istişâresinde muhtemelen bir miktar gelir istemiş olabileceği veya göreve gittiği için ücret istediği sonucuna varılabilir. Ancak Hz. Peygamber âilesine mevlalar da dâhil olduğundan dolayı kendisine bu gelirlere vermediği görülmektedir. Belki fey gelir çeşidinden gelirler olsaydı bundan verebileceğini düşünebiliriz. Zira Hz. Peygamber kendi geçimini de fey gelirlerinden olan bahçelerinden sağlıyordu. Daha sonraki kaynaklarda zekât âmilliği yapmadıkları sürece Benî Hâşim'e sadaka(zekât)'lardan bir şey ödenmeyeceği belirtilmiştir. Ancak görev alırlarsa da hakları verilir açıklamasını yapmışlardır. Burada Hz. Ali'nin görev yapmış olması Hz. Peygamber'in hadislerinde vurguladığı genel hassasiyetin aksine gibi durmaktadır. Ancak Hz. Ömer ile İbn Abbâs da Rasûlullah'ın âilesini istihdâm etmediği yönündedir. Eğer görevlendirme söz konusu ise onlara zekât değil de fey gelirlerinde ücret vermiş olmalıdır ki Hz. Ali Yemen'den ganîmet gelirleriyle dönmüştür. Bu bilgi konuyu daha anlaşılır kılmamıza yardımcı olmaktadır. Zirâ ganîmet gelirlerinden almasında hiçbir problem yoktur.²³⁸

---

²³⁶ Vâkîdî, *Meğâzî*, I, 387.

²³⁷ İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1143; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 289; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 408.

²³⁸ Vâkîdî, *Meğâzî*, 1081; Ferrâ, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, 115.

2.3. Zekât ve Vergi Memurlarının Denetimi

Hz. Peygamber döneminden itibaren zekât ve diğer vergi gelirlerinin denetlendiğini görüyoruz. Hz. Peygamber memurlarını göndermeden uyarılarda bulunur ve gelirleri getirdikleri zaman da yine fazla mal almış olan varsa uyarırdı. Zira Hz. Peygamber'in hadislerinden biz onun yaşadığı toplumda vergi memurlarıyla ilgili olumsuz haberlere vakıf olduğunu müşahede ediyoruz.²³⁹ Hz. Peygamber vergi memurlarının belli maddi standartlara sahip olmasına izin vermiştir. Öncelikle memurların adaletsizliğe ve yanlış muameleye meyletmemeleri için gerekli tedbirleri almıştır.²⁴⁰ Daha sonra ise memurların seçimi konusunda hassas davranmış, uyarılarda bulunmuş, vergilerin toplanmasını onların inisiyatifine bırakmayarak belli talimatnâmeler vermiş ve toplanan vergileri denetlemiştir.²⁴¹ Tahsil edilen vergilerin en küçük parçasına kadar teslim edilmesi noktasında söylediği *“Ey İnsanlar! Bizim kendisini vergi memuru(âmil) olarak görevlendirdiğimiz kimse, bizden bir iğne veya daha fazlasını bizden saklarsa, o kıyamet günü bir hıyanet olarak gelir.”* Siyahî bir kişinin kalkarak Hz. Peygamber'den görevi kendisinden almasını istedi. Hz. Peygamber de neden görevi iade ettiğini sordu. O kişi de *“Şöyle şöyle dediğinizi işittim”* dedi. Hz. Peygamber sözlerini teyid ederek *“Evet şimdi de aynı şeyi söylüyorum. Bizim âmilimiz kendisine verdiğimizizi alsın vermediğimizi bize teslim etsin”* şeklinde ciddi olduğunu vurgulamıştır.²⁴² Bu olayın benzerini Hz. Ömer döneminde de görüyoruz. Oradaki görevli de görevi kendisinden alması için Halife Ömer'e talepte bulunuyordu. Buradaki kişi de aynı talepte bulunuyor. Bu kişilerin görevi bırakma sebepleri ya hassas bir görev olması veya bu tarz bir yanlışa

---

²³⁹ Haksızlık yapan öşür memurlarının boynunun vurulması hadisi, yine makûslerin adaletsizliğine dair bkz. Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 632-634.

²⁴⁰ Ebû Dâvûd, *Harâc*, 10; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 339; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 97.

²⁴¹ Buhârî, *Ahkâm*, 24,41, *Zekât*, 68; Ebû Yûsuf, *Harâc*, 88; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 97.

²⁴² Ebû Dâvûd, *Akdiye*, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 256; Ebû Yûsuf, *Harâc*, 125.

düşmüş olmaları olabilir. Her hâlükârda Hz. Peygamber'in iki defa tekrarladığı bu uyarı konuyla ilgili müsamaha göstermediği ve ciddi bir şekilde uyardığını göstermektedir.

Hz. Peygamber âmillerini vergi yükümlülerinden haksız vergi almamaları hususunda da uyarmıştır. “*Alırken aşırılığa kaçan onu engelleyen gibidir*”²⁴³ ifadesinden mükelleflere zorluk çıkarmanın onları vergi verme konusunda isteksiz kılabileceği veya vergi vermemek için hileye başvurmalarına sebep olabileceği endişesi taşıdığını söyleyebiliriz. Hadisin farklı bir rivâyetinde bu hususun tekrardan vurgulandığını görüyoruz. İnsanlar Hz. Peygamber'e bazı sadaka görevlilerinin kendilerinden fazla mal almaya çalıştığını, bundan dolayı fazla almaya çalıştıkları malları saklama iznini istediklerinde Rasûlullah buna müsaade etmemiştir.”²⁴⁴

Hz. Peygamber'in tahsil edilen gelirleri yazdırdığını görmüştük. Farklı gelir çeşitleri için farklı görevliler atamıştı. Müslümanlardan alınan zekât mallarını Zübeyr b. Avvâm ile Cuheyem b. Salt yazıyordu. Ali b. Muhammed, İbn Hazm'ın *Cevâmiu's-Sîre*'sinde zekât mallarının yazımında esasen Zübeyr'in görevlendirildiğini onun olmadığı veya mazereti olduğu zaman ise bu görevi Cuheyem ile Huzeyfe b. El-Yemân'ın üstlendiğini *Delâle*'sinde yazmaktadır.²⁴⁵

---

²⁴³;Tirmizî, Zekât, 19; İbn Mâce, Zekât, 14; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 493; İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî (ö.311/924), *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa A'zami, el-Mektebü'l-İslâmî, I-IV, Beyrut, 1975, Zekât, 68.

²⁴⁴ Abdurrezzak, *Musannef*, IV, 15; Ebû Dâvûd, Zekât, 5; Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd (ö.516/1122), *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Züheyr eş-Şâviş, el-Mektebetü'l-İslâmî, I-XV, Beyrut, 1403/1983, VI, 78; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 253.

²⁴⁵ Makrizî, *İmtâ'*, IX, 380-381; Ali b. Muhammed, Ebû'l-Hasan b. Ahmed (ö.789/1387), *Tahrîcu'd-Delâlati's-Semiyye alâ mâ Kâne fî Ahdi Rasûlillah*, thk. İhsan Abbas, I, Beyrut, 1419, 550; Kettânî, *Terâtib*, I, 398-399.

Geniş yetkilerle Yemen ve Hadramevt'e gönderdiği Mu'âz 'a denetim görevini de verdiğini görüyoruz.²⁴⁶ Cebbâr ise bu dönemde vergi tahmin memurluğunun yanı sıra muhâsebe vazifesini de üstlenmiş bulunuyordu.²⁴⁷

2.4. Memurların Dikkat Etmesi İstenen Hususlar

Zekât ve diğer vergilerin toplanmasını, yerinde dağıtımını, merkeze naklini, dağıtımını yapan, koruyan ve kaydeden kesim zekât memurlarıdır. Bu tablo bizi zekât özelinde söylersek en önemli kısmı memurların oluşturduğu fikrine götürüyor. Zirâ kaynakların ve bilhassa hadislerin kapsam ve içeriklerine baktığımızda da bu kanımızı destekleyen uyarı ve tavsiyeler bulunmaktadır. Hz. Peygamber vergi memurları ile ilgili birçok standardı ya bir olay üzerine veya daha önceki tecrübe ve bilgisine dayanarak ortaya koymuştur.

2.4.1 Memurun Zekât Tahsilini Kolaylaştırması

Zekât tahsil görevini yerine getiren memur mükellefi zor durumda bırakamaz. Hz. Peygamber'in kesin talimatı söz konusudur. Hayvanlar ve ekinlerin vergisi buldukları yerde alınmalıdır. Zirâ ekinleri taşımak zahmetli olmalıdır. Ayrıca hayvanlar da gündüz vakti su kenarları ve otlaklarda olduğu için onların da zekâtının orada alınması daha uygun görünmektedir. Her hâlükârda mükellefe zorluk çıkarmama prensiptir.

---

²⁴⁶ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Abdulkerim (ö.630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'l-Küttâbu'l-Arabî, I-X, Beyrut, 1417/1997, II, 128; Makrizî, *İmtâ'*, IV, 202.

²⁴⁷ Makrizî, *İmtâ'*, IV, 255.

Hz. Peygamber'in "*Müslümanların zekâtları suları üstünde alınır*"²⁴⁸ hadisi Müslümanlardan zekât alınırken kolaylık gösterilmesi gerektiği ve onlar hayvanlarını her zaman suların yanında beslediklerinden zekât almak için gelen memurun da orada zekâtı alması gerektiğini ifade ediyor. Yine "*Malı (mükellefe) getirtmekte, (memurdan) uzaklaştırmak da yoktur. Zekâtlar ancak meskenlerde alınır*"²⁴⁹ ifadesi kolaylaştırma prensibinin nasıl olması gerektiğini ifade etmektedir.

Rasûlullah Hz. Ali'yi hicretin onuncu yılı Ramazan ayında Yemen'e seriyyeye göndermişti. Orada yapması gerekenleri bizzat Hz. Ali'ye anlatmıştı. Yemen'i teslim alan Hz. Ali'ye Yemen'in liderlerinden bir grup zekât mallarını getirdiler ve hakkı olanı almasını söylediler. Yemen'den dönüşte humus gelirleri ile birlikte zekât develeri de getirdiği, bu gelirleri getirenlere zekât develerine binmeyi yasakladığını görüyoruz. Yemen'i fetheden Hz. Ali muhtemelen aşağıda da bahsedeceğimiz vergi memurluğu görevini de bu fetih sonucu yapmıştır.²⁵⁰

Hz. Ali'nin orada nasıl vergi topladığını gören bir kişi şöyle aktarmaktadır: "*Yemen'de Ali b. Ebû Talip ile beraberdik. Zekât olarak hubûbattan hububat deveden erkek deve, koyun ve keçilerden koyun, sığırdan inek ve kuru üzümde kuru üzüm alıyordu. Ali insanlara zorluk çıkarmıyordu. İnsanların avlularına geliyor, hayvanların zekâtını orada alıyor ve bu işi, yapabilecek olanlara emrediyordu. Ali hayvanları bir birinden ayırmıyordu. Oturduğunda kendisine işe yarar bir koyun getirildiği zaman onu alır ve bu işi yapabilecek olanlara emredip aldığı zekâtı onların fakirlerine dağıtıyordu. Ali oradan buradan zekât alırdı, onları tanıyordu.*"²⁵¹ Buradan çıkarabileceğimiz bir diğer sonuç vergi memurlarının büyük bir kısmı sadece vergi memuru olarak değil,

---

²⁴⁸ İbn Mâce, Zekât, 13.

²⁴⁹ Ebû Dâvûd, Zekât, 9.

²⁵⁰ Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1079-1083.

²⁵¹ Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1085.

öğretmen, vâli, idâreci gibi farklı görevlendirmelerle birlikte vergi memurluğu vazifesini yapmışlardır.²⁵²

2.4.2. Memurlara Zekât Mallarını Birbirine Karıştırma Yasağı

Hız. Peygamber zekât memuru olarak gönderdiği sahabîleri vergi memurlarının yapacağı yanlışlara düşmemeleri için uyarıyordu. Ve bunu yazılı bir mektupla onlara gitmeden veriyordu. Bu konulardan biri de nisâp miktarına ulaşmayan mallardan zekât almak için hayvanları birbirlerine karıştırmadır. Farklı miktarlardaki hayvanları bir araya getirerek nisaba ulaştırma veya tam aksi durum olan zekât vermemek için mükellefin malını ayırıp nisaba ulaşmamış göstermesini de yasaklamıştır. Konu kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Sebebi hem zekât memurunun zulmetmesine yol açabileceği hem de mükellefin az zekât vermesi için bir hile barındırabileceğinden dolayı önemli bir meseledir. Hız. Peygamber bu yanlış yapan memurun niyetini açığa çıkarır şekilde “*Zekât artar ya da eksilir endişesiyle katılmış sürüler ayrılmaz ve ayrı olan sürüler de birleştirilmez*” ifâdesini kullanmıştır.²⁵³ Daha açık bir şekilde ifâde etmek gerekirse örneğin 40 koyundan 120 koyuna kadar sürüsü olan bir mükellef bir koyun zekât verecektir. Zekât memuru 120 koyunu olan mükellefin sürüsünü üçe bölerek üç koyun zekâtı alamaz.²⁵⁴ Hız. Peygamber yasaklamıştır. Aynı şekilde zekât alınan bölgedeki sürü sahipleri sürülerini en az zekât verecek şekilde bir araya getirirse bu da doğru

---

²⁵² S. Tuğ, *İslâm'da Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 79; Mu'âz b. Cebel'in Yemen'e gönderen Hız. Peygamber birçok görevle görevlendirmişti. Bkz. Onun borçları için Hız. Peygamber'in Beytülmâl'den yardım etmesi örneği M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 643.

²⁵³ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 481; İbn Mâce, *Zekât*, 11; Nesâî, *Zekât*, 12.

²⁵⁴ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 484.

bulunmamıştır. Rasûlullah iki taraflı olarak hem mükellefi hem de memuru uyarmıştır. Bu yasak diğer zekât alınan hayvanlar için de geçerlidir.

2.4.3. Zekât ve Diğer Vergiye Konu Malların İyisini Almama

Hz. Peygamber'in memurlarına mükelleflerden zekât ve diğer vergileri almada dikkat etmeleri gereken noktaları daima hatırlatıyordu. Bunlardan birisi de mallarının iyisinin alınmaması idi. Bu durum en çok zirâî ürünlerde ve hayvanlarda ortaya çıkan bir durumdu. Mükellef gönüllü olarak en iyisini vermek istediği gibi bazen de memur alıp Hz. Peygamber'e getirdiğinde *"Bunu veren mükellef gönüllü vermiş değildir"*²⁵⁵ şeklinde ifade ederek alınan malın gönül rızası ile verilmediğini ima ediyordu.

Rasûlullah, zekât memurlarına, ihtiyaç fazlasını almalarını ve mallarının en iyisini almamalarını emretmişti.²⁵⁶ Kendisine zekât memuru gelen bir mükellef şunları ifade etmektedir: *"Bana Rasûlullah'ın iki memuru geldi. Onlara sütlü bir koyun getirdim. Onu almadılar yine doğumu yaklaşmış bir koyun getirdim onu da alamayacaklarını söylediler. Bunun üzerine bir yaşında bir koyun getirdiğim ve bunu alıp hayır duâda bulunarak memurlar yanımdan ayrıldılar"* demiştir.²⁵⁷ Memurların bu konuda hassas davrandığını mükelleflerin bizzat ifâdelerinden de anlıyoruz.

Hz. Peygamber döneminden sonra gerçekleştiğini anladığımız bir başka rivâyette bir çocuğun babası kavimlerinin reisliğine ve de zekâtını toplamaya görevlendirmiştir. Aynı şekilde babası da kendisine yardım etmesi için çocuğu bir yaşlıya göndermiş ve zekâtı almasını söylemiştir. Çocuk ihtiyara geldiğinde görevinin zekâtı almak olduğunu ihtiyara söylemiştir. Adam da *"Nasıl alacaksın zekâtı"* şeklinde bir soru yöneltmiştir.

²⁵⁵ Nesâî, Zekât, 12; Ebû Dâvûd, Zekât, 5.

²⁵⁶ İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1191; Vakıdî, *Meğâzi*, III, 973; Buhârî, Zekât, 41, Tevhîd, 1

²⁵⁷ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 491.

Çocuk *“Hayvanların memelerini yoklarım, iyisini alırım”* şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine ihtiyar adam vadileri işaret ederek ona *“Ben Rasûlullah zamanında bu vadilerde koyunlarımın başındaydım da bana onun memurları geldi. Ve benden ne sütü iyi ne de doğurmaya yakın hayvanı zekât almadı. Bir yaşında bir koyunu zekât aldılar”* şeklinde cevap vermiştir.²⁵⁸ Mükelleflerin memurlara yanlış yaptıklarında uyarı mahiyetinde Hz. Peygamber’in uygulamalarını örnek verdiklerini görüyoruz.

2.4.4. Mükellefe Duâ Etmeleri

Hz. Peygamber zekât memurlarına mükelleflerden vergileri topladıktan sonra duâ etmelerini emrettiğine veya bizzat kendisine kavimlerin elleriyle getirdikleri zekâtlara *“Allahım filan’a zekâtlarından dolayı rahmet ve mağfiret et.”*²⁵⁹ şeklinde duâ ettiğine dair rivâyetlere rastlıyoruz. Rasûlullah ve memurların duâsı, dürüst vergi mükellefinin teskin olmasına, kutsal bir iş yaptığı inancını taşımasına ve vergi mükellefiyetini doğru bir şekilde yerine getirmenin ibâdet olduğu düşüncesine sevk etmiş olmalıdır. Tevbe Sûresi 9/103. âyette *“Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtip yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir”* belirtilerek duâ’nın inananlar üzerindeki yatıştırıcısı etkisine işâret edilmektedir. Bu âyetin nüzûl sebebi olarak Ebû Lübâbe’nin Tebük seferine katılmaması ve akabinde Allah tövbesini kabul edene kadar kendisini Mescidin direğine bağlatarak aç durmasının akabinde duâsının kabul edildiği bilgisinin

---

²⁵⁸ Ebû Dâvûd, Zekât, 4; Nesâî, Zekât, 15; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (ö.458/1066), *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I-X, Lübnan, 1424/2003, IV, 116.

²⁵⁹ Buhârî, Zekât, 65;

verilmesinin ve malının hepsini bağışlama isteği üzerine indiği kaynaklarda belirtilmektedir.²⁶⁰

2.5. Zekât Memurları İçin Kullanılan İsimler

Tevbe Sûresinin 9/60. âyetinde “*Âmilîne Aleyhâ*” şeklinde ifâde edilen zekât memurlarının birçok farklı isimle isimlendirildiğine bihassa hadislerde rastlıyoruz. Kavram’ın farklı versiyonları hadislerde geçmektedir. “*Âşir*²⁶¹, *sât*²⁶², *suât*²⁶³, *hâzin*²⁶⁴, *kâsim*, *musaddik*”²⁶⁵ şeklinde ism-i fâil olarak kullanıldığı gibi “*İsta’mele alâ*”²⁶⁶ fiiliyle de ifâde edilmiştir.²⁶⁷

Hz. Peygamber’in Erkâm’ı vergi memuru olarak gönderdiği rivâyette “*Si’âye*” kavramını kullandığını görmekteyiz.²⁶⁸ Yine Hz. Peygamber’in kendisini “*Hâzin ve Kâsim*”²⁶⁹ olduğunu ifade ettiği rivâyetlere de rastlamaktayız.

²⁶⁰ Abdurrezzak, *Musannef*, IV, 15; İbn Hişâm, *Sîre*, II, 236-237; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1072-1073; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV, 454-456.

²⁶¹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 535.

²⁶² Tirmizî, *Zekât*, 18; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 720.

²⁶³ Taberî, *Tefsîr*, XIV, 310.

²⁶⁴ Abdürrezzak, *Musannef*, IV, 132; Y. Demirhan, *Hz. Peygamber Döneminde Zekâtın Toplanmasında İzlenen Yol*, 65-70.

²⁶⁵ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 481,485, 491; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 41, 361, VII, 13;

²⁶⁶ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 389; Ebû Dâvûd, *Harâc*, 10, Akdiye, 5.

²⁶⁷ S. Tuğ, *İslâm’da Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 82.

²⁶⁸ Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, X, 408.

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 41; Buhârî, *İlm*, 13, Humus, 6; Müslim, *Zekât*, 33, Edeb, 1; Ebû Dâvûd, *Harâc*, 13; Süheylî, *er-Ravdu’l-Ünüf*, VI, 583; Makrizî, *İmtâ’*, II, 148; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, I, 496; Diyarbekrî, *Târîhu’l-Hamîs*, I, 207.

Ancak Şu soruyu da sormamız gerektiği kanaatindeyiz. Hicretin dokuzuncu yılında inen Tevbe 9/60. âyette bahsedilen “*Âmil*” kavramı hicretin beşinci yılında gerçekleştiğini belirttiğimiz olayın geçtiği rivâyette Hz. Peygamber’in akrabaları tarafından talep edilen bir görevdir. Bunu Şu şekilde yorumlayabiliriz: Memurların ve zekât verilecek sınıflar Tevbe 9/60. âyette kesinlenmiştir. Zaten âyet görevlendirme ile ilgili değildir. Dağıtımı yapılacak sınıflarla ilgilidir. Demek ki uygulamada ve kavram olarak var olan memurların varlığı vahiyle de onaylanmış oluyordu. Aynı şekilde toplanma hususunda Hz. Peygamber’in bizzat kendi uygulaması söz konusudur. Zekât’ın kurumsallaşması, ürünlerin ve miktarlarının belirlenmesi, görevlendirme kriterlerinin ve görevlilerin belirlenmesi Hz. Peygamber’in sorumluluğu ve liderliğinde gelişmiştir.

2.6. Hz. Peygamber’in Gönderdiği Zekât Memurları

Hz. Peygamber’in zekât toplanması için gönderdiği memurların isimlerini kaynaklarda farklı bağlamlarda zikredilmektedir. Rasûlullah, hicretin onbirinci yılında Ci‘râne’den dönünce, Zilkâde’nin bitimine üç gün kala, Cuma günü Medîne’ye geçmişti. Zilkâde’nin kalan günlerini ve Zilhicce’yi Medîne’de geçirmişti. Muharrem hilâlini gördüğu zaman zekât memurlarını göndermişti. İbn Hişâm, Vâkıdî, Taberî, Süheylî, Ya‘kûbî ve Makrizî’de geçen isimleri ve görev yerlerini tespit etmekteyiz. Muhâcir b. Ümeyye’yi San‘â’ya gönderdi fakat Esved el-Ansî ona karşı koydu. Ziyâd b. Lebîd’i Hadramevt’e Benî Beyâda el-Ensârî’ye, Adiy b. Hâtim’i Tay ve Benî Esed’e, Mâlik b. Nüveyre’yi Benî Hanzala’ya, Zibrikân b. Bedr ve Kays b. Sa’d’ı Benî Sa’d’da iki ayrı bölgeye²⁷⁰, ‘Alâ b. el-Hadrâmî’yi Bahreyn’e, Ali b. Ebî Tâlib’i Negrân’a,²⁷¹ Büreyde b.

²⁷⁰ Halife b. Hayyât, Ebû Amr (ö.240/854-55), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, Dâru’l-Kalem-Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1397, 98-99. Bu iki bölgenin ‘Avf ve Ebnâ olduğu ifâde edilir.

²⁷¹ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 600; Taberî, *Târîh*, III, 147; Süheylî, *Ravdü’l-Üniif*, VII, 499.

Husayb'ı Eslem ve Gıfar'ın zekâtlarını toplamakla görevlendirdi. Bazıları, Ka'b b. Mâlik'in gönderildiğini söyler. Abbâd b. Bişr el-Eşhelî'yi Süleym ve Müzeyne kabilelerine, Râfi b. Mekîs'i Cüheyne'ye gönderdi. Amr b. el-Âs'ı Fezâreye, ed-Dahhâk b. Süfyân el-Kilâbî'yi Benî Kilâb'a, Büsr b. Süfyân el-Ka'bî'yi Benî Ka'b'a ve İbnü'l-Lütbiyye el-Ezdî'yi Benî Zübyân'a gönderdi. Benî Sa'd b. Hüzeym'den bir adamı da Benî Sa'd'ın zekâtlarını toplamakla görevlendirdi.²⁷² Abdurrahman b. Avf'ı Kelb kabilesine, Ebâ b. Kays el-Esedî'yi Esed'e, Uyeyne b. Hısn'ı Fezâreye, Velîd b. Ukbe'yi Benî Mustalik'e, Hâris b. Avf el-Mürrî'yi Benî Mürre'ye, Mesûd b. Dâhile el-Eşcaî ve Mesûd b. Ruhâle el-Eşcaî'yi Eşca', Benû Abdullah b. Gatafan ve Benû 'Abs'a, Mâlik b. Nüveyre'yi benû Hanzala'ya, 'Acem b. Süfyân el-Belevî'yi 'Uzre, Selamân ve Cüheyne'den Belî'ye, Kays b. Âsım b. Minkârî'yi Mukâis, Esed ve Gatafan'a Ömer b. Hattab'ı ismi belli olmayan bir yere, Kurre b. Eşkar el-Cüzâî ve Hâlid b. Saîd b. Âs'ı Zebîd ve Mezhic'e, Mu'âz b. Cebel'i Yemen'e, Übey b. Ka'b'ı 'Uzre ve Sa'd b. Hedm'e, Abdullah b. Zübeyr ve Kays b. Âsım'ı Benî Saîd'in iki farklı bölgesine zekât memuru olarak gönderdi.²⁷³

Yine Hz. Peygamber vefat ettiğinde hangi bölgelerde kimlerin ne vasıfla görev yaptıklarına dair bilgi içeren mektupta Ebû Süfyân'ın Necran ve topraklarının zekâtlarına görevlendirildiğini görmekteyiz.²⁷⁴

---

²⁷² Vakıdî, *Meğâzî*, III, 973

²⁷³ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 98-99; Makrizî, *İmtâ'*, IX, 376-379; A. Yavuz, *Hz. Peygamber'in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler*. Ayrıca adını verdiğimiz yüksek lisans çalışmasında 42 tane zekât memurunun ismi geçmektedir. Kaynaklarda daha fazla isim tespit ettik. Muhtemelen hakkında kaynaklarda bilgi bulunanlar tercih edilmiş olmalıdır diye düşünüyoruz.

²⁷⁴ Taberî, *Târîh*, III, 318; Cevad Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru's-Sâkî, I-XX, yy., 1422/2001, VII, 192.

Hz. Peygamber tahsil edilen zekâtların yazımı, bakımı ve idâresi için memurlar tayin etti. Makrizî, Bilâl'in meyvelerin zekâtlarına, Abdurrahman b. Avf'ın da deve, koyun ve diğer hayvanların zekâtlarına memur edildiğini yazıyor.²⁷⁵ Bilâl ayrıca altın, gümüş, maden ve paraların bakım ve idaresiyle de ilgileniyordu.²⁷⁶ Salih Tuğ onun bu vazifeleri hakkında şu bilgileri veriyor: “*Medîne’de bilhassa Bilâl el-Habeşî, toplanan sadakaların muhafazası işinde temayüz etmiş bulunmaktaydı. Mesela Peygamber, bazı zamanlar Medîneli Müslüman kadınlara Mescid-i Nebvî’de hususî hutbeleri esnasında, onları ellerindeki altın ve gümüşün zekâtını vermeye davet eder ve hemen orada tediye edilen bu mükellefiyetleri Bilâl el-Habeşî toplar ve muhafaza ederdi. Sarf zamanı yine kendisi Peygamberin emri üzerine gerekli tahsisi yapardı. Toplanan aynî sadakalar muayyen bir depoda muhafaza olunur ve bu yerden ihtiyaç halinde harcanırdı.*²⁷⁷ Bu isimlerden ve yaptıkları görevlerden hareketle çok sayıda memurun birçok farklı görev aldığını düşünüyoruz.

2.6.1. Kabîle Reislerinin Kavimlerine Âmil olarak Atanması

Hz. Peygamber farklı kabilelere Medîne’den zekât ve vergi memuru gönderirken, ayrıca kendisine gelerek Müslüman olan kabile liderlerini de kendi kabilelerine hem lider hem de zekâtı toplama görevi ile geri gönderiyordu. Bunu da kabile liderinin onayına sunuyordu. Kabul ettiği takdirde görevlendirmeyi yapıyordu. Heyetler yılı olarak bilinen hicretin dokuzuncu yılı bu tarz görevlendirme olaylarının yaşandığı yıldır. Rasûlullah, Kays b. Sa’d’ı Yemen’in Sudâ’ kasabasının fethi için dört yüz askerle gönderdi. Bunu

---

²⁷⁵ Makrizî, *İmtâ’*, IX, 379.

²⁷⁶ C. Yeniçeri, *İslâm’da Devlet Bütçesi*, 47.

²⁷⁷ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 428; S. Tuğ, *İslâm’da Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 77.

haber alan kabile reisi Ziyâd b. Hâris es-Sudâî Hz. Peygamber'e geldi.²⁷⁸ Bunu bizzat kabile reisi Ziyâd b. Hâris es-Sudâî'nin anlatımı ve gözlemi ile aşağıda aktarıyoruz:

"Hz. Peygamber'e geldim ve ona İslâm üzere biat ettim. Daha sonra Hz. Peygamber'in kavmime asker gönderdiği haberini aldım. Hz. Peygamber'den askerleri geri çevirmesini istedim. Hz. Peygamber'de kavmime gidip haber vermemi söyledi. Fakat kervanımın bitkin olduğunu söyleyince birisini gönderdi. Ben de ardından kavmimim reisine mektup yazdım ve onlarda Müslüman olmuş olarak geldiler. Hz. Peygamber bana "Sen kavminde sözü dinlenen birisin, seni onlara emir(âmil) tayin edeyim mi." dedi. "Ben de olur" dedim."²⁷⁹ Rivâyette görüldüğü üzere kabile resileri kabilenin liderlik görevini devam ettirmenin yanında zekât memurluğu görevini de üstlenmiş oluyorlardı.

2.6.2. Kabîle Reisinin Görevi İade Etmesi

Hz. Peygamber'in vergi memurluğu görevini önemseydiğini farklı olaylar ve örnekler bağlamında açıklamaya çalıştık. Görevin hassasiyeti ve zorluğu sebebiyle bazı görevlilerin iade ettiğine de şahit oluyoruz. Hz. Peygamber yanında yeni Müslüman olmuş ve kendisine kavminin zekât âmilliği görevi verilmiş Ziyâd b. Hâris es-Sudâî ile birlikte bir âileye uğradı. O âile de kendilerine gelen âmilin onlardan zorbalıkla

---

²⁷⁸ Alâüddîn Moğultay, Ebû Abdillâh b. Kılıç b. Abdillâh (ö.762/1361), *el-İşâre ilâ Sîreti'l-Mustafâ ve Târihu min Ba'dihî Mine'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Nizâmuddîn el-Füteyyih, Dâru'l-Kalem-ed-Dâru'ş-Şâmiyye, Dımaşk-Beyrut, 1416/1996, 324.

²⁷⁹ Ebû Dâvûd, Zekât, 23; Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (ö.321/933), *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr-Muhammed Seyyid Câdulhak, 'Âlemü'l-Kütüb, I-V, yy., 1414/1994, II, 17; Mâturîdî, *Te'vilât*, V, 391-392; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 350; Beyhakî, , *Delâilü'n-Nübüvve*, V, 355-357; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 9; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, II, 117; Halebî, Ali b. İbrâhîm b. Ahmed Ebu'l-Ferec Nureddîn b. Burhânuddîn (ö.1044/1635), *İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn-es-Sîretü'l-Halebiyye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-III, Beyrut, 1427, II, 141.

cahiliyeden kalan bir şeyi bahane ederek aldığından bahsettiler. Hz. Peygamber “*Emirlik(Liderlik) işinde Müslüman kişiye hayır yoktur*” dedi. Sudâî’de bunu duydu ve içine bu söz yer etti.²⁸⁰ Hz. Peygamber’in yanında yukarıda zikrettiğimiz birçok olay yaşayan Sudâî, vergi memurluğu görevinin zorluğunu anladığından olsa gerek bu görevleri Hz. Peygamberden üzerinden alması için geri verdi ve iki mektubu da geri iade etti ve yerine başka birisini önerdi.²⁸¹ Yine bir başka örnekte görev aldığı halde görevin sorumluluğundan dolayı geri iade eden kişi ve görevlilerle karşılaşmaktayız.²⁸² İlginçtir ki Hz. Peygamber görevi iade edenlere geri almaları konusunda ısrarcı olmamıştır.

2.7. Zekât Memurlarının Maaşları

Rasûlullah tarafından idâre edilen, kurumsallaşma yolunda ilerleyen bir yapı olan zekât ve vergi müessesesinde önemli bir kalemi de zekât memurlarının maaşları oluşturuyordu. Zekât memurlarının zekât gelirlerinden hakları olduğunu hicretin dokuzuncu yılında inen Tevbe Sûresi 9/60. âyetinde belirtildiğini görüyoruz. Ayrıca sadaka(zekât) gelirlerinden yararlanacak grup içerisinde “*Âmilîne Aleyhâ*” ifâdesi hadislerden de hareketle zekâtı toplayanlar, taşıyanlar, gerektiğinde dağıtanlar ve yazanlar olarak anlaşılmıştır.²⁸³

---

²⁸⁰ Mâturîdî, *Te’vilât*, V, 391-392; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, VI, 349-350.

²⁸¹ İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer (ö.774/1373), *es-Siretü’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdulvâhid, Dâru’l-Ma’rifê, Beyrut, 1395/1976, IV, 162; Taberânî, Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö.360/971), *el-Mu’cemü’l-Kebir*, thk. Hamdi b. Abdülmeccid es-Selefî, XXV, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, ty., V, 262.

²⁸² Ebû Dâvûd, Akdiye, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 256; Ebû Yûsuf, *Harâc*, 125.

²⁸³ Taberî, *Tefsîr*, XIV, 310-311.

Mâverdí, Tevbe Sûresi 9/60. âyette zekât verilecek sınıflar arasında “*Âmilîne âleyhâ*” sınıfının zikredilmesinin nedeni olarak zekât memurlarının halktan rüşvet almalarını ve haksız uygulamaları engellemek olduğunu ifâde eder.²⁸⁴ Bu da Hz. Peygamber’in hadislerinde sürekli vurguladığı âdil vergi memuru ve haksızlık yapan vergi memuru vurgusunu daha anlaşılır kılmaktadır. Zirâ Hz. Peygamber rüşvet ve haksız uygulamalar nedeniyle memurları hakkında halktan şikâyet aldığı gibi bizzat kendisi de rüşvet alan, almaya teşebbüs eden kişileri uyarmıştır. Ve hakları dışında aldıklarını geri iâde ettirmiştir. Hz. Peygamber’in hadislerindeki vurgularından da bu konuda tedirgin ve temkinli olduğunu görülmektedir.

Hz. Peygamber dönemi vergi ve zekât kurumu bir anda yüksek miktarda gelirlere sahip olmamıştır. Gelirler, giderler ve ihtiyaçlar dengesinin gözetilmesi esasının göz ardı edilmeden bu dönemin değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Zekâtın farz olduğu hicrî ikinci yıl ile dokuzuncu yıl arasında ciddi gelir farkları olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla Hz. Peygamber döneminde vergi memurlarını ne kadar maaş aldıklarını bilemiyoruz. Ancak Hz. Peygamber’in hadislerinden onun görevlilerine, vergilerin imkân verdiği oranda bir insanın gerekli ihtiyaçlarını temin edebileceği miktarda maaş verdiğini söyleyebiliriz: “*Bizim bir işimizde çalışan kimsenin; hanımı yoksa evlensin, kimin de evi yoksa kendisine bir ev edinsin, bineği olmayan da bir binek edinsin ve kimin de hizmetçisi yoksa bir hizmetçi tutsun. Kim bunlardan başka şeyler edinirse o kimse kenz yapmıştır. Allah onu kıyâmet gününe bir hain veya bir hırsız olarak getirir*”²⁸⁵ hadisinden vergi gelirlerinin memurları belli bir geçim standardına ulaştırma amacı taşıdığını anlayabiliriz.

Zekât memurlarının sâbit bir maaşlarının olmadığı kanaatindeyiz. Daha çok görev karşılığı verilen ücret sözkonusudur. Kaynaklar da bu yönde bilgi vermektedir. Daha çok

---

²⁸⁴ Mâverdí, *Ahkâmu’s-Sultâniyye*, 196.

²⁸⁵ Ebû, Dâvûd, Harâc, 9; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 265; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 97.

devlet yöneticisinin ictihâdına bırakılmıştır.²⁸⁶ Zaten Tevbe Sûresi 9/60. âyette de sekiz hisseden bir hisse hakları olduğu ifâdesinden başka bir açıklama yoktur. Bu da bizi insiyatîfin o günün şartlarında Hz. Peygamber'e bırakıldığını göstermektedir. Zirâ Hz. Ömer döneminde karşılaştığımız olayda zekât memurlarının rüşvet ve benzeri hatalara düşmemesi için yüksek maaş verilmesi Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh tarafından Halîfe'ye tavsiye edilmektedir.²⁸⁷ Bu bilgi yukarıda aktardığımız “Bizim işimizde çalışan görevli”²⁸⁸ hadisini de desteklemektedir. Ayrıca zekât görevlisinin topladığı vergi üzerinden ve emeği nispetinde bir ücret aldığı bilgisine de sahibiz. Bu miktar zekât memurunun topladığının dörtte birinin dörtte biri kadardır.²⁸⁹ Bu bilgileri vergi teşkilatının uzun bir süreçte oluştuğu bilgisini de göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerektiğini düşünülüyor. Dolayısıyla bu bilgilerden anladığımız toplanan gelirlerin ihtiyaç sahiplerinin hakkını aşmaması ve memurun rüşvete meyletmemesi arasında bir denge esasına göre paylaştırıldığıdır.

2.7.1. Bazı Zekât Memurlarının Maâşını Reddetmesi

Zekâtın kurumsallaşmasının önemli adımlarından biri maddî durumu ne olursa olsun zekât memurunun ücretini emeğinin karşılığı olarak bizzat vermiş olmasıdır. Bu şekilde bir uygulamanın sebebi suistimalleri önlemek ve kendisinden sonra ortaya çıkacak problemleri baştan önlemek olarak değerlendirilebilir. Daha açık ifâde edersek memurların maaşları olmadığından dolayı zekât ve diğer vergi gelirlerinden usulsüz pay almalarına neden olabileceği endişeleridir. Kurumsallaşmanın en önemli

---

²⁸⁶Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 720.

²⁸⁷ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 126.

²⁸⁸ Ebû, Dâvûd, *Harâc*, 9; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 265; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 97.

²⁸⁹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 720.

göstergelerinden birisi olarak da görebileceğimiz bir uygulamadır. İlginçtir ki Hz. Peygamber'in zekât ve diğer vergi memurlarına ya bizzat veya genel ilke anlamında topladıklarını tam ve eksiksiz getirmeleri konusunda uyarılarda bulunmuştur. Bu hadisler tehlikenin var olduğunun da göstergeleri olarak görülebilir.

Hz. Peygamber zenginlere zekâtın helâl olmadığını ifâde etmiştir.²⁹⁰ Ancak başka bir hadisinde beş kişiyi istisnâ etmiş ve bunlardan birisi olarak da “*Âmilîne aleyhâ*” yani zekât memurlarını zikretmiştir. Buradan durumları iyi de olsa zekât memurlarının çalışmalarının karşılığı olarak ücret aldıkları ve almaları gerektiği sonucunu çıkarabiliriz. Hadiste geçen bu ifâdeyi Hz. Ömer ile yaşadığı olayda daha açık ve nedenleri ile birlikte görebiliyoruz.

Hz. Ömer âmil olarak Hz. Peygamber döneminde görev almıştır.²⁹¹ Hz. Peygamber de kendisine görevi karşılığı olarak Kur'ân'da belirtildiği üzere ücretini verdiği ihtiyacı olmadığı gerekçesiyle almak istememiştir. Hz. Peygamber ısrar ederek ücretini vermiş ve isterse aldıktan sonra tassadduk edebileceğini söylemiştir.²⁹² Bu uygulamalar ile birlikte biz daha öncede bir Müslümanın evi, bineği, hizmetçisinin olması gerektiği bilgisini paylaşmıştık. Bunlar olsa bile kişi o ücreti almalıdır. Ancak kullanmak istemezse farklı şekillerde tassadduk etme yetkisi kendisine aittir. Hz. Ömer'in kendi döneminde ihtiyacı olmadığı gerekçesi ile kendisinden ücret almayan bir görevlisine kendi yaşadığı olayı anlatarak almasını istemiştir. Kurumsallaşmanın Hz. Peygamber döneminde başlayan ve aynı şekilde Hz. Ömer döneminde de devam eden bir olgu olduğunu görebiliyoruz.

---

²⁹⁰ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 658.

²⁹¹ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 98-99.

²⁹² Buhârî, *Ahkâm*, 17.

2.7.2. Zekât Memurlarının Maaş Hârici Ücret İstemeleri

Kişisel istek ve taleplerin hâkim olduğu bir vergi sistemi yolsuzluk, rüşvet ve birçok devlet-halk ilişkisi probleminin de kaynağıdır. Zekât ve diğer vergileri kişisel çıkar ve insiyatiflerden kurtarıp, kurumsallaştırma çabası içinde olan Hz. Peygamber haliyle bazı problemlerle karşılaşmıştır. Bu problemlerden birisi de görevli memurların kendilerine verilen ücretin haricinde fazladan gelir istemeleridir.

“Bir defasında Abdu’l-eşhel kabilesinden âmil olarak görevlendirdiği birisi zekât gelirlerinden bazı şeyler istemiş, Hz. Peygamber de çok kızmıştır ve *“Bu adam bana ve kendisine yakışmayan şeyi benden istiyor”* demişti.²⁹³ Buna benzer başka bir olayda Benî Süleym kabilesine görevlendirilen²⁹⁴ İbn Lütbiyye adında bir zekât memuru görev dönüşü Hz. Peygamber’e *“Bunlar görevde topladığım vergiler şunlarda bana verilen hediyelerdir.”* şeklinde bir ayırım yapmıştı. Ancak Hz. Peygamber buna izin vermemiş ve *“Ananın evinde oturup bekleseydin de bu hediyeler sana gelecek miydi?”* diyerek sert çıkmıştır.²⁹⁵ Vâkıdî’de bu kişinin Benî Zübyân kabilesine gönderildiği ifade edilmektedir.²⁹⁶ Muvatta’da geçen bu hadisin şerhinde bu kişinin çalışmasının karşılığı olan ücretten fazlasını istediği ifade edilir.²⁹⁷ Görevli kişilere zâten ödenen bir ücret söz konusudur. Burada açık bir şekilde rüşvet olduğu için Hz. Peygamber buna izin vermemiştir. İbn Lütbiyye hicretin onuncu yılı gönderilen memurlar arasındadır. Yani zekât memurlarının zekât gelirlerinden hakları olduğu âyetle ifâde edilmişti. Bundan dolayı fazladan aldığı malların rüşvet olduğunun bilmeme imkânı yoktur. Bu konuda

---

²⁹³ Mâlik, Muvatta, Sadaka, 3; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1113.

²⁹⁴ Buhârî, Hiyel, 14

²⁹⁵ Buhârî, Zekât, 68.

²⁹⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 973.

²⁹⁷ Zürkânî, Muhammed b. Abdulbâkî b. Yûsuf (ö.1122/1710), *Şerhu’z-Zürkânî alê Muvatta’ el-İmâm Mâlik*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa’d, Kâhire, 1424/2003, IV, 681.

münâfikların ihtiyaçları olmadığı halde Hz. Peygamber'den kendilerine zekât malı vermelerini istediğini de kaynaklarda görüyoruz. Hz. Peygamber bu şekilde keyfi bir dağıtımın mümkün olmadığını, Allah'ın bu konuda taksimi yaptığını ifade etmiştir. Münafıkların bu baskısından sonra Tevbe Sûresinin 9/59-60. âyetleri inmiştir.²⁹⁸

“Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse razı olurlar, şâyet onlara sadakalardan verilmezse hemen kızarlar.”²⁹⁹ Bu iki âyetin iniş sebebi zekâtların dağıtılması konusunda Hz. Peygamber'in zor durumda bırakılmasına neden olan olaylardır.

2.7.3. Vergi Memuruna Rüşvet Teklif Edilmesi

Rasûlullah, Abdullah b. Ravâhâ'yı Hayber yahudilerinin hurmalarından haraç alınacak miktarı tahmin etmesi(Hars) ve tespit edilen mahsûlü getirmesi için görevlendirmişti. Yahudiler kendisine kadınlarının altınlarından vermek şartıyla hurmaları az tahmin etmesi talebinde bulundular. Abdullah'ın cevâbı manidardır: “*Sizleri sevmesem de size adaletsizlik edecek değilim*” der.³⁰⁰ İbn Ravâhâ'nın söylemek istediği kendilerini sevmemesi sebebiyle eksik ürün almayacağı gibi fazladan ürün de almayacağıdır. Hz. Peygamber, mükelleflerin kendilerine gelen zekât memurunu hoşnut

---

²⁹⁸ İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi (ö.463/1071), thk. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Muavviz, *El-İstizkâr li-Mezâhibi Fukahâi'l-Emsâr ve Ulemâi'l-Ektâr*, I-IX, Beyrut, 1421/2000, III, 207; Begavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd (ö.516/1122) *Me'âlimü't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kurân-Tefsiri'l-Begavî*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-V, Beyrut, 1420, II, 359; İsbahânî, İsmâil b. Muhammed b. Fadl b. Ali (ö.535/1141), *Kitâbu Delâili'n-Nübüvve*, thk. Muhammed Muhammed el-Haddâd, Dâru Tayyibe, Riyâd, 1409, 34; Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 167; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, II, 319.

²⁹⁹ Tevbe, 9/58.

³⁰⁰ Ebû Dâvûd, Zekât, 13; Muvatta, Mûsâkât, 1.

göndermesini emretmiştir.³⁰¹ Bu durum suiistimal edilebilir bir durum oluşturabilir mi sorusunu akla getirmektedir. Mükellef, memuru hoşnut etmek için fazladan mal verme gibi bir duruma meyledebilir mi? Yukarıda harâc gelirleri ile ilgili bir durum söz konusudur. Zekât ile ilgili böyle bir durum mevzu bahis olup olmadığı bilgisine sahip değiliz.

2.7.4. Zekât ve Vergi Memurlarının Yeme-İçme Masrafları

Hız. Peygamber dönemi zekât memurlarının çalışma şartlarını da göz önünde bulundurmakta fayda olduğu kanaatindeyiz. Zirâ uzun yolculuklar yapılmasını gerekli kılan görevlere gittiklerini görüyoruz. Gittikleri yerlerdeki bazı insanlara zekât yükümlülüğü bilgisinin ulaşmadığını bunu zekât memurlarından öğrendiklerini görüyoruz. Bu uzun yolculuklarda ve dönüşlerde yeme-içme ihtiyaçlarını gidermeleri gerekiyordu.

Zekât memurlarının yeme-içme masrafları zekât mükelleflerine yüklenemeyeceğinden biz onların zekât hayvanlarının sütlerinden ve toplanan hurmalardan yemek için Hız. Peygamber'den izin aldıklarını Rasûlullah'ın da kendilerine izin vermiş olduğunu görüyoruz.³⁰²

2.8. Zekât Memurları İle İlgili Problemler

Konumuzun farklı yerlerinde bu konu ile ilgili bazı örnekler aktarmıştık. Ancak kurumsallaşmanın en önemli yanları bu problemlerin içeriğinde gizli olduğu

---

³⁰¹ Şâfiî, , *Müsned*, 98; Müslim, *Zekât*, 55; Tirmizî, *Zekât*, 20.

³⁰² Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 720.

kanaatindeyiz. Zirâ problemler önlemler almaya sevk eder. Alınan önlemler kanunlaşır ve bir düzenli sistem halini alır. Zekâtın gelişim sürecini, verilecek sınıfların kesin bir şekilde tayin edilmesini göz önüne aldığımızda bunu daha açık bir şekilde görmek mümkün olmaktadır.

2.8.1. Zekât Memurunun Güvenliği

Zekât toplamak üzere göreve giden memurlar her zaman olumlu karşılanmamışlardır. Zekâtın toplanması ile Arap Yarımadasının her tarafında İslâm'ın kabul edilmesi hicretin dokuzuncu yılı ve devamına denk gelmektedir. Bazı kabileler İslâm'ı kabul etmişken diğer bazı kabileler kabul etmemiş olabiliyordu. Aşağıda aktardığımız rivâyet tam da buna örnek teşkil etmektedir:

Büsr b. Süfyân, Benî Ka'b'in zekâtlarını toplamak üzere yola çıktı. Benî Ka'b'a geldi. O sırada Benî Temîm'den Benî Cüheyb ve Benî Amr b. Cündüb b. el-Uteyr b. Amr b. Temîm onların yakınlarına bir yere gelip yerleşmişlerdi. Bunlar, Benî Ka'b ile birlikte, Benî Ka'b'a ait Zâtü'l-Eştât'taki bir ırmaktan su içiyorlardı. Deniliyor ki, Büsr b. Süfyân onları Uşfân'da buldu. Benî Huzâa'nın bütün hayvanlarından zekât almak için bir araya getirilmesini emretti. Huzâa, her taraftan zekâtı topladı. Benî Temîm'in adamları bunu hoş karşılamadılar ve "Bu ne demektir? Mallarınız haksız yere sizden alınıyor." dediler. Hemen asker toplayıp ipek elbiseler giydiler ve kılıçlarını sıyırdılar. Huzâ'alılar, "Biz İslâm dinine girmiş bir kavimiz. Bu iş de dinimizin emridir." dediler. Temîmîler ise, "Vallahi, o bir tek deveyi de asla elde edemez." dediler. Zekât memuru onları görünce onlardan kaçtı ve korkarak geri döndü. O zaman henüz İslâm tüm Araplar içinde yayılmamıştı. Bâzı Araplar kalmışlardı; onlar, Râsulullah'ın Mekke'de ve Huneyn'de yaptıklarından ötürü kılıçtan korkuyorlardı. Huzâ'a kabilesine giden zekât memuru Rasûlullah'ın yanına geldi ve durumu ona bildirdi. Hz. Peygamber "bu işleri yapan şu

kavmin hakkından kim gelecek?” dedi. Uyeyne b. Hısn el-Fezârî onlarla mücadele etmek için görevlendirildi.³⁰³

2.8.2. Velîd b. Ukbe'nin Benî Mustalik'a Gönderilmesi

Hz. Peygamber'in hicretin on birinci yılı muharrem ayında gönderdiği zekât memurlarından birisi de Velîd b. Ukbe b. Muayt'tır. Görev yerine yaklaştığında Benî Mustalik kılıçlarıyla onu beklemekteydi. Ancak bu bekleyiş sevinçten kaynaklıydı. Zekât verecek olmanın mutluluğu sebebiyle bu şekilde memuru karşılamak istemişlerdi. Ancak Velîd kendisini öldürecekleri endişesiyle geri kaçtı ve Hz. Peygamber'e yalan söyledi. Aşağıda aktardığımız olayda ayrıntıları daha net göreceğiz:

“Rasûlullah, Velîd b. Ukbe b. Ebû Mu'ayt'ı Benî el-Mustalik zekâtlarını toplamaya gönderdi.³⁰⁴ Onlar Müslüman olmuşlar ve bölgelerinde mescitler yapmışlardı. Velîd yola çıkınca; onlar da onun kendilerine yaklaştığını işittiklerinde, onun gelişini sevinçle karşılamak üzere Benî el-Mustalik'tan yirmi adam develer ve davarlarla onu karşılamaya çıktılar. Fakat bir deveyi ya da bir koyunu zekât olarak teslim alacak kimse bulamadılar. Velîd onları görünce yaklaşmadı ve Medîne'ye geri döndü. Rasûlullah'ın yanına gitti ve ona, onlara yaklaştığında kendisini silahla karşıladıklarını ve zekâtı vermeyi reddettiklerini haber verdi. Bunun üzerine Rasûlullah onlarla savaştıkça adamlar göndermeye niyetlendi. Bu haberler insanlar arasında yayıldı. Derken, Velîd'i karşılamaya gelen kâfile Rasûlullah'ın yanına geldi. Rasûlullah'a haberi iletiler ve “Ey Allahın Rasûlü! Ona sor, acaba bizimle konuşmuş mudur?” dediler. Benî Müstalik heyeti dedi ki: “Biz Rasûlullah ile konuşup özür dilerken ona, bu âyet(Hucurât 49/6) nâzil

---

³⁰³ Vakıdî, *Meğâzî*, III, 980.

³⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 4-6; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 664; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 234.

oldu.” Hemen onu büyük bir sıkıntı tuttu. Ardından ferahladı ve üzerine “*Ey İman edenler! Bir fâsık size haber getirirse o haberi araştırın...*”³⁰⁵ âyeti nâzil oldu. Rasûlullah Kur’ân’ı okudu; özrümüzü kabul etti ve arkadaşımız (Velîd) hakkında nâzil olanı bize bildirdi.

Sonra Rasûlullah onlara “*Size kimi göndermemi istersiniz?*” dedi. Onlar, “*Abbâd b. Bişr’i gönderseniz...*” dediler. Bunun üzerine Rasûlullah, “*Ey Abbâd! Onlarla beraber git ve mallarının zekâtlarını al! Ancak mallarının en iyisini almaktan sakın!*” dedi. Benî Müstalik heyeti dedi ki: “*Biz Abbâd ile birlikte yola çıktık. Onu evlerimizin ortasında indirene kadar bize Kur’ân okudu ve İslâm’ın emirlerini bize öğretti. Abbâd, ne bir hakkı zayi etti ne de kimsenin hakkına tecavüz etti. Rasûlullah ona emretti; on gün bizde kaldı. Sonra gönül hoşnutluğuyla Rasûlullah’ın yanına döndü.*”³⁰⁶ Bahsettiğimiz olay ayrıntılı olarak sadece Vâkıdî’de geçmekte ve diğer kaynaklarda sadece Benî Mustalik’e gönderildiği ifâde edilmektedir.

---

³⁰⁵ Hucurât, 49/6.

³⁰⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 980.

3. ZEKÂTIN DAĞITILMASI

Zekâtın hicretin ikinci yılında farz olduğunu belirtmiştik. Burada dikkat çekmek istediğimiz nokta zekâtın sarf yerlerini tam olarak ifade eden hicretin dokuzuncu yılında indiği söylenen Tevbe Sûresi'nin 9/60. âyetidir.³⁰⁷ Geçen yedi yıllık sürede zekâtlar neye göre dağıtıldı diye baktığımızda öncelikli olarak ihtiyaç sahiplerinin gözetildiği görülmektedir. Bu âyetin gelmesine kadar Mekke ve Medîne döneminde inen birçok farklı âyette belirtilen sınıflara sürekli yardım, yedirme, gözetme vurgusunun olduğunu görmekteyiz.

Vahyin ilk yıllarından itibaren imkânlar nispetinde gözetilen kesim fakirler, miskinler, ihtiyaç sahipleri, köleler olmuştur. Ancak burada dikkat çekmemiz gereken bir nokta görünmektedir. Zekâtın verileceği ilk iki sınıf iktisâdî anlamda zayıf insanları temsil ederken diğer altı sınıf için bunlar söz konusu değildir. Zekât memurları bahsinde ayrıca değindiğimiz örneklerde maddi durumu yeterli olmasına rağmen Hz. Peygamber tarafından görevinin ücretini alması konusunda ısrar edilen Hz. Ömer bizlere zekâtın sadece fakirlikle alakalı olmadığı düşüncesini uyandırmaktadır. Taberî, zekâtın iki önemli amacının olduğunu, birinin fakir ve yoksulları gözetmek, diğerinin ise İslâm'ın hedeflerinin gerçekleştirilmesi ve yüceltilmesi şeklinde açıklamaktadır.³⁰⁸ Ayrıca yukarıda farklı bağlamlarda zikrettiğimiz Hz. Peygamber'in "*Zekât beş sınıf zengin müstesna hiçbir zengine helal değildir. Bunlar da; Allah yolunda savaşan gaziler, zekât memuru olanlar, borçlananlar, mallarıyla zekâtı satın alanlar*" şeklinde zekât verilecek

---

³⁰⁷ "Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pekiyi bilendir, hikmet sahibidir."

³⁰⁸ Taberî, *Camiu'l-Beyân*, X, 204.

zenginleri açıkladığı hadisi de farklı düşünmemizi desteklemektedir.³⁰⁹ Bu hadis ile birlikte değerlendirildiğinde, konumuz olan sekiz sınıftan dördünün, bahse konu hadislerin başında ifade edilen “*Zengine zekât helal değildir*”³¹⁰ temel kuralından istisna edildiği görülmektedir. Bu dört sınıf, âmiller, borçlular, fi sebillillah ve ibn-i sebildir. Biz bu sınıflara birde müellefe-i kulûb’u eklemekte sakınca görmüyoruz. Bu da zekâtın sosyal, iktisâdî, siyâsî birçok misyonu içerdiği sonucuna ulaştırır. Ancak Cassâs ilginçtir ki müellefe-i kulûb ve âmilîn’e verilen kısmın zekât olmadığını, âmilîne verilenin sadece bir ücret ve müellefe-i kulûb’a verilenin de onların İslâm’a verecekleri sıkıntıyı defetme, İslâm’a meyletmelerini sağlama amacı taşıdığını ifâde etmektedir.³¹¹ Konunun ilerleyen aşamalarında örneklerle bunlara değinilecektir.

Zekâtın Mekke döneminde âyetlerde emir şeklinde olmasa da vurgulandığına, ilk kısımda “Mekke Dönemi İktisâdî Durum” başlığında değindik. Medîne döneminde zekât ikinci yılda farz kılınmış ve daha çok Medîne ve çevresindeki Müslümanlardan toplanmaya, gerekli yerlere dağıtılmaya başlanmıştır.³¹² Ancak bu dağıtım gelirlerin de düzensiz ve az olmasından dolayı genelde toplandığı yerde bazen de ihtiyacın acil olması dolayısıyla merkeze götürülerek orada dağıtımı yapılıyordu. Hz. Peygamber onların zenginlerinden alınır ve fakirlerine verilir³¹³ şeklinde prensip haline getirdiği bu ilke zekâtın amacını da ortaya koymaktadır.

---

³⁰⁹ Muvatta’, Zekât, 17; Ebû Dâvûd, Zekât, 25; İbn Mâce, Zekât, 27; Emrah Dumlu, “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, *AÜİFD*, Sayı: 36, Erzurum 2011, 219-220.

³¹⁰ Abdurrezzak, *Musannef*, IV, 109; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 659; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 424.

³¹¹ Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, II, 178.

³¹² Zekât’ın teşri süreci için bkz. Soner Duman, “Zekât Ahkâmının Teşri Süreci”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, Ensar Yayınları, İstanbul 2017, 23-26.

³¹³ Buhârî, Zekât, 1; Ebû Dâvûd, Zekât, 4; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, VIII, 390.

Zekâtın toplanması ve dağıtılması merkezi değil yerel kalmıştır. Yani merkez hazinenin doldurulması gibi bir amaç taşımamıştır. İlk zamanlarda gelirlerin de az olması sebebiyle Hz. Peygamber dağıtım yaparken genelde kendisine ihtiyaç sebebiyle başvuranlara öncelik vermiş veya bildiği muhtaç birisi varsa gelen gelirleri o kimseye yönlendirmiştir. Bundan dolayı zekâtın dağıtımında Hz. Peygamber'in rolü önemlidir. Verilecek yerleri o belirlemektedir.

Tevbe Sûresi 9/60. âyet ile birlikte zekâtların tam olarak kime verileceği kesinleşmiştir.³¹⁴ İbn Hişâm'dan aktardığımız bu bilgi Tebük sonrası olaylardan biri olarak zikredilir. Mâverdî, Hz. Peygamber'in Tevbe Sûresi'nin 9/59-60. âyetleri inmeden önce zekâtları kendi görüşüne göre dağıttığını, münafıkların adaletsizlikle suçlaması üzerine bu âyetlerin indiğini ve artık verilecek sınıfların Hz. Peygamber'in sorumluluğundan çıkarıldığını ifade etmektedir.³¹⁵ Bu da zekât verilecek sınıfların sınırlarının hicrî dokuzuncu yıl dolaylarında çizildiğini göstermektedir. Bu âyetle birlikte bundan önce Hz. Peygamber'in ihtiyaç durumuna göre dağıttığı zekât gelirlerinin artık aktarılacağı yerlerin ve genel hissesinin belirli bir zemine oturduğunu görüyoruz. Nübüvvet müessesesinin maddî çıkarlar nedeniyle zedelenmesini önlemek amacıyla bu sorumluluğu Allah Hz. Peygamber'in üzerinden almış ve âyetle netleştirmiştir. Karadâvî ise daha ileri bir yorum yapar. Âyetin Hz. Peygamber'den sonra gelecek Müslüman topluluklardaki yöneticilerin de Hz. Peygamber gibi bir problem yaşamamaları veya herhangi bir keyfî uygulamaya meyletmemeleri için sınıfları belirlediğini ifade eder: *"Kur'ân zekâtın sarf yerlerini özellikler belirtmiş ve üzerinde durmuştur. Zekâtın sarf edilmesini kısır görüşü veya ağır taraftarlık meyli yahut cahiliye taassubu altında dilediği gibi dağıtan bir yöneticiye bırakmadığı gibi hakları olmayan şeylere ellerini uzatıp duran ve almaya müstehak olan fakir ve muhtaçların hakkını almaya can atan açgözlülerin*

---

³¹⁴ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 550.

³¹⁵ Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, 195.

doymaz arzularına da terk etmemiştir."³¹⁶ İlgili âyetlerden sonra Hz. Peygamber'in kendisinden ihtiyaç sahibi olmadığı halde isteyenlere Allah'ın bu konuda hükmü ne peygamberine ne de bir başkasına bırakmadığını ve kendisinin bunu sekiz sınıfa böldüğünü hatırlatmış ve eğer bu sınıflardan birisine girdiklerini ispatlarsa kendilerine zekâtlardan verebileceğini ifade etmiştir.³¹⁷ Dağıtımın genel esasları bu şekildedir.

3.1. Hz. Peygamber'in Zekâtların Dağıtımındaki Rolü

Hz. Peygamber'in zekâtların toplanmasına birinci kısımda değinmiştik. Burada konunun zekâtların dağıtılması olması sebebiyle konuya değinme gereği hissettik. Konuyu ayrıntılı bir şekilde değil sadece Hz. Peygamber'in bilhassa Tevbe Sûresi 59-60. âyetlerin inmesi sonrası tutumunu göstermesi bakımından bir örnekle ortaya koymaya çalışacağız. Verdiğimiz örnek heyetler yılı olarak bilinen hicretin dokuzuncu yılı dolaylarında gerçekleştiği için ayrıca önemlidir.

Tevbe Sûresinin 58. âyetinde bir olayda şunları görüyoruz. "*Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse razı olurlar, şâyet onlara sadakalardan verilmezse hemen kızarlar.*"³¹⁸ Sürekli zekâtları gözetleyen bir kesimden bahsedilen bu âyette, zekâat mallarından bir şeyler kapabilmek arzusundan başka bir düşünce taşımayan insanların olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir.³¹⁹ Hz. Peygamber Huneyn sonrası ganimet paylaşımı için

---

³¹⁶ Karadâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, II, 18-19.

³¹⁷ Tevbe 9/58; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 658; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1100; Ebû Dâvûd, Zekât, 23; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, V, 262; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, VI, 90; Makrizî, *İmtâ'*, X, 137; Mâturîdî, *Te'vilât*, V, 391-392; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 349-350.

³¹⁸ Tevbe, 9/58.

³¹⁹ Tevbe, 9/58; Mâturîdî, *Te'vilât*, V, 391-392; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 349-350.

Ci'râne'ye geldi. Ve orada dağıtım esnasında bir münafık *"Ey Muhammed Dağıtırken âdil ol!"* dedi. Hz. Peygamber *"Ben de âdil olmazsam kim âdil olur"* diyerek karşılık verdi.³²⁰ Bir başka olayda, Hz. Peygamber'in veda haccında insanların kendisinden zekât istediğini gören iki kişi kalabalığı yarararak aynı şekilde zekât istediler. Yaşadıkları olayı bizzat anlatan iki kişi Hz. Peygamber'in kendilerini dikkatli bir şekilde izlediğini ve daha sonra *"İsterseniz vereyim ancak zekâtlarda zenginlerin, gücü yerinde kimselerin ve kazanabilecek olanların hakkı yoktur"*³²¹ dediğini ifâde etmişlerdir. Muhtemelen bu ve benzeri hâdiseler birçok defa farklı bağlamlarda Hz. Peygamber'in yüz yüze geldiği bir problem gibi görünmektedir. İnsanlar Hz. Peygamber isterse dilediği kadar maddi yardım yapabileceği gibi bir yanılgıya düşmüş olmalıdır. Âyetle zekâtların tam olarak kimlere verilmesi gerektiğinin ortaya konması Hz. Peygamber'i de büyük bir külfetten kurtarmıştır. Zekâtın daha düzenli ve kurumsal olmasına yardımcı olmuştur. Kişisel kararlardan uzak, vahiyle belirlenmiş bir alan olduğu Medîne toplumuna açıklanmıştır.

Karadâvî, *Fıkhu'z-Zekât* adlı eserinde bu konuya açıklık getirmektedir. *"Kur'ân zekâtın sarf yerlerini özellikler belirtmiş ve üzerinde durmuştur. Zekâtın sarf edilmesini kısır görüşü veya ağır taraftarlık meyli yahut cahiliye taassubu altında dilediği gibi dağıtan bir yöneticiye bırakmadığı gibi hakları olmayan şeylere ellerini uzatıp duran ve almaya müstehak olan fakir ve muhtaçların hakkını almaya can atan açgözlülerin doymaz arzularına da terk etmemiştir.*

Rasûlullah zamanında mala düşkünlüğü fazla bazı kişiler zekât mallarına göz dikmiş ve gördükleri mallar karşısında salyaları akmıştır. Ve kendilerine pay verilmesi konusunda ısrarcı olmuşlardır. Rasûlullah onlara iltifat etmemiştir. Lakin Hz. Peygamber kişisel olarak karşı durmaya ne kadar tahammül edebilirdi. Bunun üzerine bu kişilerin yaptıklarının açgözlülük, zalimlik olduğunu ifade eden ve karakter ve zihin

---

³²⁰ Müslim, Zekât, 47.

³²¹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 658, 716; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 486; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1117.

dünyalarını ifade eden şu âyet inmiştir: “Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse razı olurlar, şâyet onlara sadakalardan verilmezse hemen kızarlar.”³²² Ve bu âyetlerin akabinde de zekâtın sarf yerlerini kesin olarak belirleyen âyet gelmiştir: “Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pekiyi bilendir, hikmet sahibidir.”³²³ Bu âyetlerin gelmesiyle tamahlar kesildi. Zekât mallarının sarf yerleri belirlendi.³²⁴

3.2. Zekâtların Toplandıkları Yerde Dağıtımı

İslâm'da maddî yardımların yakından uzağa veya toplandığı yerin ihtiyaçlarının giderilmesinden sonra merkeze nakli söz konusudur. Zekâtların dağıtımı konusunda en önemli konu toplanan verginin yerinde dağıtılması prensibidir. Buna, uygulamalarda da önem verildiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber'in “önce âilenden başla... Sonra yakınların ve onlardan sonraki yakınların gelir.”³²⁵ ifâdesi de dağıtımın esasını ortaya koymaktadır. Yakınlardan başlanmasının en önemli sebebi kişinin yakın akrabalarının durumu ve oturduğu mekâna yakın olanların sosyal ve ekonomik durumlarını bilmesinin daha makul olması ve yardımların en gerekli yerlere ulaşmasını temin etme şeklinde

---

³²² Tevbe, 9/59.

³²³ Tevbe, 9/60.

³²⁴ Karadâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, II, 18-19.

³²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 28.

düşünülebilir. Yine Yemen'e gönderilen³²⁶ Mu'âz b. Cebel'e Hz. Peygamber; onların zenginlerinden alınacak zekâtın, onların fakirlerine dağıtılmasının, Allah'tan bir farz olduğunu bildirmişti.³²⁷

Hz. Peygamber hicretin sekizinci yılında Müslüman olan Abdulkays kabilesi, Bahreyn ve çevresindeki halklara gönderdiği mektubunda *“Ben içinizdeki zenginlere ait malların fazlalık teşkil eden kısımlarını alıp fakirlerinize dağıtmanızı emrediyorum. Zekât vergisi Müslümanların mallarında Allah ve Rasûlünün tanzim edeceği farz olan miktarda yılda bir defa tahsil edilecektir.”*³²⁸

Bu durumun bazı istisnaları olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Zekât memurları bahsinde bir bedevînin Hz. Peygamber'e gelerek zekât memurunun gelirleri toplayıp kendilerine dağıtmasını beklerken, hepsini alıp götürmesi üzerine *“Onunla neredeyse savaşıyordum.”* demiştir. Ancak Hz. Peygamber onu teskin ederek haklı olduğunu ancak acil bir ihtiyaç sebebiyle Medîne'ye getirilmesini istediği açıklamasını yapmıştır.³²⁹ Bu örnekte, asıl olanın toplandığı yerde dağıtılması olduğu ancak istisna hallerde merkeze getirildiğini görülmektedir.

3.3. Toplanan Vergiler ve Sosyal Harcamaların Önemi

İslâm Devletinde halk Müslüman ve Gayr-i Müslim olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Genel anlamda toplumda hâkim sınıf Müslümanlar olmakla birlikte, Hz.

---

³²⁶ Buhârî, Zekât 41, 63, Meğâzî 60, Tevhîd 1, Müslim, İman 29, 31, Ebû Dâvûd, Zekât 5; Tirmizî, Zekât 6; Nesâî, Zekât 46; İbn Mâce, Zekât 1;

³²⁷ Turtûşî, Ebû Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri (ö.520/1126), *Sirâcu'l-Mülûk*, Matbûâti'l-Arabiyyeti, Mısır, 1289/1872, 118.

³²⁸ M. Hamidullah, *Vesâik*, 127; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 436.

³²⁹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 728; Nesâî, Zekât, 15.

Peygamber'in Medîne toplumuna yaklaşımı dikkat çekicidir. Vergi alınan Gayr-i Müslim halkın korunma ve bakımları da Müslümanların sorumluluğundaydı. Zirâ vergilerin alınma sebebi bu idi. Vergi(fey), bu toplumun içinde yaşamaları ve Müslüman toplumun aleyhinde girişimlere destek vermemeleri karşılığında, her türlü ticârî ve insânî ilişkide güven içinde olacaklarının teminatı demektir. Gayr-i Müslimlerden alınan vergilerin onlara harcanabileceği Hz. Peygamber'in ve Dört Halife'nin de yaklaşım tarzını temsil etmektedir.

Konumuz zekât ekseninde olmakla beraber, Tevbe Sûresi 9/60. âyetinin net bir şekilde verilecek sınıfları ortaya koymasına kadar geçen sürede yardımların genel mahiyeti fakirler, ihtiyaç sahiplerini, yolcuları gözetme, yedirme ve bakma ekseninde devam etmiştir. Bu âyetten önceki ganimet hissesini(humus) belirten âyet³³⁰, fey gelirlerinden bahseden Haşr Sûresi fakirler, miskinler ve yolcuların gözetilmesi hisseleri açık bir şekilde belirtilmiştir. Bunlar genel anlamda toplumdaki alt sınıfı kalkındırma ve onları da belli bir seviyeye taşıma amacını gütmektedir. Mekke'deki ilk İslam toplumu maddi anlamda yardıma muhtaçtı. Bunu Mekke dönemi sûrelerindeki yardıma teşvik eden âyetlerden ve Hz. Peygamber'in hadislerinden anlayabiliyoruz. Daha sonra Medine döneminde de bu durum nispeten devam etmekle birlikte savaş izninin³³¹ verilmesi ile birlikte Müslümanlar savaş ganimetleri elde etmeye başladılar. Yahudilerle yapılan savaşlarda Müslümanlar artık senelik belli gelir getiren topraklara kavuştular. Ganimet ve savaş sonucu elde edilen topraklardan gelen mahsûl gelirleriyle Hz. Peygamber Müslümanların savaş ihtiyaçlarına ve muhtaçlara harcamıştır.

---

³³⁰ Enfâl 8/1.

³³¹ Bakara, 2/190; Hac, 22/39-40.

Kur'ân'da toplumdaki gelirlerin toplumun tabanına da yayılması anlayışının bir gereği olarak Haşr Sûresinde “*Bu mallar içinizden yalnızca zenginler arasında dönen bir servet olmasın*”³³² şeklinde ifade edilmiştir.

Hiz. Peygamber zekât ve diğere vergi memurlarını Medîne, çevresi ve dış bölgelere göndererek tahsilatta bulunmalarını sağlıyordu. Bu tahsilatlar öncelikle o bölgedeki fakirlere dağıtılıyordu. Daha sonra ise kalan olursa başka bölgelere nakledilebilme imkânı vardı. Veya acil ihtiyaç ve savaş durumunda merkeze gönderiliyordu.

3.4. Müşriklere Zekâttan Pay Verme

Müşriklere ilişkiler konusu İslâmî ilimlerin farklı alanlarında inceleme konusu olmuştur.³³³ Fakat konu teorik temelde kalmış ve târihî gerçeklik göz ardı edilmiş görünmektedir.³³⁴ Bu bağlamda müşriklere ve gayr-i müslimlere maddî yardım yapıp yapılamayacağı üzerine kaynaklarda birçok rivâyet vardır. Bizzat Hiz. Peygamber ve âilesini de içine alan bu örnekler dikkat çekicidir. Kurtubî Said b. Cübeyr'den aktardığı ve Bakara 272. âyetin iniş sebebi olarak belirttiği rivâyetleri aktarmak istiyoruz. Hiz.

---

³³² Haşr, 59/7.

³³³ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hidâyet Aydar, *Kur'an'a Göre Dostluk ve Arkadaşlık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986; Kadir Dakni, “*Mümtehine Suresinde Dostluk ve Düşmanlık İlişkileri*”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 1998; Ömer Aslan, “Kur'ân Perspektifinde Hoşgörü-Dostluk Münasebeti ve Gayr-i Müslimlerle İlişkilerde Dostluk Meselesi”, Bakü Devlet Üniversitesi İlimi Dergisi, no: 08 (17), Sentyabr, Bakü, 2007, 33-43; Recep Ardoğan, “Kelâmî Açıdan Gayr-i Müslimlerle Dostluk -Kur'an'da Nehye Konu Olan Dostluğun Psiko Sosyal Sakıncaları”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz-Aralık 2011 5 (10): 55-68; Cafer Acar, *Risalet Döneminde Gayrimüslimlerle Dostluk*, İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, Sayı: 9, 235-254.

³³⁴ C. Acar, *Gayr-i Müslimlerle Dostluk*, 237.

Peygamber Müslümanlardaki artan ihtiyacı görünce gayr-i müslim ve müşrik akrabalara yardım yapılmasını yasakladı. Bunun üzerine Bakara 272. âyeti³³⁵ indi. Yine Kurtubî'inin aktardığı başka bir rivâyette Hz. Peygamber'e sadaka gelirlerinden gelmişti. Bir Yahudi kendisine bunlardan vermesini isteyince Hz. Peygamber sadakaların Müslümanlardan başkasına verilmesinin yasak olduğunu beyan etti. Ancak ardından yukarıda belirttiğimiz âyet indi ve Hz. Peygamber Yahudi'yi çağırdı ve ona verdi. Kurtubî bu âyetin Tevbe Sûresinin 9/60. âyeti tarafından nesh edildiğini ifâde eder. Kurtubî, Taberî'nin Hz. Peygamber'in zekâtları vermemesinin sebebi olarak onların Müslümanlığa girmelerini sağlamak olduğunu ifâde ettiğini ancak sonra bu isteğin yanlış olduğunu ifâde eden âyetlerin indiğini belirtir.³³⁶

Konu kaynaklarda birçok rivâyette işlenmektedir. Bunlardan birisi de şudur: Müslüman olan insanların Kurayza ve Nadîr Yahudileriyle aralarında akrabalık ve neseb bağları vardı. Ancak onlara tassadduk etme konusunda korkuyorlardı. Onlardan Müslüman olmalarını istiyorlardı.³³⁷ Müfessir Cassâs tarafından anlatıldığına göre Rasûlullah; Müminlerin ancak kendi dindaşlarına yardım edebileceklerini söylemişti. Fakat bu, Allah tarafından âyetle uygun görülmedi.³³⁸ Bakara Sûresinin 272. âyetini gönderdi: *“(Ya Muhammed!) Onları doğru yola iletmek sana ait değildir. Lâkin Allah dilediğini doğru yola iletir. Hayır olarak harcadıklarınız kendi iyiliğiniz içindir. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Hayır olarak*

---

³³⁵ (Ya Muhammed!) Onları doğru yola iletmek sana ait değildir. Lâkin Allah dilediğini doğru yola iletir. Hayır olarak harcadıklarınız kendi iyiliğiniz içindir. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Hayır olarak verdiğiniz ne varsa, karşılığı size tam olarak verilir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.

³³⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 337.

³³⁷ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 728-729; Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 28.

³³⁸ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 179.

verdiğiniz ne varsa, karşılığı size tam olarak verilir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.”³³⁹

Adı geçen müelliflerin ifadelerine göre, Hz. Peygamber; diğer din mensuplarına da Müslümanların yardım yapabileceklerini duyurdu. Bu müellifler yukarıda kaydettiğimiz âyetin nüzul sebebi olarak Ensâr'ın, Yahudi Kureyza ve Nadîr kabilelerinden bazı akrabalarına yardım etmek istemelerini gösterirler. Bu durumda âyet Medîne’de nâzil olmuştur. Râzî, pek çok nüzûl sebepleri arasında birinci sırada Ebû Bekir’in kızı Esmâ'nın müşrik anne ve ninesinin kendisine yardım için müracaat etmelerini kaydeder. Esmâ, Kureyş'in Hudeybiye antlaşması zamanında annesinin İslâm'dan yüz çevirmiş bir kişi olarak kendisinden yardım istediğini Hz. Peygamber'e sormuş. Hz. Peygamber'de annesine yardımda bulunmasını önermiştir.³⁴⁰ Fakat burada verilen yardımın zekât olması mümkün görünmemektedir. Ulemâ da bunu uygun bulmamaktadır. Zirâ zekâtın verileceği kimseler arasında müşrik kimseler yoktur. Ancak müşrik akrabaya başka çeşit yardım yapılabilmesi Müslüman-müşrik ilişkilerinin farklı boyutlarını bize göstermektedir.³⁴¹ Hz. Peygamber'in eşlerinden Safiyye'nin Yahudi akrabaları vardı. Onlara sadaka verdi. Verilen sadakanın 30.000 dirhem değerine satıldığı rivâyet edilir.³⁴² İbn Zenceveyh ise Hz. Peygamber'in muhtemelen Hz. Safiyye'nin akrabalarına kendisinin bizzat verdiği aktarır.³⁴³

İnsan Sûresinde “*gönülden gelerek miskinleri, yetimleri ve esirleri yedirirler*”³⁴⁴ âyetinde geçen esirler ifâdesinden o gün için sadece müşrikleri kapsadığını, başka

---

³³⁹ Bakara, 2/272; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 728.

³⁴⁰ Buhârî, Edeb, 7-8; Müslim, Zekât, 49; Ebû Dâvûd, Zekât, 34.

³⁴¹C. Acar, *Gayrimüslimlerle Dostluk*, 235-254.

³⁴² Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 729.

³⁴³ İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1211.

³⁴⁴ İnsân, 76/8.

kimseleri kapsamasının mümkün olmadığını râvî Haccâc ifâde ediyor. Ebû Ubeyd de Allah'ın bu âyetle müşriklerin doyurulmasını övdüğünü şeklinde yorumlamıştır.³⁴⁵

Müsned de geçen hadiste Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Kim sadakasını(zekât) çıkartır da Berberî'den başka verecek kimse bulamazsa, onu Berberî'ye versin.*” Bu hadisi açıklarken İbnu'l-Cevzî, o zamanlar Berberîlerin kâfir olduklarını belirtmiştir.³⁴⁶

Müşriklere mâlî yardımın yapılmasında zekâttan değil de diğer sadaka-i tatavvu‘ türü ve fey gelirlerinden yardım yapılması daha uygun görülmüştür. Ayrıca müşriklere mâlî yardım yapılabilir olmasını onların Müslümanlarla ilişkisi belirleyici olacaktır. Müslümanlarla savaşmayan ve onlara farklı sıkıntılar çıkarmayanlara iyilik edilmesinde ve adaletli davranılması noktasında vahiy engel koymamıştır: “*Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.*”³⁴⁷

Yukarıdaki bilgiler ışığında yine de zihnimize şu soru gelmektedir: Müşrik akrabaların da müellefe-i kulûb grubunda değerlendirilmiş olabileceğini düşünebilir miyiz? zirâ islâm'a gönülleri ısındırılacaklar içerisinde sadece nüfuzlu müşrikler olmamalıdır. Hz. Peygamber'in müşriklere yardım konusundaki olumsuz yaklaşımı vahiyle düzeltilmiştir. Ve müşrik akrabalara yardım yapılmasına izin verilmiştir. İnsânî ihtiyaçların Müslüman yapmak için bir araç olmasına Allah müsaade etmemiştir. Tezimizin başında belirttiğimiz ve yeri geldikçe ileride de vereceğimiz gibi uygulamalarda kolaylık ve esneklik yapıldığına, insanlara yardım için din ayrımı yapılmamıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde klasik kaynaklarda bu konuda teorik tartışmalarda daha katı bir yaklaşım sergilenmiş, âyetlerin kendilerine pay ayırdığı

---

³⁴⁵ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 729.

³⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 21-22,

³⁴⁷ Mümtetine, 60/8.

müellefe-i kulûb hissesini zekât olarak değerlendirmeme³⁴⁸ gibi farklı bir te'vîle gitme ihtiyacı hissedilmiştir. Âyetler, hadisler ve tarihsel uygulamalardan edindiğimiz netice müşriklerin hicretin dokuzuncu yılından sonra müellefe-i kulûb olarak değerlendirildiği ve zekâtan pay ayrıldığı gerçeğini de göz ardı etmeden Mümtetine 60/8 bağlamında bir yardım stratejisinin uygulanabilirliği yönündedir. Zirâ Tevbe 9/60. âyetinin hicretin dokuzuncu yılında inişine kadar Hz. Peygamber'in uygulamaları kendi tercihleri ve kararları etrafında şekillenmiştir. Âyette müşriklere de pay ayrılması onların hem siyâsî güvenlik hem de insânî ilişkiler anlamında gözardı edilmemesi yönündedir.³⁴⁹

3.5. Zekât Gelirlerinin Başka Bölgelere Nakli

Yukarıda da gördüğümüz gibi zekât gelirlerinin toplandığı yerde dağıtılması bizzat Hz. Peygamber tarafından emredilmişti. Ama bu emirler kesin ve kati değildir. İhtiyaç halinde bu gelirlerin başka bölgelere nakledilebileceği anlaşılmaktadır. Makrizî'de geçtiğine göre, Medîne'ye ilk ciddi miktarda zekât Tay kabilesinden geldi.³⁵⁰ Müfessir Cassâs, yaşadıkları topraklar Medine'ye uzak olmasına rağmen kabilenin reisi Adî b. Hâtim toplanan zekât gelirlerini merkeze getirdiğini kaydediyordu. Cassâs ve Makrizî'den öğrendiğimize göre gerek Tay kabilesi ve gerekse de Temîm kabilesi zekât gelirlerini, hem Rasûlullah devrinde hem de Hz. Ebû Bekir devrinde merkeze göndermiştir. Ridde hadislerinde Hz. Ebû Bekir'e ciddi miktarda zekât geliri getirmişlerdir.³⁵¹

³⁴⁸ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 178.

³⁴⁹ C. Acar, *Gayrimüslimlerle Dostluk*, 235-254.

³⁵⁰ Vâkîdî, *Ridde*, 66; Makrizî, *İmtâ'*, IV, 254.

³⁵¹ Vâkîdî, *Ridde*, 63-66.

Hz. Peygamber kuzey batı Arabistan'da yaşayan Cuzâm ve Kudâ'a kabilelerine gönderdiği yazısında, zekât tarifelerine temas etmiş ve onlara zekât ve humus gelirlerini elçilerinden Ubeyy ile Anbese'ye teslim etmelerini emretmiştir.³⁵²

Hz. Peygamber devrinde, zekât gelirlerinin bazen merkeze değil de farklı ihtiyaç bölgelerine nakledildiğini görmekteyiz. Hicretin dokuzuncu senesi Arabistan'ın kuzeyinde Akabe Körfezine yakın bir yerde oturan Bâli kabilesinin Cu'ayl kolu için düzenlediği belgede şunlar belirtilmiştir:

*“Nasr, Sa'd b. Bekr, Sumâle ve Huzeyl kabilelerinden tahsil edilip toplanan zekât ve sadakalar, onlar için ayrılıp verilecektir.”*³⁵³

3.6. Zekâtın Harcama Yerleri

Zekâtın harcama yerlerinin tam olarak hicretin dokuzuncu yılında inen Tevbe 60. âyetiyle belirlendiğine tezimizin birçok noktasında değindik. Ancak bu âyetten önce zekâtın hicretin ikinci yılında farz kılındığını ve yavaş yavaş da olsa toplanmaya ve Hz. Peygamber'in gözetiminde dağıtmaya başlandığını görmekteyiz. Tabi rivâyetlerin tam târih tesbitini yapmakta zorlanıyoruz.³⁵⁴ Burada ayrıntılı açıklamaya girmeyeceğiz. Konumuz itibariyle zekâtın dağıtımıyla ilgili uygulamalara dikkat çekmeye çalışacağız.

3.6.1. Fukârâ

Zekâtın verileceği kimseler denildiğinde kaynaklarda fakirler, yoksullar şeklinde bir cevapla karşılaşmaktayız. Zekât denildiğinde akla hemen bu gelmektedir. Zekâtın

---

³⁵² M. Hamidullah, *Vesâik*, 334-335.

³⁵³ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 563.

³⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Duman, “Zekât Ahkâmının Teşri Süreci”, 19-44.

temel amaçlarından birisi de fakirler ve yoksulların kalkındırılmasıdır. Zekât ve fakir ilişkisi kaynaklarda sürekli vurgulanmıştır.

3.6.1.1. Suffe Ashabının Zekâtta Faydalanması

Suffe, Mescid-i Nebevî'nin giriş kısmında Medine'de evleri ve kalabilecek yakınları olmayan sahâbilerin barınması için yapılan mekânın adı olmuştur. Burada kalan ve çoğunluğunu muhacirlerden oluşan topluluğa “*Ashâbu's-Suffe*” veya “*Ehlu's-Suffe*” denilmiştir. Ashab-ı Suffe, ihtiyaçları Hz. Peygamber ve zengin sahâbiler tarafından karşılandığı için “*Adyâfü'l-İslâm*” (müslümanların misafirleri), çeşitli kabîlelere mensup olmaları dolayısıyla “*evfâd*” diye de isimlendirilmiştir.³⁵⁵

Mescid-i Nebevî aynı zamanda zekât gelirlerinden hurmaların toplandığı yerlerden birisidir. Zekât hurmalarından suffe ashabı da istifade etmekteydi. Bakara 267. âyetinin iniş nedeni olan Ensâr'dan bir sahâbenin Mescidi Nebevî'ye kalitesiz, yenilemez cinsten zekât hurmalarını bıraktığından bahsetmiştik. Aynı zamanda diğer Müslümanlarda Mescid'e bu şekilde zekât olarak verecekleri hurmaları bırakıyorlardı. Bu hurmalardan Mescid-i Nebevî'de sürekli kalan ashâb-ı Suffa'nın yediğini³⁵⁶ görüyoruz. Zekât gelirlerinden eğitim gören bu sahâbîlere fakirlik ve eğitim yardımı kapsamında verildiğini görüyoruz.

---

³⁵⁵ Mustafa Bakır, “Suffe”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 469.

³⁵⁶ İbn Mâce, Zekât, 19.

3.6.2. Müellefe-i Kulûb

Sözlükte “yakınlaştırmak, birleştirmek, ısındırmak” anlamındaki e-l-f (ülfet) kökünden türeyen müellefe ile kalbin çoğulu kulûb kelimesinden meydana gelen müellefetü'l-kulûb tamlaması “gönülleri ısındırılan, yumuşatılan kimseler” anlamına gelmektedir. Terim anlamını Tevbe süresindeki 9/60 “el-müellefetü kulûbühüm” ifadesinden alan tamlama, maddi bağışta bulunmak suretiyle gönüllerinin İslâm’a ve Müslümanlara karşı yumuşatılması arzulanan gayr-i müslimleri, kendilerinin veya bağlılarının İslâm’ı benimsemesi umulan yahut zarar vermelerinden korkulan veya düşmana karşı himayeleri istenen nüfuz sahibi kimseleri ve dinde sebat etmeleri arzulanan yeni mühtedileri belirtmek için kullanılmıştır. Âyette zekâtın sarf yerleri arasında müellefe-i kulûb da sayılmakta, ayrıca iki âyette (Âl-i İmran 3/103; el-Enfal 8/63) e-l-f kökünden türeyen fiiller sözlük anlamıyla geçmektedir. Bu kavrama pek çok hadiste de rastlanmaktadır.³⁵⁷

Ganimetlerle ilgili âyette Hz. Peygamber’e tam kullanım yetkisi verildiğini görüyoruz. “*Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Peygamber’e aittir. O halde siz (gerçek) müminler iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Râsûlüne itaat edin.*”³⁵⁸ Mekke’nin fethinden sonra Hevâzinlilerle yapılan Huneyn Gazvesi sonucu elde edilen ganimet gelirlerinin Ci’râne’de bu şekilde dağıtıldığını görüyoruz. Bu ganimetlerin dağıtımında müellefe-i kulûb’a Hz. Peygamber fazladan hisse vermiştir. Normalde müellefe-i kulûb hissesi zekât âyetinde belirtilmiştir. Dolayısıyla hisseleri de zekât gelirlerindedir. Enfâl Sûresinde “Ganimetler Allah’ın ve Rasûlü içindir” âyeti aslında Hz. Peygamber’in ganimetlerin dağıtımında gözeteceği belli

³⁵⁷ Wensinck, Arent Jean, (1358/1939), *el-Mu‘cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî*, Brill, I-VII, Leiden, 1936, I, 77-78; C. Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXVI, 475-476.

³⁵⁸ Enfâl, 8/1.

siyâsi ve dînî hamleler için imtiyaz sahibi olduğunu göstermektedir.³⁵⁹ Ancak buradan Hz. Peygamber'in belirli amaç ve düşüncelerle onlara ganimet gelirlerinde vermeyi uygun gördüğü anlaşılmaktadır.³⁶⁰

3.6.2.1. Ensâr'ın Hz. Peygamber'e Müellefe-i Kulûb Sitemi

Hz. Peygamber hicretin sekizinci yılında³⁶¹ çıktığı Huneyn gazvesinde Hevâzîn kabilesinden yüklü miktarda ganimet ele geçirmişti. Bu ganimetlerden yüzer deve yeni Müslüman olmuş Mekkelilere kalplerini ısıdırmak için vermişti. Bunun üzerine Ensâr bundan biraz rahatsız olmuşlar ve bu durum Hz. Peygamber'in kulağına gelmişti. Hz. Peygamber Ensâr'ı teskin etmiş ayrıca bu kişilerin küfürden yeni kurtulan kişiler olduğunu ve İslâm'a ısındırma amacıyla bu malları verdiğini ifade etmiştir.³⁶² Ancak burada şuna dikkat çekmekte fayda görüyoruz. Huneyn gazvesi hicretin sekizinci yılında yapılmıştır. Fakat zekâtın verileceği sekiz sınıfı gösteren âyet hicretin dokuzuncu yılında nazil olmuştur. Zaten kendilerine verilen mallar ganimet malıdır. Bu âyet inmeden önce Hz. Peygamber kalpleri ısıtmak (te'lifü'l-kulûb) Mekkelileri rahatlatmak maksadıyla Ebû Süfyân'a³⁶³ 500 dinar ile Medîne'den hurma göndermiştir.³⁶⁴ Burada dikkatimizi çeken nokta müellefe-i kulûb'a verilen hissenin ganimet hissesinden olmasıdır. Ganimet hissesinin humus'u (beşte biri) Allah ve Rasûlünün hakkı geri kalanı savaşan gazilerin

---

³⁵⁹ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, MÜİFV, İstanbul, 2006. 35.

³⁶⁰ Mehmet Nadir Özdemir, *Hz. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları*, Otto Yayınları, Ankara, 2016, 127.

³⁶¹ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 437; Halife b. Hayyât, *Târîh*, 89.

³⁶² Müslim, *Zekât*, 46; Buhârî, *Cihad-Siyer*, 218.

³⁶³ Ya'kûbî, *Târîh*, II, 42; Makrizî, *İmtâ'*, IV, 172; M. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, 182.

³⁶⁴ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 257-258, M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 870-871.

hakkıdır. Burada Ensâr'ın itirazı kendi hisselerinin verilmesidir. Hz. Ebû Bekir döneminde Hz. Ömer'in müellefe hisselerini düşürdüğü kişiler ise farklı kimseler olmalıdır. Zirâ onlar müellefe paylarını zekât hisselerinden aldıklarını ifade etmektedirler.

3.6.2.2. Müellefe-i Kulûb İsimleri

Kaynaklarda müellefe-i kulûb adı altında çok fazla isim zikredilmektedir. Akra' b. Hâbis, Ebû Süfyân b. Harb, Hakîm b. Hizâm, Huveytib b. Abduluzzâ, Mâlik b. Avf, Safvân b. Ümeyye, Süheyl b. Amr isimleri bütün eserlerde ortak olan isimler olduğu çalışmalarda ortaya konmuştur.³⁶⁵

Ayrıca rivâyetlerde farklı isimler zikredilmektedir. Hz. Ali Yemen'de iken Rasûlullah'a bir miktar altın göndermişti de Rasûlullah o altınları dört kişi arasında paylaştırmıştı. Bunlar: Hanzala kabilesinden Akra b. Habis'e, Fezârî kabilesinden Uyeyne b. Bedr'e ve bir yönden Âmirî kabilesine diğer yönden de Kilaboğulları kabilesine mensup Alkame b. Ulase'ye ve Tâî ve Nebhan oğullarından olan Zeyd ismi verilen kimselerdi.³⁶⁶

İbn Habîb'in Muhabber'inde aşağıdaki isimler zikredilmektedir: Ebû Süfyan b. Harb b. Ümeyye, oğlu Muâviye, Hâris b. Hişâm b. Muğîre, Hakîm b. Talîk b. Süfyân b. Ümeyye, Hâlid b. Esîd b. Ebî'l-Îs, Saîd b. Yerbu' el-Mahzûmî, Safvan b. Ümeyye b. Halef el-Cumahî, Süheyl b. Amr, Huveytib b. Abduluzzâ, hakîm b. Hizâm, Ebû Süfyân b. el-Hâris İbn Abdilmuttalib, Uyeyne b. Hısn, Abbâs b. Mirdâs, Mâlik b. Avf en-Nasrî, A'lâ b. Cârîye es-Sekafî, Akra' b. Hâbis el-Mücâşî'î isimleri Kureyşten ve diğer

³⁶⁵ N. Çakıcı, *Hz. Peygamber Döneminde Müellefe-i Kulûb*, 147.

³⁶⁶ Nesâî, *Zekât*, 78; Müslim, *Zekât*, 47; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 31.

kabilelerden Hz. Peygamber'in kendilerine yüzer deve verdiği kişilerdir. Onlardan Saîd b. Yerbu' ve Huveytib b. Abduluzzâ'ya ellışer deve vermiştir.³⁶⁷

3.6.3. Ğârimîn (Borçlular)

Toplum hayatında insanlar bazı durumlarda ihtiyaçlarının fazlalığı ve gelirlerinin azlığı nedeniyle borçlu duruma düşebilmektedir. Bu durum insanları aynî veya nakdî şekillerde borçlanmak zorunda bırakabilmektedir. Zekâtın dağıtılmasında bu kesim de Tevbe 9/60. âyette vurgulanmıştır.

3.6.3.1. Ğârimîn: Ağır Borçlular Ödeneği

Ağır borçlu manasına gelen “ğârim” kavramı Kur'ân'da ilk ve son olarak, zekâtın sarf yerlerine son halini veren Tevbe Sûresi 9/60. âyetinde yer almıştır. Mekke döneminde inen sûrelerde müminler borç para vermeye teşvik edilmiştir.³⁶⁸ Yine Medîne Anayasasında, ağır borç altına girmiş ve mâlî sıkıntılar içine düşmüş kimseler için de özel bir hüküm koymuştu ki bu onun 12. maddesini meydana getirilmiştir. Bu madde şudur: *“Müminler kendi aralarında, ağır mâlî sorumluluklar altında bulunan hiç kimseyi bu halde bırakmayacaklar; kurtuluş fidyesi veya kan diyeti gibi borçlarını, iyi ve makul bilinen esaslara göre verecekler.”*³⁶⁹

Kan diyetlerinden doğan borçlar, Medîne anayasasının 3 ile 12. maddeleri arasında tekrarlanmaktadır. 12. maddede geçen “müfrah” kelimesini İbn Hişâm “*Âile*

³⁶⁷ İbn Habîb, *Muhabber*, 474.

³⁶⁸ Bakara, 1/245; Mâide, 5/12; Hadîd, 57/11,18; Teğâbûn, 64/17; Müzzemmil, 73/20.

³⁶⁹ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 501-502; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 260; M. Hamidullah, *Vesâik*, 42; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 220-228; S. Tuğ, *İslâm'da Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 40-41, 84.

bireylerinin fazlalığından dolayı ağır yük altında olan kimse” diye açıklanmıştır.³⁷⁰

Bu hem fakir ve miskinleri hem de ağır borç altında bulunan kimseleri ifade etmektedir. Âyette ise borçlular, fakir ve miskinler için ayrı hisseler ayrılmıştır.

Ağır borca batmış kimseleri ifade eden “ğârimîn” kavramı; doğal afetlerden zarar görenler, iki tarafı barıştırmaktan kaynaklı oluşan zararı karşılamaya kefil olmuş kimseleri ve borçlarını ödeyemeyecek olanları kapsamaktadır.

Bu saydığımız durumların içinde bulunan örnekleri Hz. Peygamber devrinde borçlarının zekât gelirlerinden karşılandığına şahit olmaktayız. Hilâl oğullarından Kabîsa b. El-Muhârik ismindeki kişi, arabulucuk yaptığı için üstlendiği (hamâle)³⁷¹ borcu ödeyebilmek için Hz. Peygamber’e başvurdu. O anda zekât geliri bulunmadığı için, Hz. Peygamber zekât gelirleri gelene kadar beklemesi gerektiğini söyledi³⁷² ve şunları ekledi: *“Ya Kabîsa! Şüphesiz ki üç sınıf insandan her biri müstesnâ olmak üzere istemek hiç kimseye helal değildir:*

1- Kefâlet altına giren kimseye o malı elde edinceye kadar istemek helâldir. Sonra bundan vazgeçer.

2- Bütün malını helak eden, bir felâkete maruz kalan kimsenin geçim ihtiyacını temin edinceye kadar istemesi helâldir.

3- Fark-u zarurete maruz kalan, o derece ki kabilesinden akli başında üç kişinin: gerçekten fakir düştü diye şehâdetinde bulunacakları kimsenin geçim ihtiyacını temin

---

³⁷⁰ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 502-504.

³⁷¹ Kefâlet demektir. Bu hadiste kastedilen iki kişinin veya iki kabilenin arasını bulmak, onları barıştırmak için mal vermeyi üzerine almasıdır. Böylesi üzerine aldığı malı bulamazsa dilenmesi mübah olur. Kendisine zekâta verilebilir. Bkz. Ahmet Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1977, V, 454-455.

³⁷² İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 235; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 712.

*edinceye kadar dilenmesi helaldir. Dilenenin bundan ötesi Yâ Kabîsa haramdır. Dilenen onu haram olarak yer.*³⁷³

Hiz. Peygamber'in bu hadisinde belirttiği bir sınıfı başka bir olayda görmekteyiz: "Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edilen hadiste dedi ki: "Hz. Peygamber'in zamanında bir adam satın aldığı meyvelerde zarar etti ve bunun üzerine borcu çoğaldı. Rasûlullah, "O'na tassadduk edin" buyurdu. Ahali ona tassadduk ettiler ve toplanan sadaka, onun borcunu karşılayacak seviyeye ulaşmadı. Bunun üzerine Hiz. Peygamber, onun alacaklılarına "Ne bulursanız alın, ancak bulduğunuzu alabilirsiniz" dedi.³⁷⁴

Bu iki olayda da Hiz. Peygamber'in yanında diğer vergilerden ve zekâtlardan para olmadığı anlaşılıyor. Ğârimîn hissesini alacak kimselerin âyette fakir ve miskinlerden ayrı tutulması, onların fakir olmasalar da bu hisseden yararlanabilecekleri sonucuna ulaştırır. Hiz. Peygamber beş sınıf müstesna zenginlerin zekât almasının helâl olmayacağını ifade ettiği hadisinde³⁷⁵ borçlu kimseleri de bu gruba dâhil etmiştir. Bu hadisten kişi zengin olsa da borcu varsa zekâttan yararlanabileceğini görüyoruz.

Tevbe Sûresinin 9/60. âyetinin tefsiri bağlamında Râzî'nin zikrettiği rivâyette Hiz. Peygamber cenin diyetini (Ğurre) ödemekte zorlanan kabileye, zekâtlarından kendilerine verdirerek yardımcı olmuştur.³⁷⁶

---

³⁷³ Müslim, Zekât, 36; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 230-231; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 216; Muhammed, Kutub İbrahim, *es-Siyâsetü'l-Mâliyye li'r-Rasûl*, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme, Mısır, 1988, 182.

³⁷⁴ Tirmizi, Zekât, 24, Müsâkât, 4, İstihbâbi'l-Vad' mine'd-Deyn, 18.

³⁷⁵ İbn Mâce, Zekât, 27.

³⁷⁶ Râzî, Muhammed b. Hüseyin Fahrudîn (ö.606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXXII, Beyrut, 1981, XVI, 115.

Yine Ensâr'dan Sehl b. Ebî Hasme isimli birisi Hz. Peygamber'in Hayber'de öldürülen Ensârî'nin diyeti olarak kendi kavmine zekât develerinden yüz tane verdiğini bildirmiştir.³⁷⁷

Tebük seferi sırasında Müslüman olan Cüz'âm kabilesi liderlerinden Mâlik b. Ahmer ile bir anlaşma yapmıştır. Anlaşma metni şöyledir: “Bu, Rasûlullah Muhammed tarafından Mâlik b. Ahmer ve onun yoluna giren Müslümanlar için verilmiş ve onlara himaye ve emniyet hakkı (emân) tanıyan bir yazıdır. Onlar namazlarını kıldıkları, zekât vergilerini ödedikleri, Müslümanlarla bir olup müşrik-putperestlerden uzaklaştıkları, ganimetin beşte birini(humus), ağır borç altına girmiş olanların (ğârimîn) hissesini ve şu, şu hisseleri de ödedikleri müddetçe, azîz ve celîl olan Allah'ın ve Rasûlullah Muhammed'in emânını kazanmış olacaklardır.”³⁷⁸

Hz. Peygamber'in zekât haricinde bu şekilde borçlular için bir hisse istemesini açıklayacak bir bilgiye rastlamadık. Ancak borçlular içinde hisse ayrıldığını söylenebilir.

3.6.3.2. Mu'âz b. Cebel'e Kredi Vermesi

Hz. Peygamber'in beytül mâl'den sadece bir defaya mahsus Mu'âz b. Cebel'e kredi verdiğini görüyoruz. Kendisini Hayber'e vergi memuru olarak göndermişti. Mu'âz aşırı cömertliği nedeniyle orada malını kaybetti. Hz. Peygamber onun evini satmak zorunda kaldı. Bundan dolayı onu Mescid-i Nebevî'ye gelen zekât hurmalarının bakımı, ayıklanması ve diğer işleri için görevlendirdi ve onu daha sonra Yemen'e daha geniş yetkilerle gönderdi.³⁷⁹ Hz. Peygamber beytül mâl'den verdiği kredi sayesinde Mu'âz Yemen'de ticaret yapmış ve zengin olmuştur. Hz. Ebû Bekir'in Halîfe olmasına kadar

³⁷⁷ Ebû Dâvûd, Zekât, 25.

³⁷⁸ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 579.

³⁷⁹ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 643.

Medîne'ye dönmemişti. Hz. Ömer idârî görevdeki birisinin bu şekilde davranmasının kötü örnek teşkil edeceği düşüncesiyle Mu'âz'ı uyarmıştı. Mu'âz da bundan dolayı çok üzülmüş ve bütün malını Hz. Ebû Bekir'e iâde etmişti. Hz. Ebû Bekir de gönderdiği malları kendisine hediye olarak tekrar vermiştir.³⁸⁰

3.6.3.3. İbn Abbas'a Yardım Etmesi

Hz. Peygamber'e A'lâ b. el-Hadramî Bahreyn'den 80.000 dirhem vergi gönderdi. Bazı kaynaklarda harâc³⁸¹ bazılarında cizye³⁸² olduğu ifade edilir. Daha önce veya daha sonra bundan fazla gelir Hz. Peygamber'e gelmemişti. O gelirden amcası Abbâs'a âkile³⁸³ uygulamasında aracı olduğu için ihtiyacı kadar verdi.³⁸⁴ Muhtemelen bu bölgeden gelen gelirlerin içinde zekât gelirleri de bulunmaktadır. Çünkü Bahreyn bölgesi halkının bir kısmı Müslüman olmuş bir kısım Yahudiler ve Mecusiler de cizye vermeyi kabul etmişlerdir.³⁸⁵ Borçlu durumda ise hem zekât hem fey gelirlerinden almaya hakkı vardır. Ama ifade ettiğimiz gibi verilen paranın hangi gelirden verildiği bilgisine ulaşamadık.

---

³⁸⁰ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 748-749.

³⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 253

³⁸² Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 41; Belâzürî, *Fütûh*, 88; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, III, 340.

³⁸³ Âkile kasıt unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğu demektir. Ayrıca bkz. Hamza Aktan, "Âkile", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 248-249.

³⁸⁴ Belâzürî, *Fütûh*, 88; Ali b. Muhammed, *Tahrîcu'd-Delâle*, 583. İbn Abbâs'a verilen miktarı rivâyetler sayı olarak belirtmemekle birlikte, elbisesinin eteğinde zor taşıdığı şeklinde ifade edilmektedir.

³⁸⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 576; Taberî, *Târîh*, III, 137; Ali b. Muhammed, *Tahrîcu'd-Delâle*, 582.

3.6.4. Fî Sebîlillah (Savaş-Savaşçı Harcamaları)

Tebük Seferinden önce artık zekâtların verileceği yerlerden birisi olarak “fî sebîlillah” payının netlik kazandığını görmekteyiz. Bu gazve sayı olarak maddî harcama anlamında büyük emek harcanmış bir gazveydi. Sahabe’nin ileri gelenleri büyük miktarlarda mal bağışlamışlardı.³⁸⁶ Hz. Peygamber birçok kabileye hem insan gücü hem de maddî anlamda katkı yapmaları için çağrı yapıyor, elçiler gönderiyordu. Ayrıca Tebük Gazvesine (630) gidilen dönemin kaynaklarda meyvelerin olgunlaştığı bir zaman olduğu ifade edilmiştir.³⁸⁷ Bu bağlamda Hz. Peygamber Tebük Gazvesi için Medîne’de yanlarında bulunan maddî birikim yeterli olmadığı için diğer yerlerden toplanan gelirlerinde Medîne’ye getirilmesi talimatını verdi. Hamidullah’ın ifadesine göre Hz. Peygamber çeşitli vilâyetlerden ve bölgelerden vergi gelirlerinin Medîne’ye gönderilmesini istediği sırada Tebük Seferi için hazırlıklarda bulunuyordu. Bu sefer için toplanan asker sayısı diğer seferlerden fazla olduğu için merkez hazinedeki mevcut gelirler yeterli gelmedi ve bu sebeple devletin diğer hazinelerinden mal talep etti.³⁸⁸ Burada bir konuya açıklık getirmek istiyoruz. Zekât’ın nisâbı ile ilgili belli miktarlar söz konusudur. Belli bir miktar malı olan zekât verebilir. Bu miktarları Hz. Peygamber bizzat kendisi belirlemektedir. Ancak bu gazvede insanlar ellerinde mümkün olan en çok miktarı vermeye gayret etmişlerdi. Bizim tarihi malumatlardan yola çıkarak vardığımız en önemli sonuç şudur. Zekâtın kurumsallaşma göstergelerinden birisi olarak da kabul edebileceğimiz nisâb miktarına bazı zamanlarda uyulmamıştır. İnsanlardan zorla fazla vergi alma durumu söz konusu değildir. Ancak nisâbın alt ödeme limiti olduğu konusunda bir kanaat oluşmuştur. Genelde bundan fazla miktarlarda zekât verildiğini görmekteyiz. Ya da verilen yardımlar zekât harici gönüllü sadakalardır şeklinde açıklayabiliriz.

---

³⁸⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 991.

³⁸⁷ Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 992.

³⁸⁸ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 365-366.

Kaynaklarda miktarlarla ilgili fazlaca ayrıntıya ulaşamıyoruz. Uygulamalarda alındığı ve verildiği ifade edilen zekât miktarları çok az zikredilmektedir. Bu da Hz. Peygamber tarafından belirlenen nisâb'ın alt sınır olduğunun târihî kanıtı şeklinde yorumlayabiliriz. Öte yandan ölçü ve miktarların Hz. Peygamber'in insiyatifinde olması kendisinden sonraki dönemlerde keyfî uygulamalara yol açabilirdi. Bunu önlemek adına Hz. Peygamber'in o günün şartlarında yaygın olan zekât mallarının vergi miktarlarını uzunca bir mektupta belirlemiş ve sürekli yanında taşımıştır. Bu da onun kendisinden sonra olabilecek problemleri engellemeyi amaçladığı şeklinde yorumlanabilir.

3.6.5. İbn Sebîl (Yolcular)

Kur'ân'da yolcu kelimesi İbnu's-Sebîl olarak âyetlerde geçmektedir. Mekke döneminde inen İsrâ ve Rûm Sûrelerinde yolcuların haklarının ödenmesi emri vardır.³⁸⁹ Yine Medenî Sûrelerde aynı emirler tekrarlanır.³⁹⁰ Enfâl Sûresi 8/41. âyette ganimetin humusunda yolcular için bir pay, hicretin dördüncü yılında fey gelirlerini düzenleyen Haşr Sûresinde de bu sınıf için yine bir hisse ayrılmıştır. Tevbe 9/60. âyeti yolcular için de zekâttan bir hissenin onlara verileceğini ifade etmiştir. Bu durumda Hz. Peygamber bahsi geçen üç gelir çeşidinden de bu gruplara vermiştir. Ancak üç farklı hissenin bir gruba verilmesi kaynaklarda hangi gelir çeşidinden yardım yapıldığını ifade eden kavram verilmemişse verilen yardımın kaynağını tespit edilememektedir. Zira bugün için kabul ettiğimiz asgarî miktarlar o gün için rivâyetlerde dikkate alınmamış. Kabaca miktar belirtilmiş veya rivâyetlerde asgarî miktarın çok üstünde verildiğine dair bilgiler yer bulmuştur.

---

³⁸⁹ İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38.

³⁹⁰ Bakara, 2/177-215; Nîsâ, 4/36.

Aktaracağımız olayda zekât develerinin sütlerinden içmelerine izin verilen yolcuların izin sonrası deve bekçilerini öldürmelerini anlatmaktadır:

Ureyne kabilesinden bir takım bedevî kişiler, mide rahatsızlığından dolayı Medîne’de ikamet etmek istemediler.³⁹¹ Hz. Peygamber onları zekât develerinin bulunduğu yere göndererek sütlerinden ve idrarlarından içmelerini söyledi.³⁹² Rasulullah’ın dediği gibi yaptılar ve iyileştiler. Fakat daha sonra zekât develerine bakan kişiyi öldürdüler ve sürüyü götürdüler. Bu sebeple de Rasûlullah ellerini, ayaklarını kestirmiş, gözlerini de oydurmuştur ve Hârre taşlığına terk ettirmiştir. Orada ölmüşlerdir.³⁹³ Zekât develerinin buradan anladığımız kadarıyla toplandığı bir yer olmalıdır. Biz zekâtın toplanması bahsinde Hz. Peygamber’in Himâlarından (koruluk) bahsetmiştik. Zekât ile ilgili malların damgalanması, belli yerlerde tutulması zekâtın kurum olarak oluşumunun belli bir aşamaya geldiğinin göstergesi kabul edilebilir.

3.6.6. Rikâb (Köleler)

Kölelik Hz. Peygamber’in yaşadığı toplumda varolan bir uygulamaydı. Bizzat kendisinin de hizmetlerini yürüten kölesi vardı. Ancak kölelerle ilgili en önemli problem bir insan olarak değil de bir mal olarak değerlendirilemeleri idi. Bundan dolayı kötü muamelelere maruz kalabilmekteydiler. Kölelerin de sahipleriyle serbest kalmaları konusunda anlaşma yapabilenleri zekât ile kurtarılmıştır.

---

³⁹¹ Vâkîdî, *Meğâzî*, II, 569.

³⁹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 437; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXI, 448;

³⁹³ Buhârî, *Zekât*, 69, *Meğâzî*, 38; Tirmizî, *Tıp*, 6.

3.6.6.1. Kölelerin Kurtarılması

Kaynakların bildirdiğine göre, aslen İranlı olan Selmân el-Fârisî, âzad olması için efendisiyle, 300 hurma fidanı dikme ve 40 ukiyye altın karşılığında anlaşma yapmış ve hurmaların dikimine bizzat Rasûlullah yardım etmiştir. Onun geriye kalan 40 ukiyyelik³⁹⁴ altın borcunu, Hz. Peygamber kendisine getirilen bir maden vergisinden ödedi.³⁹⁵ Hamidullah, onun bu borcunun hicretin dördüncü yılında Süleym kabilesinin işletmekte olduğu altın madeninden alınan zekât gelirinden ödendiğini aktarmaktadır.³⁹⁶ Ayrıca *Vesâiku's-Siyâsiyye* eserinden, bu ödeme işlemi için Rasûlullah'ın Hz. Ali'ye bir çek yazdığını da öğreniyoruz.³⁹⁷ Ayrıca Ebû Lübâbe isminde sahibiyile mükâtebe anlaşması yapmış bir köleyi Hz. Peygamber özgürlüğüne kavuşturmuştur.³⁹⁸

3.6.6.2. Hz. Peygamber'in Köleyi Serbest Bırakması

Bir gün Rasûlullah'a sahibi tarafından burnu kesilmiş bir köle gelmişti. Hz. Peygamber bunu sahibinin yaptığını öğrenince onu sen hürsün diyerek serbest bıraktı. Bu köle Hz. Peygamber'in vefatından sonra da Hz. Ebû Bekir'e gelerek durumunu bildirdi ve nafaka almaya devam etti. Daha sonra Hz. Ömer'den Mısır'a gitmek istediğini bildirdi ve Hz. Ömer de Mısır valisine gelecek olan köleye bir toprak tahsis etmesini söyledi. Bu

---

³⁹⁴ 1 ukiyye=40 dirhem. Toplamda 1600 dirhem eder. Bkz. C. Kallek, "Ukiyye", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 67-70.

³⁹⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 220; Süheylî, *Ravdü'l-Ünüf*, I, 224; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, I, 79.

³⁹⁶ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 454.

³⁹⁷ M. Hamidullah, *Vesâik*, 278-279.

³⁹⁸ Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö.279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî, Dâru'l-Fikr, I-XIII, Beyrut, 1417/1996, I, 483.

şekilde köle Mısır'a gitti. Bu olayda kölenin sahibi muhtemelen Müslüman olmalı. Hz. Peygamber çağırıp bunu neden yaptığını kendisine soruyor. Sahibi de şu şu olaylardan dolayı yaptığını anlatıyor. Yine de Hz. Peygamber bu köleyi serbest bırakmıştır.³⁹⁹ Daha sonraki fıkıh kaynaklarında bu konu “sahibinin kendisine müsle yaptığı kölenin serbest bırakılması” şeklinde bir yer edinmiştir. Fıkıh kaynaklarında farklı organları kesilmiş olarak gelen kölelerin rivâyetleri de mevcuttur. Bu örnek de doğrudan zekât ile alakası olmamakla birlikte, âyette kölelerin de hakkından bahsedilmesi ve bu kölelerin Hz. Peygamber tarafından özgür bırakılmasını konuyla ilgili gördük. Ayrıca bırakılmaları için sahiplerine ücret ödenip ödenmediğini bilmiyoruz. Ama buna benzer sahibiyle anlaşma yapan köleye Hz. Peygamber'in serbest kalması için hem maddi hem de fiziki yardım ettiğini yukarıda görmüştük.

---

³⁹⁹ Bazı rivâyetlerde cinsel organı kesilmiş olan bir köleden de bahsedilir. Bkz. Şevkani, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani (ö.1250/1834), *Neylü'l-Evtar şerhi Münteka'l-Ahbâr*, thk. İsâmuddin Sabâbetî, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I-VIII, Mısır 1993/1413, VI, 100.

II. BÖLÜM: DÖRT HALİFE DÖNEMİ ZEKÂT UYGULAMALARI

HZ. EBUBEKİR DÖNEMİ (632-634)

1. ZEKÂTLARIN TOPLANMASI

Hiz. Ebû Bekir dönemi zekât gelirlerinin toplanmasının ifâde ettiği anlamı farklı bir şekilde değerlendirmek gerektiğini düşünüyöruz. Zirâ onun döneminde zekât, mevcut seçilmiş siyâsî ve dînî irâdeye başkaldırının bir aracı haline gelmiştir. Zekâtın toplanabilmesinin anlamı siyâsî irâdenin güçlü olduğunun göstergelerinden olmasıdır. Bundan dolayı Hiz. Peygamber döneminden farklı olarak burada zekâtın toplanması İslâm Devletinin bekâsı ile yakından ilişkilidir.

1.1. Ridde olayları ve Zekât ilişkisi

Hiz. Peygamber Vedâ Haccı sonrası Medîne'ye gelmiş ve bir süre sonrada hastalanmıştır. Hiz. Peygamber'in hastalandığını öğrenen Arap Yarımadasındaki kabileler yalancı peygamberlik iddialarıyla ortaya çıkmışlardır.⁴⁰⁰ Rasûlullah'ın vefatından sonra zekât vermeyen kabileler ile birlikte olaylar Arap Yarımadasında bir başkaldırı hareketine dönüşmüştür. Burada şu kaydı koymak durumundayız. Mekke'nin fethi, Tebük, Huneyn gibi gazveler artık Hiz. Peygamber'in siyâsî ve askerî anlamda güçlü olduğunu ortaya koyan savaşlardı. Bu savaşlardan sonra Arap Yarımadasının birçok yerinden liderler Hiz. Peygamber'e biat etmek için geldiler. Bu durum dîni bir teslimiyetten çok siyâsî bir boyun

⁴⁰⁰ Vâkıdî, *Ridde*, 109; Bahriye Üçok, "Ridde", *AÜİFD*, 1958-1959, VII, 102.

eğme izlenimi vermektedir. Bahreyn halkının Kısra'ya giderek kendilerine bir lider ve asker göndermeleri hâlinde Bahreyn'i alacaklarını ifâde etmeleri ayrıca Hz. Ebû Bekir'i zayıf görmeleri ve onun liderliğini kabul etmediklerini ifâde etmeleri⁴⁰¹ aslında Medîne İslâm Devletine bakışlarını özetlemektedir. Güçlü bir lider üzerinden İslâm'ı kabullenmiş olmaları gerçeği göz ardı edilemez bir olgudur. Hucûrât Sûresi 49/14 âyetinde “İslâm olduk deyin imân ettik demeyin” ifâdesinin Benû Esed kabilesine işâret ettiği ifâde edilir.⁴⁰² Bu kabile irtidâd eden kabilelerden ilki olarak kaynaklarda yer bulur.⁴⁰³ Bu bilgilerden hareketle İslâm'ı Mekke'nin fethinden sonra kabul edenlerin gerçek anlamda iman etmedikleri, İslâm'ın siyâsî ve ekonomik gücüne rağbet ettikleri gerçeği birçok âyete konu olmuştur. Kaynaklarda bireysel örnekler de bu manada yer bulmaktadır. Uyeyne b. Hısn⁴⁰⁴ Mekke'nin fethine kadar Müslüman olmamış, fetihden sonra zorla Müslüman olmuş bir kişidir. Hevâzîn gelirlerini iâde etmek istemeyen az kişiden birisidir.⁴⁰⁵ Yine Hz Ebû Bekir döneminde müellefe-i kulûb hissesini yenilemek isteyen ama Hz. Ömer'in izin vermediği Müslüman kişilerdendir. Ayrıca irtidâd eden kavimlerden Fezâre kabîlesinin lideridir.⁴⁰⁶

Kaynaklarda hangi kabilelerin irtidâd ettiği, ne gibi amaçlarla yola çıktıkları ve Hz. Ebû Bekir'in bu durum karşısındaki tavrını ortaya koyan bilgiler yer almaktadır:

Benû Esed irtidâd etti ve kendilerine Talha b. Huveylid el-Esedî'yi lider olarak seçtiler. O da Beni Esed topraklarında peygamberlik iddia etti. Fezâre kabilesi irtidâd etti

---

⁴⁰¹ Vâkıdî, *Ridde*, 148.

⁴⁰² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 313.

⁴⁰³ Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî (ö.207/823), *Kitâbü'r-Ridde maa Nebze min Fütûhi'l-Irak*, thk. Yahyâ Cebûrî, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1410/1990, 49.

⁴⁰⁴ Bünyamin Erul, “Uyeyne b. Hısn”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 240-242.

⁴⁰⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 489-490.

⁴⁰⁶ Taberî, *Târîh*, III, 260; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed (ö.354/965), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ*, el-Kütübü's-Sekâfiyye, I-II, Beyrut, 1417, II, 429.

ve kendilerine Uyeyne b. Hısn el- Fezârî'yi seçtiler.⁴⁰⁷ Benû Âmir ve Ğatafan irtidâd etti ve kendilerine Kurre b. Seleme el-Kuşeyrî'yi lider seçtiler. Benû Süleym de irtidâd etti ve kendilerine Fücâe b. Abdiyalîl es-Sülemî'yi kendilerine lider seçtiler. Benû Temîm'den bir grup irtidâd etti ve kendilerine Seccâc denen bir kadını lider seçtiler. Kinde'den bir grup irtidâd etti ve kendilerine Eş'as b. Kays ve Kinde Krallarından birisini lider olarak seçtiler. Bahreyn topraklarından Benû Bekr b. Vâil irtidâd etti ve kendilerine Kays b. Sa'lebe oğullarından Hakem b. Zeyd'i lider seçtiler. Yemâme'de Benû Hanife Müseylimetü'l-Kezzâb etrafında toplandılar. Onu lider edindiler ve Müseylime peygamberlik iddia etti. Bu irtidâd olayları Hz. Ebû Bekir'e ulaştı. Bu olanlara üzüldü ve vakit kaybetmeden mescide geçti. İnsanlara hitaben ne yapılabileceğini sordu. Fikirlerini almak istedi. Hz. Ömer *"Ey Halife senin de bildiğin gibi Araplar dinlerinden döndüler ve kâfir oldular. Sen Üsâme ordusunu göndermek istiyorsun. Ancak onların içinde Arap topluluklar ve onların en kahramanları vardır. Sen onları yanında tutarsan irtidâd edenlere karşı elini güçlendirmiş olursun."* Hz. Ebû Bekir dedi ki: *"Ben bilsem ki yırtıcı hayvanlar beni Medîne'de parçalayacak yine de Üsâme ordusunu göndermekten geri durmam. Hz. Peygamber'in de dediği gibi "Üsâme ordusunu gönderin!" De ki "Bize Allah'ın yazdığından başkası isâbet etmez."*⁴⁰⁸ Ömer sözüne devam etti. Bu irtidâd eden Araplardan bir kısmı namazı inkâr ediyor ve kılmıyor, kimisi de namaz kılıyor zekâtı engelliyor. Ebû Bekir araya girerek Hayır! Ebâ Hafs ben namaz ile zekâtın arasını ayırmam çünkü o ikisi birbirine bağlıdır.⁴⁰⁹ Ömer devamında ey Halife sen bu senelik Arapların zekâtlarına göz yumsan, uzak dursan ve yumuşak olsan ben onların bu yaptıklarından döneceklerini bekliyorum. Hz. Ebû Bekir: ben biliyorum ki Hz.

---

⁴⁰⁷ Vâkîdî, *Ridde*, 49.

⁴⁰⁸ Tевbe, 9/51.

⁴⁰⁹ İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide Nemerî (ö.262/876), *Tarihu'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, I-III, yy., ty., I, 216.

Peygamber'in de dediği gibi “İnsanlarla Lâ İlâhe İllallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Böyle söylerlerse benden vermeleri gereken hakkı hariç mallarını ve canlarını korumuş olurlar. Hesapları Allah'a aittir.”⁴¹⁰ Hz. Ebû Bekir sözüne devam ederek şunları ifâde etti. “Eğer benden zekât olarak Hz. Peygamber'e verdiklerinden bir hayvan bağı⁴¹¹ bile eksik verirlerse onlarla yaşadığım sürece sonsuza kadar savaşırım.⁴¹² Sonra Allah vadini yerine getirene kadar savaşmaya devam ederim.” Hz. Ömer bu sözler üzerine onun muhalefet edilemeyecek doğru söz söylediğini ifade etti. “Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vadetti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır.”⁴¹³ âyetini okudu. Hz. Ömer “Ey Rasûlullah'ın Halîfesi Allah senin gönlünü bu kavimlerle savaşmak konusunda rahatlatmış. Bize de dinlemek ve itaat etmek düşer.”⁴¹⁴

---

⁴¹⁰ Müslim, İmân, 32-36; Buhârî, İmân, 17, 28, Salât, 28, Zekât, 1; İbni Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 216.

⁴¹¹ Buhârî, Zekât, 41. Bâb'da inâk (عناق) kelimesi geçmektedir ki anlamı bir yaşına basmış dişi keçi demektir. Diğer kaynaklarda ikâl(عقال) kelimesi geçmekte ki manası koyun ipi manasındandır.

⁴¹² Ebû Yûsuf, *Harâc*, 93.

⁴¹³ Nûr 24/55.

⁴¹⁴ San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk (ö.211/827), *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-'Azamî, el-Meclisü'l-İlmî, I-XI, Hind, 1403, IV, 43; Vâkîdî, *Ridde*, 48-52; Taberî, *Târîh*, III, 255; Makdisî, Mutahhar b. Tahir, (ö.355/966) *El-Bed' ve't-Târîh*, Dârü'l-Küttübi'l-İlmiyye, I-VI, Beyrut, 1997/1417, V, 157; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö.276/889), *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme Li'l-Küttâb, Kâhire, 1991, I, 303; İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub (ö.421/1030), *Tecâribü'l-Ümem ve Teâkübü'l-Himem* thk. Ebû'l-Kâsım Emâmî, Surûş, I-VII, Tahran, 2000, I, 277; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*,

Yukarıda aktardığımız kabilecilik, eski toplumsal düzene dönme isteği, Hz. Peygamber’i her hangi bir Arap kabile lideri gibi algılama problemlerini hesaba kattığımızda Hz. Ebû Bekir’in aldığı karar, aslında yeni İslâm toplumunun varoluş-yokoluş mücâdelesini olarak da adlandırılabilir. Bu olaylardan sonra fetih hareketleri dışı yönelimli olmuştur ki sarsılan toplum yapısını tekrardan güçlendirmek, topluma yeni hedefler sunma yoluyla toplumsal birliği sağlamlaştırmak amacını taşımış olmalıdır.⁴¹⁵ Çalışmamız itibariyle zekât vermek istememeleri sebebiyle irtidâd eden kavimlerle ilgili kısımları aktarmak istiyoruz. Zirâ Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’le savaş konusunda ikileme düştükleri nokta namaz kıldıkları halde zekât vermek istemeyen kabilelerle ilgilidir. Zirâ yalancı peygamberler öldürülmüştür. Ancak bunlar hem namaz kılıyorlar ancak zekât konusunda gönülsüz davranıyorlardı.

Mâlik b. Nüveyre Temîm Kabîlesinin eşraflarından olup kabilesinin zekâtlarını toplayan kişiydi. Malik, Rasûlullah’ın vefat haberini alınca zekât olarak topladığı develeri sahiplerine geri vermiş, kabilesine “*Bu zekâtlar sizin hakkınızdır. Bunu başkalarına yedirmeyiz.*” şeklinde konuşmuştur. Kendilerinden zekât istememesi kaydıyla Resulullah’ın yerine geçecek Kureyşli’nin yanında yer alabileceklerini, bu malların kendi hakları olduğunu söylemiştir.⁴¹⁶ Temîm kabilesinin bölgesi olan Bütâh’a hareket eden Halid b. Velid orada kimseyi bulamayınca bölgenin çeşitli yerlerine müfrezeler gönderdi. Bu müfrezelerden biri Malik b. Nüveyre’yi, yanındaki hanımını ve amcaoğullarını yakalayıp Halid’in yanına getirdi. Malik’i yakalayan Müslümanlar onun mürted olup olmadığı hususunda ihtilafa düştüler. Mâlik’in, Hâlid b. Velid’e “*Ben namaz kıldığım halde boynumu vuracak mısın*” şeklinde sorusuna Hâlid: “*Ben seni Allah için insanların*

IV, 19-20, 74; Suyûtî, Ebû’l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö.911/1505), *Târîhu’l-Hulefâ*, thk. Hamdi ed-Demirdâş, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, y.y., 1425/2004, I, 54, 60.

⁴¹⁵ Vâkîdî, *Ridde*, 215.

⁴¹⁶ Vâkîdî, *Ridde*, 103.

zekâtlarını geri verdiğinden ve vermeleri gereken zekâtı tutmalarını söylediğinden dolayı öldürüyorum.” şeklinde cevap vermiş ve boynunu vurmuştur.⁴¹⁷ Bu rivâyeti, zekât’ın o dönemde algılanma şekli ile ilgili çok önemli bir olay olarak değerlendirmekteyiz. Zekât üzerinden ekonomik baskı yoluyla devlete isyân olarak telakki edilebilecek bu olgu kabilelerin Medîne’nin üstünlüğünü ve liderliğini kabul etmelerinin de bir göstergesidir. Müseyleme, peygamberlik iddiası yanında, kendi topraklarının ve mallarının Medîne’den büyük olduğu iddiası ile ortaya çıkmıştır.⁴¹⁸ Zekâtı vermek onlar için boyun eğmek ile eş anlamlı idi.

Bu dönemde Hadramut’ta da irtidâd hareketleri ortaya çıktı. Hz. Peygamber’in zekât toplamak ve İslâm’ı tebliğ etmek için Hadramut’ta Kinde kabilesinde görevlendirdiği Ziyâd b. Lebîd el-Ensârî, Hz. Peygamber’in zamanında Hadramutlulara namaz kıldırmak ve onların zekâtlarını toplamak için gönderilmişti. Daha sonra Hz. Peygamber’in vefât haberi kendisine ulaştı. Bu durum oradaki bazı kabile mensupları arasında söylentilere sebep olmaya başladı. İnsanlar Hz. Peygamber’in öldüğünü, Hz. Ebû Bekir’e itaat etmeyeceklerini ve zekât vermeyeceklerini dillendiriyorlardı. Bir gün insanlara zekâtlarını getirmeleri için çağrıda bulunmuştu. Kindeli bir Müslümandan genç olan Zeyd b. Muâviye’den bir dişi deveyi zekât olarak alıp zekât damgası vurdu. Kindeli genç Kinde’nin büyüklerinden Hârise b. Sürâka’ya Ziyâd ile konuşmasını, bu devenin geri verilerek yerine başka bir hayvanın alınmasını istedi. Ziyâd’ın zekât damgası vurulan deveyi geri veremeyeceğini söylemesi üzerine Kindeliler isyan etti. Kabilenin reisi Eş’as b. Kays isyancıların başına geçti. Ziyad durumu Hz. Ebu Bekir’e bildirdi. Ebu Bekir, daha önce Yemen’e gönderdiği Muhacir b. Ebu Ümeyye’ye mektup yazarak Ziyâd’a yardım için Hadramut’a gitmesini emretti. Ziyad ve Muhacir kumandasındaki ordu isyanı bastırdı. Kindeliler, Nuceyr Kalesi’ne sığınmaya mecbur kaldılar. Kabile reisi Eş’as b.

---

⁴¹⁷ Mustafa Fayda, “Ridde”, *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 92.

⁴¹⁸ Vâkıdî, *Ridde*, 108.

Kays emân istedi. Hz. Ebu Bekir tövbe eden Eş‘as‘ı affetti ve onu kız kardeşi Ümmü Ferve ile evlendirdi. Bölge halkından pek çok kimse daha sonra Medîne‘ye gelerek fetihlere katıldılar. Bahreyn‘de yerli unsurların Vâli Hutâm el-Abdi liderliğinde irtidâd edip kısa zamanda Hecer, Kat‘if ve Dar‘in şehirlerini ele geçirmeleri üzerine Hz. Ebû Bekir bölgeye A‘lâ b. Hadramî kumandasında kuvvetler gönderdi. Mürtedler Hecer‘de kuşatıldı ve reisleri Hutâm öldürüldü. Bahreyn yeniden Medine‘ye bağlandı.⁴¹⁹ Kindeliler merkeze çok uzak olduklarını vurgulamışlardır. Bu sayede Hz. Ebû Bekir‘in kendileri üzerinde baskı kuramayacağı düşüncesi oluşmuş ve bu anlayışla isyan etmişlerdir. Kindelilerin isyânında da ekonomik nedenlerin ön planda olduğu görülmektedir. Rasûlullah‘ın kurmuş olduğu vergi müessesinin Hz. Ebû Bekir tarafından aynen devam ettirilmesi bazı engellerle karşılaşmıştır. Hz. Peygamber‘in siyâsî otoritesinin yarattığı kısa süreli boşluk Hadramutluları isyana bahane arar hale getirmiştir. Zekât devesi de irtidâd etmenin nedeni olmuştur. Bu başkaldırı Medîne İslâm Devletinin isyânı bastırması, otoritesini ve gücünü göstermesi ile son bulmuştur. Zekâtların sağlıklı bir şekilde toplanması merkezi otoritenin güçlü olmasıyla yakından ilgili olduğu anlaşılmıştır.

Bunların yanında kavimlerini irtidâd etmekten koruyan liderler de vardı. Bunlardan birisi Adiy b. Hâtim idi. Kavmi irtidâd etmeye niyetlendiklerinde onlara bir konuşma yaptı ve şunları söyledi: *“Ey kavmim eğer İslâm dininde karar kılırsanız dünya ve âhiret sizindir. Ancak dönerseniz hüsrana uğrarsınız. Nebiniz Muhammed‘in canı alınmıştır. Ve Halîfesi onun yerine ümmetin işlerini eline almıştır. Sizler zekâtlarınızı sakın engellemeyin ve ona verin... Ayrıca irtidâd edenlerle de savaşta acele edin.”*⁴²⁰ Hakikaten de Tay kabilesi Medîne‘ye zekâtlarını bizzat elleriyle getirmiştir. Zekât

---

⁴¹⁹ Vâkıdî, *Ridde*, 169-181; Belâziürî, *Fütûh*, 105; Taberî, *Târîh*, III, 331-341; Makdisî, *el-Bed‘ ve‘t-Târîh*, V, 156; M. Fayda, “Ridde”, 92.

⁴²⁰ Vâkıdî, *Ridde*, 63-64.

develeri o kadar fazladır ki insanlar bir ordunun geldiğini zannetmişlerdir.⁴²¹ Şâfi'î *el-Ümm* adlı eserinde develerin sayısını 300 olarak vermektedir.⁴²²

İslâm devleti ile kabîlevî düşünce dünyasının ilk çatışmaları Hz. Peygamber'in vahyi alması ile başlamıştır. Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti, Hz. Peygamber'in hastalığı ile birlikte bekleyen Üsâme ordusu, irtidâd eden Araplar, zekât vermek istemeyenler gibi birçok problemin İslâm devletinin bütünlüğünü tehdit ettiği, alınacak kararların Müslüman toplumun geleceğini belirlediği hassas bir dönem olarak görülmektedir.⁴²³

Ridde olaylarının doğru anlaşılması için Arap toplumunun coğrafya ve kültürün etkisinde şekillenen düşünce dünyalarını doğru okumak gerektiği kanaatindeyiz. Bu anlamda Ridde hadislerinin arka planını sorgulayan Dûrî şunları ifade etmektedir: *Kabilecilik kavram ve geleneklerinin egemen olduğu bir toplumda, İslâm'ın yönelişleri ile kabilecilik gelenekleri arasında gizli veya açık bir mücadelenin başlaması da kaçınılmazdı. Bu statik bir "eski" ile güç ve hayat fişkiran ve âdil bir toplum kurmak isteyen bir "yeni" arasındaki mücadeleydi. Siyâset, idârî düzen, sosyal ve kültürel hayattaki bu çatışma ve sürtüşme göz önüne alınmadan İslâm'ın ilk dönem tarihinin anlaşılması mümkün değildir. Çatışma başlangıçta haricî bir hadise olup, İslâm'la putperestlik arasında cereyan ediyordu.*

Abdulazîz ed-Dûrî açıklamalarına İslâm'ın Arap toplumuna ne getirdiğini ve karşısında ne bulduğunu belirten şu ifâdeleri ile devam etmektedir: *İslâm kapsamlı bir devrimle geldi. Kabile taassubunu ve ona dayalı kavramları reddetti. Siyâsî birim olarak kabile yerine "ümme" kavramını getirdi. Bölünme veya parçalanma yerine birliği vurguladı. Akîde uğruna cihada davet ederek başka amaçlar uğruna savaşmayı reddetti. Hukûk (ya da şerîat) kavramlarını getirerek kabile örfünü bir kenara attı. Sömürüye ve*

---

⁴²¹ Vâkıdî, *Ridde*, 66.

⁴²² Şâfi'î, *Ümm*, II, 81, 92.

⁴²³ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 59.

madde düşkünlüğüne hücum ederek sosyal adalet üzerinde ısrarla durdu.”⁴²⁴ “Kabîlevî yönelimler, her ne kadar siyasî ve iktisadî oluşumlar sonucu yeni şekiller almış olsalar da, kendilerine özgü bir etkileri vardı. Nitekim yeni İslâmî ilkelerle kabîlevî yönelimler arasında sürekli bir mücadele veya sürtüşme olduğunu görüyoruz ve bu husus, İslâm’ın ilk dönem tarihini etkileyen güçlü etkenlerden birini teşkil eder. Öyle ki, İslâm’la kabilecilik arasındaki bu sürekli karşı karşıya gelişi ihmal ettiğimizde, birçok olayı ve gelişmeyi anlamamız imkânsızlaşır.”⁴²⁵ Arap toplumunun zihin dünyasını ve bu zihni şekillendiren dünyanın esaslarını ortaya koyduktan sonra irtidâd hadiselerinin ortaya çıkışı üzerine şunları ifâde etmektedir.

Daha sonra irtidâd hareketleri ortaya çıktı ki bu, İslâm’la kabilecilik arasındaki çatışmanın dışı vurmasıydı. Kabilelerin irtidâd edişinin birden fazla sebebi vardı: merkezî otoriteye karşı çıkma, ümmete rakip kurumlar meydana getirme özlemi, mahallî kültürü ısrarla vurgulama gibi. Başkaldırı hareketleri, kabile üzerindeki dışsal egemenliği kırmayı amaçlıyordu; ayrıca yalancı peygamberlerin arkasına düşmelerinden de belli olduğu gibi, kabile bağlarının ve kabile ittifaklarının İslâmî hareketin karşısında tutunamayacağına farkında oldukları gerçeği de ortadadır. Müslümanlar için ise irtidâd hareketlerinin sona erdirilmesi, Arapların tek bir devlet ve önderlik altında siyâsî ve akîdevî olarak birleştirilmesi anlamına geliyordu. Bu mücâdelede İslâm gâlip çıktı.⁴²⁶ İrtidâd hareketlerinin yol açtığı savaşlar İslâm topluluğunun birliğini pekiştirmiş ve yerleştirmiştir.⁴²⁷

Sonuç olarak Ridde olaylarını meydana getiren nedenleri iki gruba ayırmak mümkündür. İlk grup olan peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Yemenli Esved el-Ansî,

---

⁴²⁴ Abdulaziz ed-Dûrî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, 22.

⁴²⁵ A. Dûrî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, 29.

⁴²⁶ A. Dûrî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, 23-24.

⁴²⁷ A. Dûrî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, 25.

Yemâmeli Müseylime b. Habîb, Huzâalı Tuleyha el-Esedî ve taraftarları Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı sonrası Arap Yarımadasının bütünlüğünü tehdit etmeye başlamışlardır. Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Hz. Ebû Bekir döneminde Medine yönetiminin çözmesi gereken ilk sorunu oluşturmaktadırlar. İkinci grubu ise Hz. Peygamber'in vefatından sonra zekât vermeyi reddeden Gatafân, Temîm, Âmir b. Sa'saa ve Kinde kabileleri oluşturuyor. Bu kabileler İslâm'ı terk etmemişlerdir. Fakat gönülsüzce verdikleri ve kendilerini zayıf gösteren zekât yükünden kurtulma niyetinde oldukları anlaşılmaktadır.

1.2. Bütçe ve Memurların Denetlenmesi

Hz. Peygamber'den sonra bütçe gelir ve giderlerinin denetimi daha sistemli hale gelmiş ve teşkilatlanma daha da hızlanmıştır. Halîfeler Rasûlullah'ın zekât konusundaki hassasiyetini devam ettirmişlerdir. Halîfe Ebû Bekir Rasûlullah'ın vefatından sonra Medîne'ye gelen Yemen genel vâlisi Mu'âz'a: "*Hesabımı ilet*" diye emir vermiş. Ancak hem Allah'a hem de devlete olmak üzere, iki türlü hesap verilemeyeceğini ileri sürerek buna itiraz etmiştir. Sıkı denetimden olsa gerek Mu'âz bundan sonra vergi işinde çalışmayacağını ifâde etmiştir.⁴²⁸

1.3. Zekât Develerinin Damgalanması

Hayvanların damgalanması uygulaması sadece Müslümanlardan alındığı için zekât hayvanlarına yapılan bir uygulamaydı. Muhtemelen diğer gündelik hayvanlarla karışmaması adına böyle bir uygulamanın yapıldığı kanaatindeyiz. Hz. Peygamber

---

⁴²⁸ İbn Kuteybe, *Uyûn el-Ahbâr*, I, 125; Ali b. Muhammed, *Tahrîcu'd-Delâle*, 69; Kettânî, *Terâtib*, I, 237.

döneminde de yapıldığını aktardığımız bu uygulama aynen devam ettirilmiştir. Hz. Ebû Bekir döneminde Ziyâd b. Lebîd, Kinde’li birisinden zekât olarak genç bir deve almıştı. Kinde’li olan kişi daha sonra başka birisi vasıtasıyla bu devenin kendisine verilmesini ve yerine başka bir deve alınmasını istediye de Ziyâd, devenin zekât damgasıyla damgalandığını ileri sürüp bu talebi reddetmiştir. Bu olay Hadramut’ta irtidâd hareketinin başlamasının da fitilini ateşleyen bir olaydır. Bu rivâyeti zekât-ridde ilişkisi bağlamında aktardık.⁴²⁹

1.4. Maaşlardan Zekât Alması

Kaynaklarda nakit paralar üzerinden zekâtın alındığını biliyoruz. Müslümanlara her sene fey ve haraç grubu gelirlere atâlar verilmekte idi. Bu bir nevi maaş demektir. Halîfe Ebû Bekir insanlara senelik atâlarını vermeden önce mallarından üzerlerine düşen zekât sorumlulukları olup olmadığını sorar ve buna göre atâlarını verirdi. Eğer varsa atâlarından düşerdi.⁴³⁰

1.5. Hz. Peygamber’in Vaadini Gerçekleştirmesi

Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber’in vefat etmesi üzerine “*Kimin Hz. Peygamber’e borcu varsa veya kendisine bir vaadi varsa gelsin.*” dedi. Bir adam vefat etmeden önce kendisine şu kadar vereceğini vadettiğini söyledi. Bunun üzerine “*Hz. Ebû Bekir eline üç defa 500 dirhem saydı ve biraz daha fazla verdi. Ona bunun üzerinden bir sene geçmeden sana zekât yoktur.*” dedi.⁴³¹ Bu konu yukarıda maaşlardan zekât alınması konusuyla

⁴²⁹ Vâkîdî, *Ridde*, 173; Belâzurî, *Fütûh*, 109.

⁴³⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, II, 406; Ali b. Muhammed, *Tahrîcu’ d-Delâle*, 242.

⁴³¹ Abdürrezzak, *Musanef*, IV, 77.

paralellik arz etmektedir. Elde edilen gelirlerden zekât alınmıştır. Muhtemelen bu kişiye verilen para cizye ve haraç gelirlerinden gelen paraları anımsatmaktadır. Yüklü miktarda verilen paranın üzerinden zekât alınmasını imâ eden ifâdeler bu düşüncemizi desteklemektedir.

1.6. Zekât Standartlarını Uymayan Hayvanlarla İlgili Mektup

Hz. Ebû Bekir, Enes b. Mâlik'i Bahreyn'e zekât âmili olarak gönderdiğinde ona zekât hayvanlarının bir yaş aşağı veya bir yaş yukarı olduğunda yapacağı uygulamayı gösteren mektupta⁴³² ayrıntılı olarak her şeyi belirtmiştir. Bu rivâyetlerde dikkatimiz çeken vergiye konu mallarda standardın dışında bir durum gelişirse vergi memurunun nasıl bir işlem yapacağı ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Zekâtın alınmasında gönüllülük değil normal devlet vergisi ciddiyetinin olduğunu; herhangi bir ihmal, göz ardı etme veya kişisel kanaat belirtme gibi bir durumunun söz konusu olmadığını görüyoruz. Zekâtın toplanması tamamen Hz. Peygamber tarafından belirlenen standartlara göre uygulanmıştır. O günün şartlarında kuralların değişmesini gerektirecek bir durum varsa kurallar çerçevesinde değiştirilmiştir.

---

⁴³² İbn Mâce, Zekât, 10.

2. ZEKÂT MEMURLARI

Hz. Peygamber sonrası Hz. Ebû Bekir'in görevde kalma süresi iki yıl gibi kısa bir süredir. Bu süre iç karışıklık olarak da adlandırabileceğimiz ridde hadiseleri ile geçmiştir. Ridde hadislerinin tetikleyici sebeplerinden birisi de zekât konusunda Arap kabilelerinin isteksizliğidir. Böyle bir dönemde Hz. Ebû Bekir Rasûlullah'ın kurmuş olduğu zekât kurumunu devâm ettirmiştir. Belli başlı değişiklikler de yapma fırsatı olmuştur. Ancak süresinin yetersizliği ve Arap yarımadasında sükûneti sağlamaya yönelik çabaları mevcut sistemi korumaya yetmiş olmalıdır.

2.1. Beytûlmâl Görevlileri

Hz. Ebû Bekir halîfe olduğunda Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh beytûlmâl işleriyle kendisinin ilgilendiğini aktarır. Daha sonra Halîfe onu Şam'a görevlendirdi. Yine Mu'aykib b. Ebî Fâtıma'nın Hz. Ebû Bekir tarafından Beytûlmâl görevlisi olarak kullanıldığını kaynaklar aktarmaktadır.⁴³³ Ayrıca Benî Cumah kabilesinden satın alıp serbest bıraktığı köle olan Bilâl b. Hamâme'yi de Hâzin⁴³⁴ olarak istihdâm etmiştir.⁴³⁵

---

⁴³³ İbn Habîb, *Muhabber*, 127; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ahmed b. Sa'id (ö.456/1063) *Cevâmi'u's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty., I, 21; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 755; Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref (ö.676/1278), *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, ty., II, 108; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 374.

⁴³⁴ Müslim, *Zekât*, 33.

⁴³⁵ Taberî, *Târîh*, III, 427; Ali b. Muhammed, *Tahrîcu'd-Delâle*, 583.

2.2. Hz. Peygamber'in Tahmin Memuru ve Hz. Ebû Bekir'e Görevini İâdesi

Hz. Peygamber hayatta iken tahmin memurlarının hepsini Ensâr'dan gönderiyordu. Bunun sebebi muhtemelen onların toprak ve ziraat işlerinde muhacirlerden daha bilgili olması idi. Hz. Peygamber'in görevlendirme yapacağı iş için tercih yaparken toplumda bu görevi yerine getirecek insanları bildiği veya danışmanları vasıtasıyla öğrendiği kanaatindeyiz. Rastgele bir görevlendirmenin yapılmadığını zekât kurumunun genelinde yapılan uygulama ve tercihlerde de görebiliyoruz. Bu kişilerden birisinin adı Abdullah b. et-Teyyihân Ebu'l-Heysem'di. Hz. Peygamber'in vefatı üzerine Halife olan Hz. Ebû Bekir onu çağırtdtı ve aynı göreve gönderdi. Fakat bu kişi kabul etmedi ve şu soruyu sordu: "Ben tahmin işinden sonra -muhtemelen eksik veya fazla tahminden kaynaklı günah korkusundan- Hz. Peygamber'e gelirdim o benim günahlarımın affedilmesi için dua ederdi. Peki, şimdi bana kim istiğfâr edecek?" Bunun üzerine Halife Ebû Bekir başka birisini gönderdi.⁴³⁶ Bilhassa hurma ve üzüm üzerinden yapılan tahminlerle ilgili bilgilere kaynaklarda rastlamaktayız. Kişisel tecrübe ve sorumluluğun fazla olduğu ve hata yapmanın olası olduğu anlaşılan bu görevi yapanların Hz. Peygamber'den ürün tahminin de hem mükellefe hem de devletin hakkına zarar sözkonusu olma ihtimali sebebiyle kendisi için bağışlanma dilediklerini görüyoruz.

2.3. Mu'âz'ın Yemen Görevi'nin Bitişi ve Hediyeler

Hz. Peygamber Mu'âz'ı hicretin onbirinci yılında Yemen'e âmil olarak gönderdi. Mu'âz'ın fazla cömert olmasından dolayı çok borçlandığını Hz. Peygamber'in kendisine gelen gelirlerden borç verdiğini, Hz. Peygamber dönemi içinde aktarmıştı. Hz. Peygamber'in Mu'âz'ı Yemen'e gönderdiğinde artık bunun son görüşmeleri olduğunu

---

⁴³⁶ Abdürrezzak, *Musannef*, IV, 132.

ifâde etmiştir. Rasûlullah vefât edince Hz. Ebû Bekir Hz. Ömer'i bölgeye Mu'âz'ı çağırması için gönderdi. O da yanında cizye gelirleri ve hizmetçilerle geldi. Rivâyette Mu'âz bu hizmetçilerin ona hediye edildiğini Hz. Ömer'e ifade etmiştir. Fakat biliyoruz ki vergi memurlarının hediye alması yasaktır. Bundan dolayı Hz. Ömer bunları da vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona vermeyeceğini fakat Halîfe Ebû Bekir'e teslim edeceğini söylüyor ve nitekim öyle de yapmıştır.⁴³⁷

2.4. Hz. Ebû Bekir Dönemi Zekât Memurlarının İsimleri

Kaynaklarda Hz. Ebû Bekir döneminde görev yapmış zekât memurlarının isimlerine ulaşmaktayız. Bunlardan bazıları şunlardır: Enes b. Mâlik Bahreyn'e, Sa'd b. Ebî Vakkâs Hevâzin'e, 'Amr b. el-Âs Kudâa'ya, Velîd b. Ukbe Kudâa'ya, Sa'd b. Ebî Zübâb ed-Devsî Devs kabilesine, Adiy b. Hâtim et-Tâî Tay kabilesine, Zibirkan b. Bedr et-Temîmî Rebâb b. Avf oğullarına ve Temîmoğullarından Sa'd b. Temîm'e, Kays b. Âsım Mukâ'is ve Sa'd b. Temîm kabilesinin bir batnına, Safvân b. Safvân Benî Amr ve Temîm kabilesinin bir kısmına, Sebre b. Amr Benî Amr ve Temîmlilerden Hadm'a, Se'îr b. Hifâf et- Temîmî Butûnu Temîm'e, Heysem es-Sülemî Benî Süleym'e gönderilmiştir. Gördüğümüz kadarıyla Hz. Peygamber döneminde görev yapmış bazı kişiler görevlerine devam etmişlerdir. Hz. Peygamber'in yaptığı görevlendirmeler mutlak anlamda değiştirilemez görevler değildi. Hz. Peygamber'in görevlendirdiği sahabilerin bir kısmının görevleri geri alınmıştır. Hz. Peygamber döneminden itibaren kabile reisi Müslüman olmuşsa ve güvenilir, sözü dinlenir bir lider ise kendi kabilesinin zekât işleri

---

⁴³⁷ Abdürrezzak, *Musannef*, IV, 55.

de ona verilmiştir. Bu uygulamanın diğer Halîfeler döneminde de devam ettiğini görüyoruz.⁴³⁸

3. ZEKÂTLARIN DAĞITIMI

Hiz. Ebû Bekir dönemi zekâtın dağıtımını ile ilgili çok fazla bilgi elimizde mevcut değildir. Hiz. Peygamber dönemi ile ilgili bilgiler nispeten daha fazladır. Bu durumda söyleyebileceğimiz, zekâtın dağıtımında bazı sınıfların hisselerinde yapılan değişikliklerin yanında diğer grupların hisseleri aynen devam etmiş olmalıdır. Bu dönemde en dikkat çeken ve günümüze kadar süren tartışmaların da fitilini ateşleyen bir uygulama olan müellefe-i kulûb hissesinin düşürülmesi olayını görmekteyiz.

3.1. Müellefe-i Kulûb Hissesinin İptali

Müellefe-i kulûb'un ne olduğu ile ilgili Hiz. Peygamber döneminde açıklama yaptık ve konu ile ilgili kaynak bilgisi verdik. O kısımda söylediğimiz ifâdelerden bazılarını burada tekrar hatırlatmakta fayda görüyoruz. Müellefe-i kulûb'un bilinen ilk zekâttan pay verilme uygulaması bilgisi Hiz. Ömer'e gelen kişilerin hissesinin iptali olayıdır. Bu açıklama önem arz etmektedir. Daha önce Rasûlullah döneminde müellefe-i kulûba verilen hisse zekât değil ganimet hissesidir.⁴³⁹ Bu da zekâtla alakalı bir durum değildir. Bu konuda örnek bir olaya rastlayamadık. Kaynaklar sadece müellefe-i kulûb'un

---

⁴³⁸ Umerî, Ekrem Ziyâ, *Asru'l-Hilâfeti'r-Râşide Muhâveletü li-Nakdi'r-Râyeti't-Târhiyye Vefka Menheci'l-Muhaddisîn*, Mektebetü Ubeykân, Riyad, 1430/2009, 151-152.

⁴³⁹ Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrahim b. Habîb b. Sa'd (ö.182/798), *er-Red alâ Siyeri Evzâi*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Lecnetü İhyâi'l-Meârifî'n-Nu'mâniyye, yy., ty., 32; Vâkîdî, *Meğâzî*, III, 946; İbn Hişâm, *Sîre*, II, 493,495.

isimlerini zikretmişlerdir. Kaynakların ortak olarak ittifak ettikleri müellefe-i kulûb sayısı 7 kişidir.⁴⁴⁰ Bu kişiler de İslâm'a belli hizmetleri olsa da mal ve ganimete düşkün kimselerdi. Niyet ve yaklaşımları ile ilgili kaynaklarda birçok olay nakledilmektedir. Özellikle Hz. Ebû Bekîr'in hilâfeti döneminde Süfyân b. Harb, Safvan b. Ümeyye, 'Akra' b. Hâbis Hz. Peygamber döneminde kendilerine verilen imtiyazların devam etmesi için Hz. Ebû Bekir'e gelip durumlarını izâh ettiler. O da onları Hz Ömer'e gönderdi. Fakat Hz Ömer bu şahısların maksadının tamamen maddi menfaat olduğunu anlamış⁴⁴¹ ve İslam'ın bu gibi kişilerin şerrinden emin olmasına ihtiyacının kalmadığını düşünmüştür. Ve ellerindeki anlaşma metnini yırtıp atmıştır. Bu şahıslar Hz Ebû Bekîr'e gelerek Hz Ömer'in yaptıklarını anlattılar. Halife sen misin? Yoksa Ömer midir? diye de sordular. O da Hz. Ömer'in yaptığına muhalif hareket etmeyeceğini ifade ederek bu şahısları müellefe-i kulûb hissesinden vermeden göndermiştir.⁴⁴² Hz. Ömer'in tavrı Hz. Peygamber'in uygulamalarına ters gibi görünen bazı değişikliklere gidildiği şeklinde yorumlanmıştır. Esâsen bu kişiler Hz. Peygamber döneminde de maddî çıkar için seferlere çıkan insanlar olarak dikkat çekmektedir. Hevâzin kabilesinin esirlerini bütün Müslümanlar geri vermiş iken sadece bu kişiler Hz. Peygamber'in talebine rağmen geri vermek istememişlerdir. Daha sonra gönülsüz olarak vermişlerdir.⁴⁴³ Hz. Ömer'in bu kişilerin durumlarına bizden daha çok vâkıf olduğu gerçeğinden hareketle, hisselerinde yaptığı iptal bu kişileri Hz. Peygamber döneminden itibaren gözlemlerine de dayanarak değerlendirdiği izlenimi vermektedir.

---

⁴⁴⁰ N. Çakıcı, *Hz. Peygamber Döneminde Müellefe-i Kulûb*, 147.

⁴⁴¹ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 489.

⁴⁴² Fesevî, *el-Ma'rifetü ve't-Târîh*, III, 294.

⁴⁴³ Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 951-952; İbn Hişâm, *Sîre*, II, 489; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, I, 157.

3.2. Müellefe-i Kulûb'a Zekât Vermesi

Adiy b. Hâtim, ridde olayları sırasında kavmiyle birlikte ridde savaşlarına katılmak üzere zekâtlarıyla birlikte Medîne'ye gelmişlerdir.⁴⁴⁴ Yanlarında 300 kadar deveyi kavimlerinin zekât geliri olarak getirmişlerdir. Hz. Ebû Bekir getirdikleri develerden Adiy'e 30 tanesini vermiş ve yanına adamlarında alarak Hâlid b. Velîd'e katılmasını istemiştir. Şâfi'î bu verilen hissenin müellefe-i kulûb hissesi olduğunu ifâde etmiştir. Verilen hisse Adiy b. Hâtim'in kendisini İslâm'a bağlamak niyeti olmasa da - kavminin isyân etme isteğini göz önünde bulundurursak- kabilesini ridde savaşlarına daha şevkli kılmak ve onları İslâm bayrağı altında tutma amacı taşıdığını Şâfi'î ifâde etmiştir. Ayrıca bu hisseyi savaşanlara verilen "*Fî Sebîlillah*" hissesi olarak da değerlendirilebileceği yorumunda da bulunmuştur.⁴⁴⁵

---

⁴⁴⁴ Vâkîdî, *Ridde*, 63-66.

⁴⁴⁵ Şâfi'î, *Ümm*, II, 81,92.

HZ. ÖMER DÖNEMİ (634-644)

1. ZEKÂTLARIN TOPLANMASI

İslâm Devletinin müesseselerinin olgunlaşması ve daha sistemli hale gelmesi Hz. Ömer döneminde hız kazanmıştır. Hz. Peygamber dönemi sonrası Hz. Ebû Bekir'in ridde hadiselerinde mürted kabilelerin gözünde güçsüz bir merkezî otorite algısını, gösterdiği siyâsi ve askeri başarıyla yeniden tesis etmesi ve Arap Yarımadasında İslâm'ın getirdiği ümmet bilincini tekrar sağlaması belli bir sürede gerçekleşmiştir. Hâlife'nin vefatının akabinde güçlü, otoriter, iyi bir devlet adamı, yaklaşım ve düşünceleriyle Hz. Peygamber döneminden itibaren kritik kararlarda doğru tespitlerde bulunması ile bilinen Hz. Ömer Hâlife olarak seçildi(634). Kişisel tecrübesinin zenginliği ve fetihlerin belli bir ivme kazanması Hz. Ömer dönemi Arap Yarımadasını ve Arap toplumunu daha dışa yönelimli kılmış, farklı toplumlarla ve coğrafik bölgelerle kalıcı münasebetler ortaya konmasını sağlamıştır.

Hz. Ebû Bekir dönemi, Hz. Peygamber'in kurmuş olduğu toplumu ve devleti muhafaza etme, eldekileri güçlendirme şeklinde değerlendirebileceğimiz bir süreçtir. Hz. Ömer dönemi ise daha ziyâde toplumun bu dînî, siyâsî, askerî anlamda birliğin verdiği gücün fetihler kanalıyla pekiştirildiği bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Bir yandan fetihler devam ederken, diğer yandan yeni şehirler kurularak fetihlerin her anlamda kalıcı olmasına çalışılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi fetihlerin en önemi sonucu ganimetler, fethedilen yerlerin topraklarının ve topraklarda yaşayan halkın dini statüsü neticesi oluşturulan vergilerdir. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir dönemi zekât, cizye, harâc ve ganimet gelirlerinin sistemli ve kayıtlı dağıtımından ziyâde, ihtiyaç sahiplerini önceleyen veya olağanüstü durumlarda destek mahiyeti taşıyan bir ekonomik yapılanmayı andırıyordu. Bu da doğal bir süreçti. Zirâ merkezî orotiteye bağlı bölge

sayısınca vergi almanız söz konusudur. Hz. Peygamber'in vefatına yakın Arap Yarımadasında nisbî bir birlik sağlanmış olması, neden bu şekilde olduğunun da cevabıdır. Fetihler sonucu ortaya çıkan ekonomik zenginlik, artık elden ve göz kararı dağıtılamayacak kadar fazla miktardaydı. Bunun sonucu ileride de göreceğimiz gibi mâlî disiplininin ve fethedilen toprakların statüsünün yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılıyordu.⁴⁴⁶ Fetihler sonucu değişen bu sosyo-ekonomik ve coğrafi değişim haliyle her alanda olduğu gibi vergi toplama ve dağıtım politikalarında da bazı değişikliklerin yapılmasını gerektiriydi.⁴⁴⁷ Aslında bu dönem değişim'in en sık yaşandığı bir dönemdi. Bu da Hz. Ömer'i, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in uyguladığı ve değiştirme ihtiyacı hissetmediği birçok ilkeyi değiştiriyormuş izlenimi vermiştir. Bu değişim o dönemde ve günümüzde de sürecektir tartışmaların başlamasına neden olmuştur.⁴⁴⁸ Hz. Ömer döneminde, Hz. Peygamber sonrası zekât uygulamalarındaki değişimi merkeze alarak divânların oluşumunu ve atâların dağıtımını gözlemlemeye çalışacağız.

Hz. Ömer dönemi zekât uygulamalarını, değişimin yaşandığı ürünler üzerinden ortaya koymaya çalışacağız. Kaynaklarda Hz. Peygamber dönemi kadar ayrıntılı bilgi bulmak mümkün olmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in kurmuş olduğu düzeni devam ettirme konusunda Hz. Ömer'in hassas davrandığını düşünüyoruz. Hz. Ömer dönemi her

---

⁴⁴⁶ Hz. Ömer dönemi fetihler, fethedilen topraklar ve sosyo-ekonomik durumu hakkında bkz. M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*.

⁴⁴⁷ Fetihler sonucu oluşan zenginlikler ve sonraki dönemlerde islâm toplumuna etkisi için bkz. Mustafa Demirci, "Emevîler Devrinde Aşağı Irak'ta (Sevâd) Büyük Çiftliklerin Doğuşu Ve Gelişimi", *İstem*, Yıl:5, Sayı: 9, 2007, 61-82; Hüseyin Çelik, "Fey ve Ganimet Âyetleri Çerçevesinde Hz. Ömer'in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, cilt: VIII, Sayı: 15, 75-100.

⁴⁴⁸ Hz. Ömer dönemi uygulamalardaki değişimler için bkz. Ebû Bekir Sifil, *Hz. Ömer'in Sünnet Anlayışı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, Konya 2006. Sifil'in kitabı "*Hz. Ömer ve Nebvî Sünnet*" adıyla basılmıştır.

alandaki olduğu gibi ekonomik uygulamalar arasında olan vergiler konusunda farklı uygulamalara sahne olmuştur. Bu uygulamalar bizlere değişen siyâsî, demografik, coğrâfî, ekonomik şartlar neticesinde farklılaşan şartlara uyumun nasıl sağlanması gerektiği konusunda fikir vermektedir.

1.1. Gelirlerin Önceden Tahmini ve Bütçe Belirlenmesi

Oluşum aşamasındaki bir toplumun her anlamda kurumsal olgunluğun ve uygulamalarının tam olmasını beklemek iyimserlik olurdu. Hz. Peygamber döneminde bugünkü anlamda bir bütçe oluşturma olup olmadığını kesin olarak söyleyemiyoruz. Bununla birlikte zirâî ürünlerde tahmin uygulamasının yapıldığını, vergi olarak alınacak şeylerinde önceden belirlendiğini biliyoruz. Ayrıca olağanüstü durumların olduğu ve vergilerin acilen toplandığı durumlara şahit oluyoruz. Ebû Ubeyd, Hz. Ömer'in Ebû Hasme'yi Müslümanların mallarındaki vergilerin tahmini için gönderdiğini yazmaktadır.⁴⁴⁹

Hiz. Peygamber'in vergi tahmin ettirmesi, sadece mükellefin sorumlu olacağı vergi miktarını bilmek açısından değerlendirmemek gerekir. Onun Huzeyfe b. el-Yemân'ı merkezde, gelir tahminleri yazım memurluğuna getirmesine⁴⁵⁰ ve Cebbâr'ın gelir tahmin memurluğunun yanı sıra muhâsebe memurluğu da yapmasına⁴⁵¹ bakılırsa Hiz. Peygamber'in aynı zamanda, zirâî mahsullerden yaklaşık olarak ne kadar vergi tahsil edilebileceğini öğrenmek istediği hükmüne varılabilir. Burada son olarak Rasûlullah'ın, mal sahiplerinin yiyebilmelerine ve ikramlarda bulunabilmelerine imkân vermek için,

---

⁴⁴⁹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 586.

⁴⁵⁰ Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, I, 91; Kettânî, *Terâtib*, I, 228.

⁴⁵¹ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 372; Makrizî, *İmta'*, IV, 255.

mahsulün 1/3 veya ¼ nispetini sahiplerine bırakmalarını tahmin memurlarına emrettiği ifade etmek gerekir.⁴⁵²

1.2. Vergi Tahsil Zamanları

Zekâtların ne zaman alındığı ile ilgili konuya Hz. Peygamber döneminde de temas ettik. Zirâî ürünlerin zekâtı ürünler olgunlaşıp toplanma zamanı geldiğinde verilirdi. Bu ürünlerin bir sene geçmesini beklemek gibi bir durum söz konusu değildir. Hayvanlar belli bir sayıya ulaştığında zekâtı verilir. Hayvanlar için üzerinden bir sene geçme şartı vardır. Ancak sene geçtikten sonra kişi elinde olan hayvanlardan bazılarını satarsa da üzerinde zekât borcu kalır. Paralar için ise durum farklıdır. Nakit paralara gelince bunlar üzerinden nisâp miktarına ulaştığında ve üzerinden bir senenin geçmesi ile zekâta konu olan birikimlerdir.⁴⁵³

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in hicretin onuncu yılında veda haccından döndükten sonra Zilkâde'nin sonuna kadar beklediği, on birinci yılın Muharrem hilâlini görünce halka vergi memurlarını gönderdiği nakledilir.⁴⁵⁴ Bazı yakın dönem siyer kaynakları hicretin sekizinci ve dokuzuncu yılı şeklinde tarih vermişlerdir.⁴⁵⁵ Ancak daha

---

⁴⁵² Tirmizî, *Zekât*, 17; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 585.

⁴⁵³ Şâfi'î, *Ümm*, II, 18-19.

⁴⁵⁴ Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 973; Taberî, *Târîh*, XI, 541; Makrizî, *İmta'*, IX, 376;

⁴⁵⁵ Kastallânî, Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed (ö.923/1517), *el-Mevâhibü'l-Ledüniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, Mektebetü't-Tevfikîyye, I-III, Mısır, ty., I, 557; Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm (ö.1865/1935), *er-Rahîku'l-Mahtûm*, Dâru'l-Hilâl, Beyrut, ty., 390.

erken dönem kaynaklar on birinci yılın başında memurların gönderildiğinde müttefiktirler. Hz. Ömer zekât memurlarını yaz mevsiminin başında gönderiyordu.⁴⁵⁶

1.3. Atâlardan Zekât Alması

Hz. Ömer dönemi fetih hareketleri sonucu ortaya çıkan zenginlik divânların oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Atâların dağıtımında insanların İslâm'a giriş sırası ve Hz. Peygamber'in akrabaları kategorilerine göre dağıtım yapılmıştır. Atâların miktarları en az 2000 dirhem olmak kaydıyla 12000 dirhem üst sınırdı. Hâliyle zekâtın düşeceği para miktarlarının nisâbının üstünde maaş veriliyordu.⁴⁵⁷ Bundan dolayı kişiye eğer borcu veya farklı bir aciliyeti söz konusu değilse atâsı verilirken zekâtının da alındığını görüyoruz. Aynı uygulamayı Hz. Ebû Bekir'in de yaptığını geçen bölümde aktarmıştık. Abdurrahman b. Abdülkârî Hz. Ömer'in Halîfeliği zamanında Ubeydullah b. Erkâm ile birlikte Beytülmâl görevlisiydi. Atâlar senelik çıktığı için atâların dağıtılması zamanı geldiğinde ticâret mallarının acil olanlarıyla ertelenebilir olanlarını Hz. Ömer toplardı. Sonra bu toplanan mallardan orada olan kimsenin ve olmayan kimsenin zekâtını alırdı. Abdullah b. Mesûd insanlara verilen her 1000 dirhemlik atıyyeden 25 dirhem zekât aldıklarını ifâde ediyor.⁴⁵⁸

1.4. Atlardan Zekât Alması

Hz. Peygamber'in "Müslüman'ın atında ve kölesinde zekât yoktur" hadisine rağmen Hz. Ömer döneminde bunun aksi yönde talepler ve uygulamaların olduğunu

---

⁴⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 80.

⁴⁵⁷ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 57-58; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 286; Belâzürî, *Fütûh*, 437-438;

⁴⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 407.

rivâyetlerde görüyoruz. Bunu Hz. Peygamber'in emrine ve uygulamasına muhalefet gibi algılamaktan ziyade, burada atların değişen zaman içinde yetiştirilen ve para kazanılan bir meta haline gelmesi ve insanların da gönüllü olarak bu gelirden vergi alması için Hz. Ömer'e veya bir farklı rivâyette valisine başvurmalarını görüyoruz.

Tahâvî Sâib b. Yezîd'den rivâyet ettiğine göre "Babasının yetiştirdiği atların zekâtını Hz. Ömer'e verdiğini ifade ediyor." Yine İmâm Mâlik'in Muvatta'sında geçen olayda Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh Şâm valisi iken kendisine gelen Şamlılar, atlarından ve kölelerinden zekât almasını isteyince önce çekimser davrandı. Daha sonra Hz. Ömer'e mektup yazdı ve durumu bildirdi. Hz. Ömer de isterlerse almasını ve aldığı zekâtı fakirlerine vermesini ve köleleri beslemesini söyledi.⁴⁵⁹ Hz. Peygamber'in sahibi için üç türlü at vardır" hadisinde geçen sahibine sevap olan atı kendisinin zekâtı verilen ticaret için bakılan atlar olarak yorumlandığını görüyoruz. Ebû Hanîfe bu hadisten atlardan zekât alınacağı sonucuna varmıştır.⁴⁶⁰

1.5. Vergi olarak Alınan Hayvanların Damgalanması

İslâm devletinin gelirleri Müslüman halktan topladığı vergiler, gayri Müslimlerden topladığı vergiler ve savaş ganimetleri olmak üzere üçe ayrılmaktaydı. Farklı gelir gruplarının birbirlerine karıştırılmaması gerekiyordu. Çünkü gelirlerin herbirinin farklı harcama kalemleri vardır. Bazı gelirlerin söz gelimi zekâtın sarf yerleri Kur'ân'da açık bir şekilde belirtilmişti. Bundan dolayı zekât olarak alınan canlı

---

⁴⁵⁹ İbn Battal, Ebû'l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik el-Kurtubî (ö.449/1057) *Şerhu Sahih-i Buhari*, thk. Ebû Temim Yâsir b. İbrâhim, Mektebetü'r-Rüşd, I-X, Riyad, 1423/2003, III, 483-487; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, IX, 37.

⁴⁶⁰ Kandehlevî, Mevlana Muhammed Zekeriyâyâ (ö.1898-1982), *Evcezû'l-Mesâlik ilâ Muvatta' İbn Mâlik*, thk. Takiyuddîn en-Nedvî, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, IX, 29-33.

hayvanlarla, fey kapsamında alınan hayvanlara farklı damgalama uygulanıyordu. İmâm Şâfi‘î kitabında Hz. Ömer zamanında zekât hayvanlarının ayrı, cizye olarak alınan hayvanların da ayrı bir işaretle damgalandığını kaydediyor.⁴⁶¹ Ayrıca Şâfi‘î büyükbaş hayvanların kalçalarından, küçükbaş hayvanların da kulaklarından damgalandığını ve küçükbaş hayvanlara daha hafif damga vurulması gerektiğini aktarır.⁴⁶² Hz. Peygamber’in bu uygulamayı yaptığını birinci bölümde aktarmıştık. Damgalama gelirler arası karışmayı engellediği gibi gündelik hayatta kullanılan diğer hayvanlardan da ayrılmasını sağlamış olmalıdır. Ancak cizye olarak hayvanların alındığı bilgisine ilk defa rastlamaktayız. Daha önce kaynaklarda cizye olarak elbise, para alındığı bilgisine ulaşmakla birlikte hayvan alındığı bilgisiyle ilk defa karşılaşılmaktayız.

1.6. Baldan Zekât Alması

Hz. Peygamber zamanında Benî Şebâbe kabilesi ballardan öşür vermeleri şartıyla kendilerine verilen koruluklarda arıcılık yapmalarına izin verilmiştir. Daha sonra Hz. Ömer oraya balların zekâtını almak üzere Süfyân b. Abdullah es-Sekafi’yi göndermişti. Ancak kabile ona balın zekâtını vermeyi reddedince görevli Hz. Ömer’e durumu bildiren bir mektup yazmış ve bunun üzerine Halîfe “*Hz. Peygamber’e verdikleri gibi bize de öşürünü vermezlerse ballarını kim isterse yer bizden de koruluk alamaz.*” şeklinde cevap vermiştir. Anlaşmayı kabul ettiklerinde Halîfe Ömer onlardan 10 farak’dan 1 farak⁴⁶³

---

⁴⁶¹ Şâfi‘î, *Ümm*, II, 65, 86-87, 101;

⁴⁶² Şâfi‘î, *Ümm*, II, 86-87.

⁴⁶³ Farak, Eski bir hacim ölçü birimidir. Bkz. Kallek, Cengiz, “Farak”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 164-165. Balın zekâtı için rivâyetlerde şu ana kadar farak, zuk (زُقُّ), kırba (قِرْبَةُ) kavramlarına rastladık. Kırba için bkz. İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali Cemalüddin (ö.711/1311), *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sadr, I-XV, Beyrut, 1414, I, 681; Firûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya’kûb (ö.817/1415), *el-*

öşür almıştır.⁴⁶⁴ Aynı şekilde Hz. Ömer'e öşürlerini ödemeye devam etmişlerdir. Muhtemelen bu topraklar İslâm devletinin arazileridir. İzinsiz girilemediği anlaşılan bu yerlerin arıcılık yapmak için de elverişli oldukları anlaşılmaktadır. Ya da rivâyetten devletin bu arıları ve balları koruduğu söylenebilir. Çünkü Hz. Ömer'in “*Öşrünü edâ etmeyecekse onları insanlarla baş başa bırak*” şeklindeki ifâdesi bu korulukları devletin arazisi olduğundan dolayı insanlar tarafından girilemediği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca arılar ve ballar için de güvenli bir bölge olma özelliği taşıyor olmalıdır.

1.6.1. Balların Satılması ve Nakde Çevrilmesi

Ballardan zekât alındığını Hz. Peygamber dönemi uygulamalarında aktarmıştık. Burada zekât olarak alınan balların Halife tarafından satılarak nakit paraya çevrildiğini görüyoruz. Hz. Peygamber döneminde ürün olarak alınan zekâtların ihtiyaç olmaması halinde veya nakit paraya ihtiyaç duyulduğu takdirde satılıp parasının zekât gelirlerine eklendiğini görüyoruz.

Sa'd b. Zübâb'ın Hz. Peygamber zamanında Müslüman olduğu ve kavmine vergi memuru olarak da atandığını, bu görevini Hz. Ebû Bekir döneminde devam ettirdiği rivâyet edilmektedir. Ayrıca rivâyette kabilesinin dağ yamaçlarında yaşadığı aktarılır. Bal koruluğu taleplerinin ya vadi ya da dağ yamaçlarına yönelik olduğunu rivâyetlerde görüyoruz. Hz. Ömer döneminde tekrar kabilesine görevlendirildi. Kabilesine “*Bal ürünlerinizdeki zekâtı verin*” dedi. Onlarda bunu yerine getirdiler. Geliri Hz. Ömer'e götürdü. Halife de balları satarak bunların gelirlerini Müslümanların zekât hissesine

---

Kâmûsu'l-Muhît, thk. Mehtebetü't-Türâs fi Müessesü'r-Risâle, Müessesü'r-Risâle, Beyrut, 1426/2005, I, 1300.

⁴⁶⁴ İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1090.

ekledi.⁴⁶⁵ Burada da yukarıda zikrettiğimiz zekâtın satılarak nakit paraya çevrilmesini görmekteyiz.

1.7. Müslümanlardan Gümrükte Ticaret Vergisi Alınması

Hz. Peygamber gümrüklerde alınan ticâret vergisini almamıştır. Bu vergileri topladığı anlaşılan “*Mâkis, Âşir*” isimli vergi memurlarının hakkında öldürülmelerini emreden hadislerle rastlamaktayız. Gümrük vergisinin haksız bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶⁶ Bunun sebebi olarak Ebû Ubeyd uşûr bâbında aktardığı hadislerden ve ağır beyanlardan sonra şu yorumda bulunmuştur: Cahiliye döneminde Arap ve Acem hükümdarların hepsi bu vergiyi almaktaydı. Bu uygulama gereğince, bu ülkelere uğrayan tüccarlardan onda bir gümrük vergisi alırlardı. Hz. Peygamber bu uygulamaya son vermiştir. Bunu Sakîf, Bahreyn, Dûmetü'l-Cendel ve diğer bölgelere gönderilen mektubundaki “*Onlar memleketlerinden sürülemez ve uşûr vergisi alınamaz.*” ifâdesi ortaya koymaktadır.⁴⁶⁷ Buradan anlaşılan Hz. Peygamber haksız olan uşûr⁴⁶⁸ vergisini kaldırmış; bunun yerine paralardan alınan rub‘u'l-uşr olarak ifâde edilen 1/40 zekâtı getirmiştir.⁴⁶⁹

---

⁴⁶⁵ Şâfi‘î, *Ümm*, II, 41; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 597; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1090, 1094.

⁴⁶⁶ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 632-634.

⁴⁶⁷ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 636.

⁴⁶⁸ Ebû Ubeyd’in tercümesinde ve Türkçe yayınlarda bu kavram öşür olarak tercüme edilmektedir. Arapça metinlerde uşûr şeklinde daha çok geçtiğinden ve de Müslümanlardan alınan toprak vergisi olan öşürle karışmaması adına uşûr şeklindeki tercümesi daha doğru görünmektedir.

⁴⁶⁹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 636.

İslâm'da ticaret malları vergisi ilk defa Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında alınmıştır.⁴⁷⁰ Müslümanlardan alınan ticaret malının zekâtına rub'u'l-uşr, zimmîlerden alınan nısfu'l-uşr⁴⁷¹ ve diğer ehl-i harb ülkelerden gelen tüccarlardan alınan da uşr⁴⁷² olarak ifade edilmiştir. Burada bu verginin neden alındığıyla ilgili ayrıntılı açıklamaya girmeyeceğiz.⁴⁷³ Bu kavram bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla bilhassa tercümelerde Müslümanlardan alınan toprak vergisi olan öşürle karıştırılmaktadır. Dikkat edilirse Mustafa Fayda makalesinin başlığında da “uşûr” kavramını vurgulamıştır. İslâm toprakları dışından olan harbîler Müslüman topraklarında ticâret yapmak için Hz. Ömer'e mektup yazmışlardır. Mektupta ticâret yapmalarına izin vermesine karşılık kendilerinden onda bir vergi alınması yazılmaktadır. Hz. Ömer Ashabla istişâresi sonucu ticâret yapmalarına izin vermiş ve vergi alınması kabul etmiştir.⁴⁷⁴ Bir diğer rivâyette Basra vâlisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hz. Ömer'e Müslümanların harbîlerin ülkesine ticâret için gittiklerinde onda bir vergi verdiklerini içeren bir mektup yazmıştır. Hz. Ömer de müttekâbiliyet esasına göre gelen harbîlerden onda bir vergi almasını söylediği mektubu kendisine göndermiştir.⁴⁷⁵ Bu vergi birçok açıdan tartışılmıştır. Öncelikle Hz. Peygamber'in konunun başında zikrettiğimiz hadislerinden dolayı müellifler Hz. Ömer'in uygulamasına anlam verememişlerdir. Ancak Hz. Ömer uşûr vergisinin zulüm ve haksızlık yaptırmadan toplattığına kanaat getirildiğinden bu hadislerin kapsamına girmediği şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁷⁶ Bir diğer husus ise Müslümanlardan neden ticâret

---

⁴⁷⁰ Mustafa Fayda, “Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr”, *AÜİFD*, 1981, cilt: XXV, 173.

⁴⁷¹ Muvatta', Zekât, 25.

⁴⁷² Ebû Yûsuf, *Harâc*, 146, 149.

⁴⁷³ Uşûr vergisi ile ilgili ayrıntı bilgi için bkz. M. Fayda, “Hz.Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr”, 173; M. Fayda, “Hz.Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr II”,*AÜİFD*, 1983, cilt: XVI, s. 327-334.

⁴⁷⁴ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 149.

⁴⁷⁵ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 148-149.

⁴⁷⁶ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 636.

vergisi alındığıdır. Kaynaklar bunu Müslümanlardan alınan zekât olarak değerlendirmiştir.⁴⁷⁷ Kanaatimize göre fetihlerle artan topraklarda ticârî ilişkilerin de artmış olduğu gerçeğidir. Ticâret yapan Müslümanlardan paraların ve ticâret gelirinin zekâtının en kolay tahsil edileceği yerler gümrükler olarak tayin edilmiş olmalıdır. Zirâ diğer hayvanlar ve zirâî ürünlerin alınacağı yerler köyler, yaşam alanları, bahçeler iken para ve ticâret, seyahat esasına dayandığı için tüccarların en kolay ve rahat bulunacağı yerler gümrük noktalarıdır diye düşünüyoruz. Bundan dolayı eğer müslüman tüccarın yanında nisab miktarına ulaşan miktar mevcut ise 40/1 oranında senede bir sefer olmak üzere zekât tahsil edilmiştir.⁴⁷⁸

1.8. Gayr-i Müslimlerin Müslüman Olması ve Harâc Vermesi

Hz. Ömer dönemi fetih hareketleri ve ekonomik sonuçları hakkında yukarıda giriş yapmıştık. Yapılan değişikliklere yeri geldikçe değinilecektir. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre Hz. Ömer Müslüman olmuş bir toprak sahibinin cizyesini kaldırmış fakat toprağından öşür vermesi yerine harâc alınmasının devam edilmesine karar vermiştir.⁴⁷⁹ Yine farklı bir rivâyette Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin Müslüman olan ve toprak sahibi olan Gayr-i Müslim'den “*Cizyetü'r-ra's*”⁴⁸⁰ vergisini düşürdüklerini ancak “*Cizyetü'l-arz*”ı almaya devam edeceklerini söyledikleri ifade edilmiştir.⁴⁸¹ Bir başka rivâyette Hz. Ömer

---

⁴⁷⁷ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 636.

⁴⁷⁸ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 640.

⁴⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 405.

⁴⁸⁰ Cizye kavramı bazı metinlerde hem toprak hem de baş vergisi anlamında kullanılmıştır. Bundan dolayı iki farklı şekilde ifâde edilir. Cizyetü'r-Ra's baş vergisi, Cizyetü'l-Arz toprak vergisi manasına gelmektedir.

⁴⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 404.

döneminde Ulleys bölgesinde iki kişi Müslüman oldu ve Hz. Ömer'e geldiler. Hz. Ömer kendilerine o bölgenin vergi memuru olan Osman b. Huneyf'e iletmek üzere mektup vermiştir. Ona bu iki kişiden cizye'nin kaldırılmasını ve topraklarından vergi alınmaya devam edilmesini yazmıştır.⁴⁸² Bu uygulamalar Hz. Peygamber döneminde de varolan uygulamaların devamıdır. Bahreyn heyetinin bölgenin fethinden sonra cizyelerini vermek üzere Rasûlullah'a geldiğini bunun yanında gelenlerden bir kısmının Müslüman olduğunu görüyoruz. Müslüman olanlardan cizye kaldırılmıştır. Ancak toprakları müslüman olmadan önce fey kapsamına dâhil edildiği için harâc statüsünde değişiklik yapmamıştır.⁴⁸³ Burada fethedilen bölgenin sulh yoluyla mı alındığı yoksa savaşarak mı alındığı konusu ayırıcı olmaktadır. Savaş ile alınan bölgeden daha sonra Müslüman olanların arazileri harâc arazisi olarak bütün Müslümanların yararlandığı fey gelirlerinden sayılmıştır. Diğer yandan barış ve anlaşma ile alındığında ise Müslüman olanların toprakları diğer Müslümanların topraklarıyla aynı statüdedir.⁴⁸⁴ Rivâyetlerden anladığımız kadarıyla savaşla fethedilen yerler bütün Müslümanların hissesinin olduğu topraklar olduğu için kamu malı hükmündedir. Bireysel olarak alınıp satılması mümkün değildir. Barış yoluyla alınan bölgelerdeki halk toprakları kendi mülkleri olduğundan dolayı diledikleri gibi alıp satabilirler.⁴⁸⁵

Rivâyetlerden anladığımız kadarıyla Müslümanların yıllık atalarında aksaklık olmaması adına Müslüman olsalar dahi topraklarının statüsü değiştirilmemiştir. Aynı şekilde müslüman bireyler harâc topraklarını işlemek istedikleri zaman onlara da harâc üzerinden vergilendirme yapılmıştır. Gelir dengesizliğini önleme amacı taşıdığını düşündüğümüz bu uygulama dikkat çekicidir.

---

⁴⁸² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 404.

⁴⁸³ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 203.

⁴⁸⁴ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 204.

⁴⁸⁵ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 205.

1.9. Vergiye Konu Malların İyisini Almama

Hz. Ömer, Muhammed b. Mesleme'yi Eşca' kabilesine memur olarak gönderdi. Mesleme'nin kendisine deve (Hikka) zekâtının karşılığı olan koyunları getirildiğinde mükellefe başka malı olup olmadığı veya gerçekten zekâtı tam getirip getirmediğini sormadan aldığını görüyoruz.⁴⁸⁶ Vergi memurları insanların mallarını fazlaca araştırıp rahatsız etmeden, zulme düşmeden alması gerektiğini anlıyoruz. Vergi vermek insanların hoşlandığı bir uygulama değildir. Bunun üstüne vergi memuru ısrarla araştırmacı bir yaklaşım sergilediğinde Ridde örneğinde olduğu gibi insanların isyan sebebi olabilmektedir.

Hz. Ömer, Süfyân b. Mâlik'i Basra'ya zekât memuru olarak gönderdi ve Süfyân bir süre sonra cihâd için Hâlife'den izin istemiştir. Ömer sen cihatta değil misin? -Zekât memurluğu görevini kastederek- diyerek görevinin ehemmiyetini ona hatırlatmıştır. İnsanların kendisinden oğlak ve kuzularını saydığı için şikâyet ettiklerini Hz. Ömer'e bildirmiştir. Hz. Ömer saymasının yanlış bir davranış olmadığını ancak, süt için tuttıkları, eti için besledikleri, doğurmak üzere olanları ve koçları onlara bırakmasını emirmiştir.⁴⁸⁷

2.0. Koruluklar(Himâ)

Hz. Peygamber'in zekât hayvanlarının miktarının artmasına paralel olarak yeni çözüm anlamında edindiği koruluklar, Hz. Ömer döneminde de konularını ve önemlerini muhafaza etmeye devam ettirmişlerdir. Hz. Ebû Bekir'in sadece Naki' bölgesini koruluk olarak kullanmasına rağmen Hz. Ömer'in Rebeze Şeraf bölgesini de koruluk olarak edindiğini görüyoruz. İbn Hüney Hz. Ömer'in bu koruluklara atadığı

---

⁴⁸⁶ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 95-96.

⁴⁸⁷ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 95.

görevlisidir. Rebeze ve Şeraf'da her sene savaş için 30 bin deve tuttuğunu biliyoruz. Ayrıca Naki' bölgesinde de savaş atlarını muhafaza ettiğini görüyoruz. Naki' tatlı yoncaların bulunduğu bir ova olduğu belirtiliyor.⁴⁸⁸ Kaynaklarda 300 savaş atı⁴⁸⁹ veya 30 bin⁴⁹⁰ savaş atına baktığını ifade eden farklı rivâyetler mevcuttur. Muhtemelen hilâfetinin farklı dönemlerindeki at sayılarını verdiğini düşünüyoruz. Koruluklardaki atlar de develer gibi damgalanmaktaydı.⁴⁹¹ Sayıların ve korulukların artması Irak, Şâm ve Mısır bölgesi fetihlerinin başlamasına paralel olmuştur.⁴⁹²

2.1. Hileli(Mağşûş) Paralar

Hiz. Ömer döneminde Abdullah b. Mes'ûd'un Beytümâl görevlisi olduğunu biliyoruz.⁴⁹³ Beytümâl gelirlerinin dağıtımından sonra muhtemelen kalan karışık, kalp(sahte) ve kalitesiz paraları ölçmeden fazlaca verip yerine saf gümüş para alıyordu. Bu durum Hiz. Ömer'e bildirildiğinde bunu yapmamasını ve aldıklarını geri vermesini emretmiştir.⁴⁹⁴ Farklı rivâyetlerde bu paraları eritmesini, paraya karıştırılmış bakır ve demir madenin ayrılmasını ve daha sonra saf gümüş paraları birebir ölçüyle satmasını

---

⁴⁸⁸ Belâzürî, *Fütûh*, 18.

⁴⁸⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 232.

⁴⁹⁰ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 377.

⁴⁹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 232.

⁴⁹² İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 8.

⁴⁹³ Taberî, *Târîh*, IV, 145.

⁴⁹⁴ Ezherî, Muhammed b. Ahmed (ö.370/980), *Tehzîbü'l-Lüğa*, thk. Muhammed İvaz Mura'ab, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-VIII, Beyrut, 2001, IX, 179; Fesevî, Ebû Yûsuf Yakub b. Süfyân b. Cuvvân el-Fârisî (ö.277/890), *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, I-III, Beyrut, 1401/1981, I, 440.

söylediği aktarılmıştır.⁴⁹⁵ İbn Mesûd daha sonra bu işlemi yaptığı sarrafların yanına giderek bunun helal olmadığını bundan sonra ancak birebir ölçülerde böyle bir işlemin yapılmasının helâl olduğunu ifâde etmiştir.⁴⁹⁶

2.2. Zekât Gelirlerinin Merkeze Nakli ve Zekâtların Ertelemesi

Rasûlullah tarafından Yemen'e âmil olarak tayin edilen Mu'âz b. Cebel'i, Halîfe Ömer de orada vazifeli olarak tutmuştu. Mu'âz ilk topladığı zekâtın 1/3'ini merkeze gönderdiğinde Ömer; Yemen zenginlerinden toplanan zekâtın, yine oradaki fakirlere dağıtılacağını bildirerek zekâtın Medîne'ye gönderilmesine karşı çıkmıştı. Mu'âz ise, zekât alacak kimseyi bulamadığından arta kalanı gönderdiğini bildirmişti. Ertesi yıl Mu'âz, toplanan zekâtın yarısını, üçüncü sene ise tamamını merkeze göndermiş ve her seferinde Ömer onu aynı şekilde sorguya çekmişti. Mu'âz da kendisinden zekât alacak kimseyi bulamadığını tekrarladı.⁴⁹⁷ Zekâtların merkeze gönderilmesinden rahatsız olan Hz. Ömer hicretin onsekizinci yılında olduğu ifâde edilen ve dokuz ay süren kıtlık zamanı sonrası ertelediği zekâtları iki yıllık almıştır. Yarısını bölge halkına dağıtmış, diğer yarısını ise merkeze Medîne'ye nakletmiştir:

“Ömer ramâde(kıtlık) senesinde zekât vergisini seneye erteledi.⁴⁹⁸ Ertesi sene halkın durumu iyiye kavuşunca onlara zekât memurlarını gönderdi ve biri ertelenmiş,

---

⁴⁹⁵ Ferrâ, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, 180; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IV, 535.

⁴⁹⁶ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 462.

⁴⁹⁷ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 710.

⁴⁹⁸ Kudâme b. Ca'fer, İbn Kudâme b. Ziyâd (ö.337/948), *el-Harâc ve Sınâatü'l-Kitâbe*, Dâru'r-Reşîd, Bağdâd, ty., 230.

*diğeri de bu yılın olmak üzere halktan iki senelik zekât almalarını, bunlardan bir senelik tahsilatın yerinde dağıtılmasını, geriye kalanın ise kendisine getirilmesini emretti.*⁴⁹⁹

Hz. Ömer'in Arap yarımadasında zekât almayı durdurduğu ve Mısır, Irak gibi verimli topraklardan Hicâz'a tahıl ve gıda maddeleri gönderilmesini⁵⁰⁰ hicretin onkezinci yılında emrettiğini İbn Sa'd⁵⁰¹, Taberî⁵⁰² ve İbnü'l-Esîr⁵⁰³ aktarırlar.

2. ZEKÂT MEMURLARI

Hz. Ömer devletin toplumla olan ilişkisinde vergi memurlarının ve diğer idârecilerin öneminin farkındaydı. Zekât ve diğer vergilerin toplanmasında seçilecek görevliler konusunda hassas davranmıştır. Haklarında şikâyet bulunanlar veya malları orantısız şekilde yükselen memurlar ciddi şekilde sorgulanmış ve usulsüz mal artışı tespit edilenler cezalandırılmıştır. Hz. Ömer'in zekât/vergi memurları ve idâreciler konusunda genel yaklaşımı sert olmuştur.

2.1. Memurlar ve Devlet Bütçesinin Denetimi

Hz. Ömer, gerek mülkî ve gerekse de malî denetim işlerine çok önem vermiş olan bir devlet başkanıdır. O da, Rasûlullah'ın Mu'âz'ı uyardığı gibi, gönderdiği yazılarla valîleri; bütçe gelirlerini isrâf etmeyip hukukuna uygun harcamaları ve kendilerinin de

---

⁴⁹⁹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 464, 712; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 215; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 829, 1188.

⁵⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 215; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 738-745; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, IV, 251.

⁵⁰¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 235-238.

⁵⁰² Taberî, *Târîh*, IV, 96.

⁵⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 374.

sâde yaşamaları hususunda uyarıyordu. Onun, Basra vâlisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî⁵⁰⁴ ve Ezrebican(Azerbeycan) vâlisi Utbe b. Ferkad'i⁵⁰⁵ yönettikleri eyâlet bütçelerinden sorumlu tutarak çok sert bir dille uyardığını görmekteyiz.

“Hz. Ömer atadığı valilerinin mülkî ve mâlî işlerini teftiş için müfettişler gönderirdi. Bu müfettişlerden birisi Muhammed b. Mesleme'dir. Bu müfettiş vâli İyâd b. Ganem'i, yemin edilen şartlara uymayıp isrâfa dalmak suçundan soruşturma için Medîne'ye çağırmıştır.⁵⁰⁶ Aynı müfettiş, edindiği servetlerin hesabını sormak ve haksız kazançlarını hazine adına müsâdere etmek için Mısır vâlisi Amr b. el-Âs'a da gönderilmiştir.⁵⁰⁷

“*Âmillerimden birisinin zulmettiği bana ulaşır da ben onu değıştirmezssem ben de zulmetmiş olurum.*”⁵⁰⁸ Hz. Ömer'in bu ifâdesi bürokratik oligarşiyi engellemek için halkın kendisine ulaşmasını sağlamıştır. Bunun için her sene hac mevsiminde topladığı memurlarını halkın önünde sorgulamış ve varsa şikâyetleri almıştır.

Hz. Ömer'in Mısır'a vâli yapmadan önce o bölgedeki fetihler için gönderdiği Amr b. el-Âs “*Beraka*” ve “*Zevîle*” ismindeki iki bölgeyi fethettiğini ve oraya bir vâli atadığını, Beraka'nın topraklarının çok bereketli olduğunu, bölgenin fitneden uzak, halkının silahsız ve barışçıl olduğunu, Müslüman olanların hemen zekâtlarını verdiklerini ve bunun da zenginlerinden alınıp fakirlerine verildiğini, yine Müslüman topraklarından öşürlerin alındığını bildiren bir mektup göndermiştir.⁵⁰⁹

---

⁵⁰⁴ İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihabüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb (ö.328/940), *el-İkdu'l-Ferîd*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut, 1404/1984, I, 64.

⁵⁰⁵ Müslîm, *Libâs*, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 194.

⁵⁰⁶ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 125-126.

⁵⁰⁷ Belâzurî, *Fütûh*, 215-216; İbn Abdilhakem, Ebul-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah (ö.257/870), *Futûhu Mısır ve'l-Mağrib*, Mektebetü's-Sekâfetü't-Dîniyye, yy., 1415, 117.

⁵⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 232.

⁵⁰⁹ Belâzurî, *Fütûh*, 222.

Olumsuz örnekler olduğu gibi olumlu örneklerle de karşılaşmaktayız: Hz. Ömer bir yere âmil gönderirken ahaliye hitaben, “Gönderdiğim kişiyi dinleyin, ona itaat edin ve adilane bir şekilde vermenizi istediği şeyi verin!” diye mektup göndermiştir. Ama Huzeyfe’yi göreve gönderirken onun hakkında yazdığı mektupta, “Onu dinleyin, ona itaat edin ve her ne isterse verin!” diye yazmıştır. Huzeyfe semerli bir eşeğe binerek Medine’den ayrıldı. Azığı da eşeğin üzerindeydi. Medâin’e gelince yöre halkı ve ileri gelenler onu karşıladılar. Huzeyfe’nin elinde yiyecek olarak bir parça kuru ekmek ve üzerinde azıcık et bulunan bir kemik vardı. Yöre halkına Ömer’in mektubunu okudu. “Dilediğini iste!” dediler. O da “Burada kaldığım sürece sadece günlük yiyeceğimi ve merkebimin yiyeceği samanı vermenizi istiyorum.” dedi. Bir müddet orada kaldı. Daha sonra Ömer geri dönmeye dair ona bir mektup gönderdi. Ömer, Huzeyfe’nin Medine’ye yaklaştığı haberini alınca yolda onun göremeyeceği bir yere saklandı. Huzeyfe’nin ilk gittiği hal üzere döndüğünü, kendisinde hiçbir değişiklik olmadığını görünce yanına giderek onu kucaklayıp, “Sen benim kardeşimsin, ben de senin kardeşimim.” dedi.⁵¹⁰

2.1.1. Denetleme Şekli

Hz. Ömer, vergilerin toplanması ve diğer vergi ile ilgili yapılan bütün işlemler konusunda hassas davranıyordu. Görevlilerini kendisine gelen bilgiler doğrultusunda dövdüğüne de şahit oluyoruz. Vergileri toplayıp kalanları merkeze getiren memurlara⁵¹¹ ve vâlilere⁵¹²; alınan malda mazlum bir kişinin bedduası, yetim kimsenin payı olup olmadığını veya insanlardan zorla ve fazladan zulmederek vergi tahsil edilip edilmediğini

---

⁵¹⁰ İbn Sa‘d, *Tabakât*, IV, 253-254.

⁵¹¹ Bahreyn valisi Ebû Hureyre’nin sorguya çekilmesi bkz. İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 99; Belâzurî, *Fütûh*, 439-440.

⁵¹² Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 54.

soruyordu. Ayrıca izlediği diğer yöntem ise gelirlerin toplandığı bölgelerden insanlar çağırarak onlara vergilerin adaletle toplanıp toplanmadığı hususunda yemin ettiriyordu. Halîfe sadece vergi memurlarının beyanını esas almaz aynı zamanda vergi toplanan bölgelerin önde gelen kişilerini de çağırırdı. Hz. Ömer devrinde Irak vergileri bir milyon ukiyye⁵¹³ miktarına ulaşmıştı. Sonra Halîfe Kûfelilerden on, Basralılardan da on kişi çağırır, dörder dörder sıralar, bu malların helal olduğuna, bir Müslüman veya zimmîden haksız olarak alınmadığına şahadet ettirirdi. Aksi halde kabul etmezdi.⁵¹⁴ Bahreyn ve Hecer bölgesine gönderdiği Ebû Hureyre 500 bin dirhem gelir getirince bu malların içinde yetim ve dulun malı yok değil mi? şeklinde sormadan edememiştir.⁵¹⁵

2.1.2. Müsadere Etme

Hz. Ömer âmillerine sahip oldukları malları yazmalarını emretti. Onlardan biri de Sa'd b. Ebî Vakkâs'tı. Âmillerin mallarını paylaştı. Yarısını onlara verdi ve yarısını aldı. Hz. Ömer âmil yani vergi memuru ve idâreci çalıştırdığında onların mallarını yazardı.⁵¹⁶ Hz. Ömer görevlendirdiği vergi memurları ve vâlilerin mallarını göreve gitmeden önce tespit ettirdiğini görüyoruz.

Malların önceden tespiti görev sonrası gelir artışının olup olmadığı ne kadarının meşru olduğu konusundaki denetim amacını taşımaktaydı. Bir başka rivâyette Bahreyn vâlisi Ebû Hureyre'nin dönüşünde kendisine ait 10 bin dirhem malla döndüğünü görünce şu ifâdeleri kullanmıştır: *“Ey Allah'ın ve Kitâb'ının düşmanı Allah'ın malından bunları çaldın mı?”* Ebû Hureyre'de *“Ben ikisinin de düşmanının düşmanıyım. Bu mallar ise*

---

⁵¹³ 1 milyon ukiyye=40 milyon dirhem

⁵¹⁴ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 126.

⁵¹⁵ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 127.

⁵¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 233.

atlarımın neslinin çoğalması, âmil hissemın birikmesi sonucu elde ettiğim şeylerdir.” dedi. Ebû Hureyre Hz. Ömer’i ikna edememiş olacak ki o günün sabah namazında Halîfe’den af dilemiştir.⁵¹⁷ Bir başka rivâyette ise Hz. Ömer’in bu kişilerin mallarının yarısını müsâdere ettiği aktarılmaktadır: Amr b. Sa’k âmillerin mallarının çoğaldığını görünce bundan hoşlanmamış ve bunu bir şiirle Halîfe Ömer’e bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, Sa’d ve Ebû Hureyre’nin de içinde bulunduğu âmillere müfettiş göndererek mallarını müsâdere etmiştir.⁵¹⁸

2.1.3. Âmillerin Hediye Almasının Yasaklanması

Bir adam Hz. Ömer’e her sene kesimlik devenin budundan hediye ediyordu. Bu adam bir gün Halîfe Ömer’e bir adamlı olan husumetinden dolayı başvurdu. Ve bu but(bacak)’un deveden ayrıldığı gibi hallet dedi. Bunun üzerine Halîfe bütün âmillere hediye kabul etmemelerini belirten bir mektup yazdı.⁵¹⁹ Farklı bir rivâyette bir kadının Hz. Ömer’e bir adamlı olan husumetini halletmesi için önceden but getirdiği aktarılır. Ona bu budun deveden ayrılması gibi sende bu işi çöz demiştir. Bunun üzerine Halîfe Ömer bütün valilerine hediye almalarını yasakladığını bildiren mektuplar göndermiştir.⁵²⁰

---

⁵¹⁷ Ebû Ubeyde, *Emvâl*, 342; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 99; Belâzurî, *Fütûh*, 93; İbn Abdirabbih, *İkdu’l-Ferîd*, I, 33-34.

⁵¹⁸ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 342.

⁵¹⁹ Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, X, 233.

⁵²⁰ İbn Kuteybe, *Uyûnu’l-Ahbâr*, I, 114.

2.1.4. Âmillerini Cezalandırılması

Hz. Ömer vâli ve memurlarını her sene Mekke’de hac mevsiminde denetim için topluyordu. Yine bu amaçla mektup yazarak vâli ve âmillerin hac mevsiminde toplanmalarını istedi. Âmilleri ve vâlileri geldiklerinde insanların da bulunduğu bir ortamda şöyle bir hutbe irad etti:

Bu gördükleri memurları insanların haklarını korumaları ve görevlerini hakkıyla yerine getirmeleri için gönderdiğini; insanları dövmeleri veya öldürmeleri için göndermediğini söyledi. “İçinizden bu memurlarda bir hakkı veya alacağı olan varsa söylesin” dedi. Bir adam kalkarak “Senin memurun bana yüz kırbaç vurdu” dedi. Ömer bu duruma çok sinirlendi ve kısas hakkı olduğunu kişiye söyledi. Fakat Amr b. Âs bunu yapmasının memurlarına çok ağır olduğunu söyledi ve bu uygulamanın kendisinden sonra adet olacağı uyarısında bulundu. Zulme uğrayan kişiye her kırbaç için iki dinar bedel olmak üzere 200 dinar ödendi.⁵²¹ Hz. Ömer’in memurların denetimi konusunda çok hassas olduğunu görüyoruz. Bürokrasinin halkı ezmesine ve amacının dışına çıkmasına müsaade etmemiştir.

2.2. Beytûlmâl Görevlileri

Mu‘aykib b. Ebî Fâtıma, Hz. Peygamber döneminde ganimetlere bakmakla görevlendirilmiştir.⁵²² Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Beytûlmâl’de görev almıştır.⁵²³ Hz. Ebû Bekir döneminde fey gelirlerine getirildiği, Hz. Ömer döneminde

---

⁵²¹ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 129.

⁵²² İbn Habîb, *Muhabber*, 127.

⁵²³ İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi (ö.463/1071), *el-İsti‘âb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru’l-Cîl, I-IV, Beyrut, 1412/1992, IV, 1479; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 377.

Beytümâl'i idâre ettiği anlaşılmaktadır.⁵²⁴ Abdullah b. Erkam b. Abdi Yeğûs, Hz. Peygamber'in kâtiplerindendi. Daha sonra aynı görevini Hz. Ebû Bekir döneminde de devam ettirmiştir. Hz. Ömer aynı görevle ve ayrıca Beytümâl gelirlerinin yazılması vazifesini ekleyerek görevlendirmiştir.⁵²⁵ Ebû Ubeyde Âmir b. Cerrâh Hz. Ömer döneminde Şâm genel vâililiği⁵²⁶ görevinin yanısıra Humus Vâililiği görevini de yürütmüştür.⁵²⁷ Hz. Ebû Bekir döneminde Beytümâl görevinde de bulunmuştur.⁵²⁸ Abdurrahman b. Abdulkârî Hz. Ömer'in Beytümâl görevlisiydi.⁵²⁹ Abdullah b. Mes'ûd Beytümâl görevlisiydi. Beytümâlden arta kalanları satıyordu. Çok şey verip az karşılık alıyordu.⁵³⁰ Abdullah b. Erkam'da Beytümâl'de görev yapmıştır.⁵³¹

Kaynaklar Hz. Ömer'in Abdullah b. Mes'ûd'u Irak halkının namazlarını kıldırmak, Beytümâl işlerine bakmak, hukûkî işlerine bakmak için, Sehl b. Huneyf'i de arazilerini ölçmek için gönderdiğini kaydeder.⁵³²

2.2.1. Güvenilir Memur Görevlendirmesi

Hz. Ömer'in genel olarak idâreci olarak izlediği politikada en önemli kavram adâlet olmuştur. Bu, Hz. Ömer'in İslâm'a girişinden itibaren de hayat felsefesi olduğu

---

⁵²⁴ Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (ö.748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, I-XVIII, Kâhire, 1427/2006, III, 104.

⁵²⁵ Ali b. Muhammed, *Tahrîcu'd-Delâle*, 583.

⁵²⁶ Umerî, Ekrem Ziyâ, *Asru'l-Hilâfeti'r-Râşide*, 131.

⁵²⁷ Umerî, Ekrem Ziyâ, *Asru'l-Hilâfeti'r-Râşide*, 122.

⁵²⁸ Umerî, Ekrem Ziyâ, *Asru'l-Hilâfeti'r-Râşide*, 151.

⁵²⁹ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 205.

⁵³⁰ Ayrıca bkz. Hileli paralar başlığında bahsettik. Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 462.

⁵³¹ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 156.

⁵³² Ebû Yûsuf, *Harâc*, 46; Ali b. Muhammed, *Tahrîcu'd-Delâle*, 583.

kaynaklarda olaylara yaklaşımında müşahade ettiğimiz bir prensiptir. Bu genel prensip Hz. Ömer'in vâliler ve vergi memurlarının seçimi konusunda da aynı hassasiyetle davrandığını birçok örnek göstermektedir: Hz. Ömer, Kûfe, Basra, Şâm halkından kendisine aralarındaki en seçkin ve doğru kimseyi göndermelerini mektupla bildirirdi. Daha sonra onlardan her birisini kendi bölgelerindeki harâc memurluğuna getirirdi.⁵³³

Bir başka rivâyette “*Ben sizi zorbalara ve zalimlere olmanız için göndermiyorum. Siz ancak kendine tabi olunan kimseler olmalısınız. Müslümanları dövmeyiniz. Aksi halde onları zillete düşürürsünüz. Onları lüzumundan fazla da övmeyiniz, aksi halde şımartırsınız. Haklarına mani olmayınız, aksi halde zulmetmiş olursunuz. Müslümanların haklarını kendilerine zamanında veriniz.*”⁵³⁴

2.2.2. Abdullah b. Abbas’a Vergi Memurluğu Görevi Teklifi

Hiz. Ömer Humus âmilinin ölümü üzerine oraya her zaman olduğu gibi bu işi adaletli bir şekilde yapacak bir görevli getirmek istiyordu. Bunun için Abdullah b. Abbâs’ı düşündü. Ve onu yanına çağırtdı. Aşağıda aktaracağımız rivâyet Halife ve Hiz. Peygamber’in akrabası olan bir sahâbi arasında geçen bir diyalogdur:

Abdullah b. Abbas dedi ki: “*Hiz. Ömer beni çağırtdı. Yanına vardım, bana şöyle dedi*”: “*Humus âmili öldü. Hayırlı ve düzgün kimselerdendi. Biliyorsun ki, hayır ehli çok az. Senin hayır ehlinden olduğunu ümit ederek çağırtdım ve Humus’a âmil tayin etmek istedim. Bununla birlikte senin hakkında gönlümden geçen bir şey var, ondan korkuyorum. Henüz senden öyle bir şey sudur etmiş değil. Sadece senin hakkında ondan korku duyuyorum. Vazife almak konusunda ne düşünüyorsun?*”

⁵³³. Ebû Yûsuf, *Harâc*, 126.

⁵³⁴ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 128.

İbn Abbas: *“Benim görüşüm gönlünden geçeni bana söyleyinceye kadar senden bir vazife almamaktır.”*

Hiz. Ömer de bunun üzerine bunun sebebini sordu. *“İbn Abbas benim hakkındaki düşüncelerini bilmek isterim ve ona göre kendimi düzeltir ve dikkatli davranırım. Zira senin düşüncelerinin aksine çok az vahiy nazil olmuştur.”* dedi. Bunun üzerine Hiz. Ömer sözlerine şöyle devam etti: *“Ey İbn Abbas! Ben senin önemle üzerinde durduğun işlerden istidlâl ederek tahminler yürütüyorum. Hâlbuki sen beni, insanları hemen sığaya çeken birisi olarak görüyorsun. Benim, senin hakkında korktuğum şudur:”* *“Acaba sen vazifende olduğun halde toplanan haraçları kendine tahsis eder misin? Bunun üzerine biz senin buraya gelmeni isteriz, sen de “Ne size gelirim, ne de başkasına” dersin. Bu düşünce bana şuradan geliyor: ben gördüm ki, Rasûlullah, pek çok kimseleri vergi âmili olarak kullandığı halde Ehl-i Beyt olan sizleri bıraktı, vazife vermedi.”*

İbn Abbâs: *“Evet, hakikaten senin gördüklerini ben de gördüm, siz ne dersiniz acaba, neden öyle yaptı?”*

Hiz. Ömer: *“Vallahi bilmiyorum. Siz ehil kimseler olduğunuz halde size vazife vermedi. Sizi, vazife mesuliyetlerinden uzak mı tutmak istedi, yoksa vazife aldığınız takdirde Rasûlullah’a yakınlığınız sebebiyle devlete isyan edip kendi başınıza buyruk olmanızdan mı korktu? Zîrâ siz isyan ederseniz, yola gelmeniz itaat etmeniz için te’dir gerekir. Çünkü bu durum karşısında te’dir mutlak surette şarttır. İşte ben içimdekini sana söyledim. Sen de içimdekini bana söyledin. Şimdi ne düşünüyorsun?”*

İbn Abbâs da: *“Senin âmilin olmayı doğru bulmuyorum”* der.

Hiz. Ömer neden diye sorduğunda: *“Eğer âmillik vazifesi alır da emrinde çalışan bir âmil olursam, gözünde bir budak olmaya devam edeceğim”* diyerek cevap verir. Daha sonra Hiz. Ömer kendisinden birilerini tavsiye etmesini istediğinde *“Güvendiğin, işine ve*

itaatine güvendiğin kişileri tavsiye ederim” cevabını verir.”⁵³⁵ Hz. Ömer’in Peygamber akrabası dahi olsa sözkonusu devletgörevi olduğundaki yaklaşımı, güven konusunda endişe duyması ve Hz. Peygamber’in akrabalarını görevlendirmek istememesini sahabenin kendi aralarındaki ilişkileri noktasında önemli bir örnektir. Ayrıca Hz. Ömer’in İslâm devlet gelirlerinin Peygamber yakınlarını devlete isyana sevk edebileceği endişesi dikkat çekicidir.

Maddi işler söz konusu olduğunda Hz. Ömer’in kimseyi Hz. Peygamber’e yakınlığı ile göreve layıklık arasında bir doğru ilişki kurmadığını görüyoruz. Ayrıca İbn Abbas da görevi kabul etmeme gerekçesi olarak Hz. Ömer’in vergi gelirlerini alıp isyan etme ve zimmetine geçirme endişesinin görevde olduğu sürece devam edeceğini vurgulaması çok ilginçtir. Daha önce de tekrarladığımız gibi devlet görevine gelecek bürokratların seçiminde hassas davrandığını söylediğimiz Hz. Ömer burada gördüğümüz örnekte de aynı hassasiyeti Hz. Peygamber’e yakınlığı söz konusu olmaksızın İbn Abbas’a da göstermiş ve bütün endişelerini dile getirmiştir. Sen Hz. Peygamber’in akrabasıysın, senin yanlış iş yapman mümkün değil tarzında bir yaklaşımı gözlemek mümkün değildir.

2.3. Zekât Memurlarının Maaşları

Hz. Peygamber’in zekât memurlarına yaptıkları iş karşılığında ücret ödediğini zekât memurlarının maaşları başlığında açıklamıştık. Halife Ömer Hz. Peygamber ile bizzat aynı durumu yaşadığını kendisinden maaş almak istemeyen memuruna örnek olarak anlatmış ve görevinin karşılığı olan ücreti almasını istemiştir.

---

⁵³⁵ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 126-127.

İbn Saîd diyor ki: “Hz. Ömer beni zekât toplamak üzere görevlendirdi. İşimi bitirip topladığım zekâtları kendisine teslim edince bana ücret verilmesini emretti. Bunun üzerine: “Ben bu işi Allah rızası için yaptım, mükâfatım Allah’a aittir.” dedim. O da cevaben şöyle söyledi: “Sana verileni al; çünkü Rasûlullah zamanında bu işte çalıştım, bana ücret verdi. Ben ücreti kabul etmek istemeyince de onu alıp yememi ve sadaka olarak dağıtmamı emretti.”⁵³⁶ Memurların düzenli maaşlarının olmadığını ancak iş karşılığı ücret aldığı görüyoruz. Bir sene içerisinde vergi için kaç defa çıkılıyorsa o kadar ücret alma durumu söz konusudur. Zekât memurluğu söz konusu ise bu, sene de bir defadır.

Hz. Ömer, Mu‘âz’ı Kilâboğulları veya Sa‘doğulları üzerine zekât memuru olarak tayin etmişti. Mu‘âz, topladığı zekâtı, hiçbir şey bırakmayıncaya kadar onlara dağıttı. Yanında herhangi bir mal olmadan evine dönmüştü. Hanımını ona, “*Hani âmillerin âilelerine getirdikleri paydan neler getirdin?*” diye sormuştu. Mu‘âz, “*Benimle beraber bir murakıp vardı.*” şeklinde cevap verdi. Bu sözler üzerine Mu‘âz’ın hanımını, “*Resûlullah ve Ebû Bekir’in yanında emin bir kişiydin. Ömer seninle bir murakıp mı gönderdi?*” dedi. Mu‘âz’ın hanımını bu konuyu kadın arkadaşlarına anlattı. Haber Hz. Ömer’e ulaşınca Mu‘âz’ı çağırıp, “*Seninle murakıp gönderdim mi?*” diye sordu. Mu‘âz, “*Ona söyleyecek başka bir mazeret bulamadım.*” deyince Hz. Ömer gülümsemiş ve ona bir şeyler vererek “*Onu bunlarla razı et.*” demişti.⁵³⁷ Mu‘âz’ın eşinin ifâdeleri zekât memurlarının maaşları ile ilgili o dönemde nasıl bir uygulama olduğunu bize yansıtmıştır. Memurların işleri karşılığı ücret aldığı bilinmektedir. Ancak maaş olarak ne kadar aldıkları Hz. Peygamber zamanında belli olmadığı gibi Hz. Ömer zamanında da belli değildir. Kaynaklar bu konuda maalesef bilgi sunmamaktadır.

---

⁵³⁶ Müslim, Zekât, 12; Ebû Dâvûd, Zekât, 28.

⁵³⁷ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 706-707.

2.3.1. Vergi Memurlarını Yaşam Standartlarını Yükseltme

Abdullah b. Abbas'ın vergi memurluğu görevini kabul etmemesi ve Hz. Peygamber'in akrabalarını vergi işlerine bulaştırmaması bilgisini aktardık. Hz. Peygamber de kendi döneminde akrabalarını bu işlere yaklaştırmamıştır. Ancak sahabenin önde gelenlerinin de vergi konusunda görevlendirilmesinin onları kirlettiği algısını Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh Hz. Ömer'e beyan etmiştir:

Ebû Ubeyde, Hz.Ömer'e, "*Vâli ve haraç âmili yapmak suretiyle Rasûlullah'ın ahabını kirlettin.*" dedi. Hz. Ömer şöyle cevap verdi. "*Ey Ebû Ubeyde! Eğer ben dinimin selâmeti için dindar kimselerden istifâ etmezsem, dinimi kiminle yaşatır, Allah'ın emirlerini tatbikte kime dayanırım?*" Ebû Ubeyde şöyle dedi: "*O halde istihdam ettiklerini, fazla ücret vermek suretiyle zengin et ki, onları hıyanetten korumuş olasın.*" Hz. Ömer ise "*Onlardan birini bir vazifeye tayin ettiğim vakit, bir daha muhtaç olmayacakları kadar ücret veriyorum*" dedi.⁵³⁸ İbn Abbas'a Halife Ömer'in yönelttiği vergi mallarını alıp isyan etme endişesini, Ebû Ubeyde b. Cerrâh sahabe için taşımaktadır. Vergi usulsüzlüklerini engellemek adına sahabenin maaşlarını yüksek tutmasını tavsiye etmesi çok dikkat çekicidir. Hz. Ömer görevlendirmede işin ehli ve düzgün insanları tercih etme girişiminde sahabenin önde gelenlerini de kullandığını öğreniyoruz. Ancak söz konusu yüksek miktarlardaki gelirler olduğunda herkesin endişe taşıdığı ve hatta muhtemeldir ki bazı usulsüzlüklerin de olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Hureyre'nin gelirlerinin kaynağını belirtmesine rağmen malının Hz. Ömer tarafından müsadere edilmesine engel olamadığını aktarmıştık. Ebû Ubeyde'nin "*Rasûlullah'ın ahabını bu şekilde vergi işlerinde kullanarak kirlettin.*" ifâdesi üzerinde düşünülmesi gereken bir ifâdedir.

---

⁵³⁸ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 126.

2.3.2. Zekât memurlarının Zekât Gelirlerinden Yeme-İçmesi

Kendi kabilesine değil de farklı bir bölgeye zekât memuru olarak görevlendirilen bir görevli haliyle belli bir süre yolda olacak ve yiyecek ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Bunu çözmek için memurlara, vergi olarak aldıkları hurmalar ve develerin sütlerinden içme izni verilmiştir. İbn Ebî Rebîa zekât gelirleriyle birlikte gelmişti. Hz. Ömer onun yanına gitti. Ve ona hurma ikram etti. O da hurmalardan yedi. Ancak Hz. Ömer uzak durdu. İbn Ebî Rebîa “*Biz onların sütünden içeriz ve istifâde ederiz*” dedi. Hz. Ömer “*Siz görev icâbı onların peşindediniz. Bu size yasak değildir. Ancak ben öyle değilim.*” şeklinde cevap vermiştir.⁵³⁹ Zekât gelirlerinden memurların istifade etmesi yasak olmamasına rağmen Halîfe de olsa Hz. Ömer’in yemesinin yasak olduğunu anlamaktayız. Bu durum Hz. Peygamber döneminde de dikkat çektiğimiz bir uygulamaydı. Zirâ vergiler rastgele toplanmadığı gibi rastgele dağıtılmazdı. Her gelirin verilmesi gereken yerler mevcuttu. Bir hurma dahi olsa yenilmemesi bizzat Hz. Peygamber’in koyduğu bir kuraldır. Bu uygulama aynen daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

2.3.3. Vergi Memurlarına ve Diğer Görevlilere Tayin Ettiği Günlük Yiyecek

Yukarıdaki örnekte zekât memurunun görevi süresince yiyeceğini nereden temin edeceği bilgisini paylaştık. Şimdi ise daha uzun süreli bir görev için gönderilen devlet memurlarının ve bunların içindeki Beytülmâl görevlisine günlük tahsis edilen yiyecek miktarını belirten bir rivâyeti sunmak istiyoruz: “*Hz. Ömer Kûfe’ye namaz kıldırmak, komutanlık etmek ve Beytülmâl’in başına görevli olmak üzere Ammâr b. Yâsir, Abdullah b. Mesûd ve Osman b. Huneyf’i gönderdi... Abdullah b. Mesûd’u yargı ve Beytülmâl’e görevli olarak gönderdi. Osman b. Huneyf’i de Kûfe’deki arazilerin ölçümünü yapmak*

---

⁵³⁹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 720.

üzere gönderdi. Onlara azık olarak her gün bir koyun tahsis etti. Yarısı ve iç organlarını (savakituhâ سَوَاقِطُهَا) Ammâr b. Yâsir'e, diğer yarısını da diğer ikisi arasında paylaştırdı.⁵⁴⁰ Dikkat çekici olan durum Beytül-mâl görevlisi olan Ammar'a diğer iki kişiden daha fazla et vermesidir. Fazladan et vermesi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

---

⁵⁴⁰ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 575.

3. ZEKÂTLARIN DAĞITIMI

Hız. Ömer dönemi fetihleri sonucu yeni coğrafyaların İslâm topraklarına katıldığı, farklı toplumların İslâm bünyesine girdiği, kurumsallaşmanın hızla değişen toplumda nasıl gerçekleştiğinin ipuçlarını verecek nitelikte bir zaman dilimidir. Dört Halife dönemi (632-661) içinde hakkında en ayrıntılı bilgi bulunan bir dönem olma özelliğine sahiptir. Değişimin olduğu yerde tartışmaların ve zihin karışıklıklarının olması doğaldır. Öyle ki bu dönem günümüze değin sürecek tartışma ortamına örnekler sunacak birçok farklı uygulamanın kaynağıdır.

3.1. Dîvanların Kurulma Zamanı, Sebebi ve Görevlendirilen Bazı Kimseler

Divânların kuruluşu ile ilgili kaynaklarda birçok farklı rivâyet bulunmaktadır. Taberî, “*Dîvanları ilk kuran ve bunları İslâm’a giriş sırasına göre tertip eden ilk kişi Hz. Ömer’dir.*” der.⁵⁴¹ Umerî, ilk dönem kaynaklardaki bilgileri bir araya getirerek aşağıdaki satırları aktarmıştır:

Hız. Ömer hilâfetinin ilk dönemlerinde kendisine gelen zekât ve diğer gelirleri dağıtmakta acele ediyordu. Ancak daha sonra divânları kurup belli bir düzen getirmişti. Kabilelere bilirkişiler tayin etmişti. Taberî, Dîvanların kurulmasını hicretin onbeşinci. yılı olarak kabul eder. Fakat Belâzurî, hicretin yirminci yılı olarak tarihlendirir. Basra’ya Ebû Mûsâ el-Eşârî’nin atanmasından sonra -ki göreve hicretin onyedinci yılında gönderilmiştir- Ebû Hureyre Irak fetihlerinden getirdiği 70 bin dirhem olan humus gelirlerinden dolayı divânların oluşturulduğunu delil getirir. Medâin ve Câlûlâ’nın ganimetleri de altı milyon dirhemdi. Ebû Mûsâ el-Eş’arî Ebû Hureyre’nin Irak

---

⁵⁴¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 214.

fetihlerinde gönderdiği gelirlerden sonra göndermiştir. Muhtemelen Dîvanlar da bu sıralarda yani hicretin on yedi ve on sekizinci yıllarında oluşturulmuş olmalıdır.⁵⁴² Yine İbn Tiktaka, Hz. Ömer'in İran'ın fethi ile birlikte gelen altın, gümüş, değerli taşlar ve kıyafetleri nasıl dağıtacağına karar verememişti. Ve bu gelirler sürekli gelmekteydi. O sıralarda Medîne'de Merzübânlar⁵⁴³ bulunmaktaydı. Hz. Ömer'in şaşkın halini görünce dediler ki: Kıs râların Dîvan olarak isimlendirilen şeyleri vardır. Ve bütün mâlî girdi- çıktılar orada toplanır. Maaşlar orada yazılıdır. Bu bilgi Hz. Ömer'in ilgisini çeker. Hâlife merzubanlardan biraz daha ayrıntılı anlatmalarını ister. Daha sonra ise Dîvanları kurar. İnsanlara senelik atâlar tahsis eder. Bu tahsisatı da İslâm'daki kıdem sıralarına göre düzenler.⁵⁴⁴ Ayrıca Muğîre b. Şu'be'nin Şam'da kralların askerler ve maaşlar için dîvan tuttuğunu Hâlife Ömer'e aktarması da dîvanların oluşturulması için örnek verilen olaylardan birisidir.⁵⁴⁵ Ebû Hureyre Bahreyn'den 500.000 dirhem gelir getirdiğini Halife Ömer'e söylediğinde sen ciddi misin? şeklinde şaşkın bir ifadeyle karşılık alır. Halife'ye tekrar tekrar miktarı söylemesine karşın Halife "Sen yol yorgunusun, herhalde uyukluyorsun" diyerek onu gönderir ve yarın gelmesini söyler. Ertesi gün aynı şeyleri söyleyince Halife bu kadar gelirin rastgele dağıtılmasının doğru olmayacağını düşünerek hutbede insanların görüşlerini sorar. Sonunda Acemlerin dîvanları gibi dîvanlar kurulması kararında birleşilir.⁵⁴⁶

---

⁵⁴² Ebû Yûsuf, *Harâc*, 53-58; Ali b. Muhammed, *Tahrîcu'd-Delâle*, 243-244; Umerî, Ekrem Ziyâ, *Asru'l-Hilâfeti'r-Râşide*, IX, 378.

⁵⁴³ İranlı komutanlar anlamındaki kelime için bkz. İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 88, dipnot 1.

⁵⁴⁴ İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabataba (709/1309), *el-Fahrî fî Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düvelü'l-İslâmiyye*, thk. Abdulkâdir Muhammed Mayu, Dâru'l-Kalemi'l-Arabiyye, Beyrut, 1418/1997, 88.

⁵⁴⁵ Taberî, *Târîh*, IV, 209-210.

⁵⁴⁶ Fesevî, *el-Ma'rifetu ve't-Târîh*, II, 581; Belâzürî, *Fütûh*, 435-437; Taberî, *Târîh*, VI, 180; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-Ümem*, I, 411; İbnu'l-Cevzî, *Muntazam*, IV, 194; Ali b. Muhammed, *Tahrîcu'd-Delâle*, 243-244.

Bu ve buna benzer birçok rivâyetten anladığımız kadarıyla İran, Irak fetihleri sonucu ortaya çıkan ve süreklilik arz eden gelirlerin dağıtımında daha adaletli olma düşüncesi sahabe ve Hz. Ömer'i, İran tecrübesinin de etkisiyle dîvanların kurulmasına sevk etmiştir.⁵⁴⁷ Zekât konusuyla ikinci planda ilgisi olsa da dîvanların kuruluşundan bahsetmeden geçmek istemedik. Dîvanların kuruluş nedeni rivâyetlerden de anlaşılacağı gibi ganimet hisseleri, haraç gelirleri ve fey gelirleridir. Dîvanların kurulmasından sonra atâlar verilirken zekât borcu olanlardan zekâtı sorulmuş varsa alınmıştır. Bu da zekât gelirlerinin diğer gelir türleri gibi dîvanlara kayıt edilip edilmediği sorusunu akla getirmektedir. Bu şekilde bir bilgiye rastlamadık. Hz. Peygamber devrinde toplanan zekâtların Beytülmâl'de kayıtları tutuluyordu. Görevlilerin isimlerini ve hangi gelirleri yazdığını Hz. Peygamber döneminde açıklamıştık. Burada gelirlerin dağıtımında verilen kişilerin tekrar almaması, alamayan kimselerin tespitine katkı sağlayan bir dîvan kayıtları sistemi vardır. Gelirlerin kayıtları tutulurken giderlerin kayıtlarının tutulmaması bazı problemlere neden olmuş olmalıdır. Çok ilginçtir ki daha sonraki dönemlerde dîvanlara kayıtlı olmayanlara zekâtlarını devlete vermemeleri tavsiye edilmiştir.⁵⁴⁸ Bu da Hz. Peygamber döneminde yoktu. Divanları Hz. Ömer oluşturmuştur. Ancak onun döneminde de olmadığını Dîvânu's-Sadaka'nın oluşturulmasının Emevîler Döneminde Halîfe Hişâm tarafından yapıldığı ve Kabîsa b. Züeyb'in görevlendirildiği bilgisi teyit etmektedir.⁵⁴⁹

Dîvanların oluşturulması için nesep bilgisi önem arz etmektedir. Hz. Ömer kabilelerin ve bireylerin İslâm'a giriş sıraları, Bedir savaşına katılanlar ve Hz. Peygamber'in eşleri gibi kriterlere göre atâları tahsis etmiştir. Haliyle nesep bilgisi önemli

---

⁵⁴⁷ Ayrıca geniş bilgi için bkz. M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, 221-262.

⁵⁴⁸ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 682.

⁵⁴⁹ Ferruh, Ömer (ö.1408/1987), *Târîhu Sadri'l-İslâm ve'd-Devletü'l-Ümeviyye*, Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melâîyn, 1970, 212.

hale gelmektedir. Halîfe bu konuda bilgi sahibi olan kişilerden ve kaynaklarda isimlerine rastladığımız Ukayl b. Ebî Tâlib, Mahreme b. Nevfel el-Kureşî ve Cübeyr b. Mut'im en-Nevfelî'yi bu iş için görevlendirmiştir. Bu kişiler Kureyş'in nessâbları olarak bilinir.⁵⁵⁰ Kaynaklar dîvanların öncelikle Medînedeki kabileler için düzenlendiğini belirtir. Irak, İran ve Şam için düzenlemelerin yapıldığı ile ilgili ayrıntılı bilgiler elimizde mevcut değildir.⁵⁵¹ Ancak Mu'aykib'in daha sonra Basra dîvanını yazmak için görevlendirildiğini biliyoruz.⁵⁵² Hz. Osman döneminde Basra ve Kûfe'de görevli dîvan kâtiplerinin isimlerine rastlamaktayız.⁵⁵³ Bu da bizi en azından Hz. Osman döneminde o bölgelerde de dîvan oluşturulduğu bilgisine ulaştırmaktadır.

3.2. Zekâtın Dağıtım Şekli

Hz. Peygamber'in ilke olarak ortaya koyduğu ve zekât kurumunun temelini teşkil eden fakirlere yardım konusu zekâtın dağıtımında da asıl grubu teşkil etmektedir. Hz. Peygamber zekâtların "zenginlerden alınıp fakirlere verilecek" ifâdesi zekâtın öncelikle toplandığı yerde dağıtımının esas alındığını ve fakirlerin öncelikle gözetildiğini göstermektedir. Zekâtın hak sahiplerine yerinde ödenmesinin doğuracağı memnuniyet,

---

⁵⁵⁰ Taberî, *Târîh*, IV, 209-210; Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, 298; Ferrâ, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, 237; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, V, 216; İbn Cemâa, Ebu Abdullah Bedreddîn Muhammed b. İbrahim b. Sadullah (ö.733/1333), *Tahrîru'l-Ahkâm fî Tedbiri Ehli'l-İslâm*, thk. Fuad Abdulmun'im Ahmed, Dâru's-Sekâfe, 1408/1988, 139; İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed el-Hadrami (ö.808/1406), *Târîhu İbn Haldûn, Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtete ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men 'Âsarahum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, thk. Halîl Şehâde, Dâru'l-Fikr, I-VIII, Beyrut, 1408/1988, I, 303; Ali b. Muhammed, *Tahrîcu'd-Delâle*, 245-246.

⁵⁵¹ M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, 237.

⁵⁵² Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 156

⁵⁵³ Umerî, Ekrem Ziyâ, *Asru'l-Hilâfeti'r-Râside*, 152.

hem de nakil problemi çoğu zaman zekâtın yerinde harcanması yoluna gidilmesine sebep olmuştur. Yezîd b. Şerîk el-Fezârî şöyle der: “Hz. Ömer döneminde hayvan olatıyordum. “Birilerine zekât toplamak üzere size kim gönderildi?” diye sordum. O da bize “Her yıl Mesleme b. Muhalled gönderilir, o da zenginlerimizden sadaka alarak, fakirlerimize dağıtırdı.” dedi⁵⁵⁴ Hz. Peygamber döneminde başlayan yerinde dağıtım ilkesi aynen devâm etmiştir. Ancak bazı kıtlık zamanlarında bu ilkenin askıya alındığını ve mutlak bir hüküm olmadığını Hz. Peygamber döneminde açıklamıştık. İhtiyaç olması hâlinde zekâtların merkeze gönderilmesi söz konusu olabilmektedir. Burada zekât toplanan bölge ile merkezi yönetim arasında uyum önem arz etmektedir. Hz. Ömer zamanında da kıtlık yaşandığını ve diğer bölgelerden Medîne’ye takviye yapıldığını, vergi borçlarının bir sonraki sene iki senelik alınması kaydıyla ertelendiğini görüyoruz.⁵⁵⁵

3.2.1. Bir Kişiyeye Verilecek Zekât Miktarı

İbn Hişâm’da Hz. Peygamber döneminde Medîne Anayasası bağlamında geçen Mufrah⁵⁵⁶ kelimesini yorumlarken hem borcu hem de âile fertlerinin fazlalığı sebebiyle ağır yük altında bulunan kimse olarak açıklamıştır. Bu açıklamaya göre Müslümana yapılacak yardım da onu bu sıkıntıdan kurtaracak seviyede olmalıdır şeklinde

---

⁵⁵⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 246; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1192; İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah (ö.571/1176), *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Umerî, I-LXXX, yy., Dâru’l-Fikr, 1415/1995, LVIII, 62.

⁵⁵⁵ Vakıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî (ö.207/823), *Fütûhu’s-Şâm*, I-II, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, yy., 1417/1997, I, 152; İbn Sa’d, *Tabakât*, IV, 21; Taberî, *Târîh*, IV, 99; İbn Abdilber, *İsti’âb*, II, 814.

⁵⁵⁶ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 144.

anlaşılabilir. Ancak biz bu durumda olan kimselere ne kadar verildiğini tam olarak tespit edemiyoruz.⁵⁵⁷

Kaynaklar Hz. Ömer'in "Verdiğiniz zaman zengin yapınız" dediğini belirtiyorlar.⁵⁵⁸ Bir gün adamın birisi Hz. Ömer'e durumunun kötü olduğunu anlattı. Ömer ona kendisini fakirlikten kurtaracak üç deve verdi⁵⁵⁹ ve hak sahiplerine zekât dağıtmakla görevli memurlarına da "Onlardan birini 100 deve rahatlığa kavuşturuyorsa onlara zekât vermeye devam edin" dedi.⁵⁶⁰ Yine bir gün Hz. Ömer'e zekât getirildi. Bu zekâtın hepsini bir âile efradına verdi. Bu örnek dolayısıyla tek seferde bir kişiyi kalkındırmak ve bir daha muhtaç olmamasını sağlayacak iş temin etmesini sağlamak doğru bulunmuştur.⁵⁶¹

Hz. Ömer bir konuşmasında, Irak'ın dul, yetim ve bakıma muhtaç halkını, kendisinden sonraki Halîfeye muhtaç olmayacakları şekilde zenginleştireceğini vadetmiştir.⁵⁶²

Tabi Hz. Ömer'in bu şekilde bir vaadi yerine getirebilmesi için ciddi bir maddi gelir elde etmiş olması gerekiyor. Ki o bu tarz gelirlerin fetihler vasıtasıyla en yüksek seviyeye ulaştığı bir zamanın Halîfesidir. İran ve Bizans fetihleriyle birlikte piyasaya ciddi bir nakit akışının olduğunu klasik kaynaklarda görüyoruz.⁵⁶³ Zira Hz. Peygamber zamanında gelirler bu seviyede olmadığı için bazen ihtiyaç sahiplerine gelecek gelirler üzerine yardım vaat ettiğini, bazı kölelerin parasını karşılayamadığını müşahede

---

⁵⁵⁷ Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 393.

⁵⁵⁸ Abdurrezzak, *Musannef*, IV; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 676; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 403.

⁵⁵⁹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 674; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1204.

⁵⁶⁰ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 676.

⁵⁶¹ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 94.

⁵⁶² Ebû Yûsuf, *Harâc*, 48.

⁵⁶³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Cengiz Kallek, *İslâm'da Devlet ve Piyasa İlişkisi* kitabına bakılabilir.

ediyoruz. Ebû Ubeyd eserinde yüksek miktarlarda zekât verilmesi ile ilgili rivâyetleri zekâtın verilmesi ile ilgili üst bir sınır olmadığı, hatta yüksek meblağların verilebileceği, böyle vermenin daha faziletli olduğu şekilde te'vîl ettiğini ifâde etmektedir. Bu bir Müslümana ev almak veya yolda kalmış bir kimseye binek almak da olabilir. Bu yapılan hayırların nâfile sadakalarla yapılamayacağını ancak zekâtlarla yapılabileceğini ifâde etmektedir. Böyle yapan kimse zekâtını ödemiş olmaz mı ifâdesini kullanmaktadır.⁵⁶⁴

3.2.2. Fakir Kadının İhmal edilmesi ve Ömer'in İlgilenmesi

Hiz. Ömer'in halkıyla ilgilenmesi, onların görüşlerine değer vermesi halkla irtibatını güçlü kılmıştır. İdâresi altındaki insanlar herhangi bir problemde ona müracaat edebiliyorlardı. Zekât gelirlerinin taksiminde unutulmuş bir kadın Hiz. Ömer'e gelerek durumunu arz ediyor. Umeyr b. Seleme ed-Düelî, Ömer b. Hattâb ile beraber çıktığı yolculukta karşılaştığı bir olayı şöyle anlatır: "Ömer, öğle vakti bir ağacın gölgesinde yattığı sırada bir bedevi kadın Hiz. Ömer'e giderek, *"Ben fakir bir kadını. Çocuklarım var. Mü'minlerin emiri Ömer b. Hattâb, Muhammed b. Mesleme'yi bize zekât âmili olarak tayin etmişti. Ancak bize bir şey vermedi. Allah rahmetini senden esirgemesin, bize yardımda bulunması için ona emir vereceğini umarım."* dedi. Hiz. Ömer, Yarfâ'ya, *"Bana Muhammed b. Mesleme'yi çağır"* diye emir verdi. Kadın, *"Benimle beraber gelsen de ona gitsek benim açımdan daha iyi olur."* deyince Hiz. Ömer, *"İnşallah senin ihtiyacını karşılar."* diye cevap verdi. Yarfâ, Muhammed b. Mesleme'ye varıp emre icabet etmesini söyledi. Muhammed b. Mesleme geldi. Kadın onu görünce utandı. Hiz. Ömer, *"Allah'a yemin ederim ki hayırlılarınızın izinden gitmeye azami gayret*

---

⁵⁶⁴ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 677.

göstermekteyim. Allah bu kadın için seni sorguya çekerse cevabın ne olacak?” dedi. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme'nin gözleri yaşardı.

Hz. Ömer devamla şöyle dedi:

“Allah Teâlâ, Peygamber’ini bize gönderdi. Onu tasdik edip ona uyduk. O da Allah’ın kendisine emrettiği şekilde hareket etti. Zekâtı hak sahibi olan fakirlere verdi. Allah, onun ruhunu teslim alınca kadar bu hal üzerine kaldı. Ondan sonra Allah hilafeti Ebû Bekir’e nasip etti. Ebû Bekir de vefat edinceye kadar Rasûlullah’ın sünnetiyle amel etti. Ondan sonra hilafeti bana nasip etti. Ben de hayırlılarınızın Rasûlullah ve Ebû Bekir’in yolundan gitmeye gayret gösteriyorum. Seni âmil gönderirsem ona bu yılın ve geçen yılın zekâtını öde. Ama olabilir ki seni göndermem.” Daha sonra Hz. Ömer bir deve getirilmesini emretti. Kadına (bir deve yükü) un ve zeytinyağı vererek *“Bunları al ve Hayber’de bize yetiş. Zira Hayber’e gitmek üzereyiz.”* dedi. Kadın Hayber’de Hz. Ömer’e gelince ona iki deve daha vererek, *“Bunları al, Mu-hammed b. Mesleme size gelinceye kadar bunlar size yeter. Ona, size bu yıla önceki yılın zekâtını vermesini emrettim.”* dedi.⁵⁶⁵

3.2.3. Fakirlerin Devlet Koruluklarını(Himâ) Kullanma İzni

Hz. Ömer, Devlete âit koruluklardaki deve ve koyunlara mevlası Hüney’i görevlendirmişti. Ona Osman b. Affân ve Abdurrahman b. Avf’ın hayvanlarını otlağa sokmamasını ancak fakirlere ait sürülerin devlet otlaklarında otlatılmasına müsaade ediyordu: *“Onlara su ve ot vermek altın ve gümüş vermekten daha kolaydır”* diyordu. Küçük bir hayvan sürüsünden başka geçimlerini temin edecek vasıtaları olmayan fakirlerin bu geçim imkânları kaybolursa onların devletten yardım isteyeceklerini belirten

---

⁵⁶⁵ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 712.

Ömer⁵⁶⁶, hazineden yardım yapmak yerine onlara ot ve su vermek hem daimi işlerini yaparak geçimlerini sağlamalarına destek olduğunu hem de devlete bağımlı olmayacaklarını ifade ediyordu. İbn Affân ve İbn Avf'a izin vermemesinin gerekçesi olarak onların hayvanları ve sürüleri yok olursa Medîne'deki hurmalık ve arazilerine dönebileceklerini söylüyor. Ancak bu fakirler sürülerini kaybederse benim kapıma gelecekler şeklinde ifade ediyor. Ayrıca bu korulukların aslında halka ait olduğunu ancak savaş develeri ve atları olmasa bu korulukları edinmeyeceğini vurguluyor.⁵⁶⁷ Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir de aynı korulukları zekât hayvanları için kullanmışlardı.

Yukarıda bizzat Hz. Ömer'in ifade ettiği koruluk bölgelerinin yöre halkının toprakları olduğu gerçeği farklı bir rivâyette bir bedevî tarafından vurgulanmaktadır ve Hz. Ömer bu konuda söyleyecek bir şey bulamamıştır. Koruluklar ile ilgili halkın bu konuda sitemini belirten bir rivâyeti de burada aktarmak istiyoruz: “Bedevî bir Arap Hz. Ömer'e gelerek *“Neden savaşarak aldığımız bu topraklarımızı koruluk olarak aldınız.”* Hz. Ömer bu konuda bir cevap vermekte zorlandı ve uzun süre bıyığıyla oynadı. -Hz. Ömer'in canı sıkıldığında ve rahatsız olduğu bir durumla karşılaştığında bıyığıyla oynadığı rivâyet edilir- daha sonra Halîfe: *“Mal Allah'ın malıdır. Kullar da O'nun kuludur. Savaş için tuttuğum hayvanlar olmasa bu araziden bir karış bile tutmazdım”* şeklinde açıklama yapmıştır.⁵⁶⁸ Hz. Ömer'in burada her sene kırk bin atı savaş için hazırladığı aktarılıyor.⁵⁶⁹ Korulukların devletin savaş atlarını beklettiği, bakımını yaptığı bir yer olduğu ayrıca zekât hayvanlarının da damgalandıktan sonra buralarda hak sahiplerine verilene kadar bekletildiğini görüyoruz. Ancak bazı yerlerde halktan karşı çıkanların olduğu anlaşılıyor.

---

⁵⁶⁶ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 118; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 461.

⁵⁶⁷ Belâzürî, *Fütûh*, 18-19.

⁵⁶⁸ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 377.

⁵⁶⁹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 377.

3.2.4. Kimsesiz Çocukların Hakları

Hz. Peygamber, bakıma muhtaç kimseler ile kimsesiz çocukların sorumluluğunun devlete ait olduğunu vurguladığını biz şu hadiste açık bir şekilde görüyoruz: “*Kim geride bakıma muhtaç kimseler bırakırsa onların bakımı bize, geride mal bırakanın malı da mirasçılara düşer*”⁵⁷⁰ demiştir. İşte bu sözden dolayı Hz. Ömer, sokağa atılmış çocuklara her ay 100 dirhem maaş ile ayrıca nafaka (yiyecek şeyler) tahsis etmiş ve toplumda bunların bakımını üstlenenlere de bu maaş ile nafaka tahsislerini ödemiştir.⁵⁷¹

3.2.5. Fukarâ-Mesâkin Ayrımı ve Gayr-i Müslime Maaş Bağlanması

Ebû Yûsuf Emvâl 'de Hz Ömer'in dilenmekte olan yaşlı ve kör bir Yahudi'yi, maaş bağlanması için Beytül-mâl'e gönderdiğinde, görevliye şöyle söylediğini kaydeder: “Bu adama ve benzer durumda olanlarına bak. Biz onun gençliğinden (vergi) yedik. Şimdi onu yaşlılığında yüzüstü bırakmamız adalete sığmaz. Sadakalar ancak fakirler ve miskinler içindir. Fukarâdan maksat Müslümanların fakirleridir. Bu adam kitab ehlinin miskinlerindedir.”⁵⁷² Kurtubî, İkrime'nin fukarâ kelimesinin Müslümanların fakirleri, mesâkinin de ehl-i kitabın fakirleri şeklinde yorumladığını belirtir.⁵⁷³

Belâzürî'nin anlattığı bir hadisede Hz. Ömer'in Gayr-i Müslimlere de zekât gelirlerinden maaş bağlattığını görebiliyoruz: “Ömer, Şam yolculuğunda Câbiye'ye geldiğinde Hristiyanlardan cüzzam hastalığına tutulmuş kimseler gördü ve onlara zekât gelirlerinden maaş bağlanmasını ve yiyecek tahsisi yapılmasını emretti.”⁵⁷⁴

---

⁵⁷⁰ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 302

⁵⁷¹ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 57; Belâzürî, *Fütûh*, 434; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zamân*, V, 217.

⁵⁷² Ebû Yûsuf, *Harâc*, 139.

⁵⁷³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 171.

⁵⁷⁴ Belâzürî, *Fütûh*, 135.

Hamidullah bu konudaki yorumunu şöyle ifade etmektedir: “*Halife Ömer ve İkrime'nin yaptığı böyle bir tefsir, dil yapısı yönünden de bakıldığında kuvvet kazanmaktadır. Gerçekten de Sâmi dillerde Miskin sözcüğü, Hammurâbî yasalarında geçen ve uzun uzadıya açıklanan moşkin teriminde olduğu gibi, bir başka ülkeye yerleşmiş bulunan yabancı anlamına gelmektedir.*”⁵⁷⁵

Daha önce de temas ettiğimiz bir konu olan Gayr-i Müslim akrabaya Müslümanların yardım etmesi konusunda Kur’ân yardım etmek istemeyen Müslümanları tasvip etmemiştir. Müslümanlar Gayr-i Müslim yakınlarına farz olmayan sadakalardan yardım yapmışlardır.

3.3. Köleler ve Esirlerin Kurtarılması

Hz. Peygamber Medîne’ye gelir gelmez bütün toplumu kuşatan ve her toplum kesimine Medîneli olmak anlamında hak ve sorumluluklar yükleyen bir anayasa hazırladı. Bu anayasa’nın maddelerinden birisi: “...Ve her zümre, harp esirlerinin fidyesi necâtını müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edecekler”⁵⁷⁶.dir. Bu anayasada geçen rikâb maddesi nedeniyle olmalı ki Hz. Ömer “*Küffârın elindeki bir Müslümanı kurtarmak benim için Arap Yarımadasından daha değerlidir*” ve “*Müşriklerin elindeki her Müslüman esirin kurtarılması Müslümanların Beytül-mâl’ine âittir.*” demiştir.⁵⁷⁷ Müslümanlar olarak düşmanların esirleri hakkında çalışmalar ve yaklaşımlara daha fazla önem verilirken şu konu ihmâl edilmiş gibi görünmektedir. Düşman tarafından esir alınan Müslümanların durumu,

⁵⁷⁵ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 810.

⁵⁷⁶ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 501-504; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 260; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 466; M. Hamidullah, *Vesâik*, 41-42; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 224-225.

⁵⁷⁷ Ebû Yûsuf, *Harâc*, 214.

serbest bırakılmaları için neler yapılacağı ve fidyelerinin nereden karşılanacağı konusu diğeri kadar önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'in Medîne Vesîkası'ndaki yaklaşımı ve Hz. Ömer'in bu ifâdeleri bunun Müslümanların sadakalarından da verilebileceğidir.

Kölelerin özgürlüklerini elde etmeleri için kendilerine zekâtta pay verilmektedir. Ebû Saîd el-Makburî bu konuyla ilgili hatırasını şöyle anlatır: Bir adamın kölesiydim. Adam serbest kalabilmem için benimle 40.000 dirhem ve her kurbanda bir koyun üzerine anlaşma yaptı. Mal tamamlanınca onu adama verdim. Ancak taksitle alabileceğini söyleyerek almaktan vazgeçti. Ömer b. el-Hattâb'a giderek durumu anlattım. "Malı al ve Beytül mâl'e koy sonra akşama gel senin azat edildiğini yazalım. Efendin ister malı alsın, isterse almasın." dedi. Malı alıp Beytül mâle götürdüm. Efendim bunu duyunca gelip malı oradan aldı. Sonra malımın zekâtını Ömer'e getirdim; bana, "Azad edildiğinden beri atıyye aldın mı?" diye sordu. Almadığımı söyledim. O da "Onu al şimdi götür, bizden bir şeyler alınca zekâtını ver." dedi. Bir başka rivâyette ise Hz. Ömer'e 200 dirhem götürdüğünü ve almasını söylediğini fakat Halîfe'nin kabul etmediğini ve "Kendin dağıt" dediğini ifâde eder.⁵⁷⁸

Sahiplerinin kendisine zarar verdiği bilinen köleler ya kendileri gelip bu durumu yöneticilere bildirmişlerdi. Ya da bu yöneticilerin kulağına bir şekilde ulaşmıştı. Bu durumda köle sahibinden alınıp serbest bırakılıyordu. Bunun örneğini Hz. Peygamber döneminde de görmüştük. Burada Hz. Ömer'in de böyle bir kötü muameleye maruz kalan köleyi serbest bıraktığını görüyoruz. Hz. Peygamber döneminde de bu rivâyetin benzerini görmüştük. Buradaki rivâyette de kadın bir köle, sahibi tarafından sıcak suyla yapılan işkence sonucu yaralanmıştı. Hz. Ömer sahibini dövmüş ve köleyi serbest bırakmıştır.⁵⁷⁹

---

⁵⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 62-63; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 1154.

⁵⁷⁹ İshâku'l-Kûsec, İshâk b. Mansûr b. Behrâm-Ebû Ya'kûb el-Mervezî, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed ve İshak b. Râheveyh* (ö.241/855), *İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî*, I-IX, yy., 1425/2002, VII, 3325; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 36; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, VI, 100.

Kölelik müessesesi ile ilgili şunları ifâde etmek gerekiyor. Bu hâdiselerde gördüğümüz gibi kölelere özgür kalması için sahibi ile anlaşma yapabilme hakkı getirilmiştir. Ayrıca devlet kölelerle ilgili her türlü problemin başvuru merciidir. Zekâtın verileceği sınıflardan olan köleler kaynaklar tarafından mükâteb⁵⁸⁰ köleler olarak belirlenmiştir. Yani efendisiyle yazılı anlaşma yapan köleler demektir. Yukarıdaki örnekteki köle de bu şekilde sahibiyile anlaşma yaparak belirli meblağı ödemek suretiyle özgürlüğünü kazanmıştır.

3.4. Hz. Ömer'in Beytül-mâl'den Borç Alması

Hz. Ömer, Halîfe olduktan sonra ihtiyacı olduğunda insanlardan borç para alıyordu. Daha sonra kendisine hazineden borç para alabileceği söylendi.⁵⁸¹ Bundan sonra Hz. Ömer ticaret için olmasa da ihtiyaçları için hazineden borç almıştır. Daha sonra divandan atâsını⁵⁸² aldığında borcunu ödüyordu. Ayrıca başka bir rivâyette Hz. Ömer'in Abdurrahman b. Avf'tan borç istediği, onun da neden Beytül-mâlden almadığını Hz. Ömer'e sorduğu aktarılır. Halîfe cevaben “*Olurda kader hükmünü icrâ ederse sizin bu borcu Emîrül-mü'minîne bırakın demenizden korkuyorum. Bundan dolayı senden borç almak istiyorum. Zirâ sen cimri birisin. Öldükten sonra mutlaka o parayı benden alırsın*” demiştir.⁵⁸³ Yine rahatsızlandığı bir gün kendisine bal yemesi tavsiye edildi. Beytülmal

---

⁵⁸⁰ Kölenin hürriyetine kavuşmak için sahibiyile yaptığı yazılı anlaşma ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Atar, “Mükâtebe”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 531-533.

⁵⁸¹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 341.

⁵⁸² Hz. Ömer'in kurduğu divan teşkilâtında feyden müslümanlara yılda bir defa dağıtılan paraya, Emevî ve Abbâsîler zamanında ise askerlerin maaşlarına verilen ad. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Atâ”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 33-34.

⁵⁸³ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 341.

görevlisi -halka hitaben- “Eğer izin verirsiniz veririm. Değilse bunu vermek bana haramdır.” dedi. Onlarda izin verdiler.⁵⁸⁴ Borç olarak aldığı borçların zekât geliri olmadığı görülmektedir. Geri ödeme koşuluyla aldığına göre fey gelirlerinden borç almış olmalıdır.

3.5. Savaş Gazisi(Fî Sebîlillah)

Bir grup gâzi Şam’dan gelip Yemen’e gitmek istiyorlardı. Ömer sabah namazını kıldıktan sonra yemek yerken gâzilerden bir adam gelerek yemek yemeye başladı; ancak sol eliyle yiyordu. Ömer yemek yiyen insanlarla ilgilenirdi. Adama, “Sağ elinle yemek ye!” dedi. Adam Ömer’e cevap vermedi. Ömer tekrar ona aynı şeyi söyledi. Adam, “Sağ elim meşguldür.” dedi. Adam yemeğini bitirince Ömer onu çağırarak, “Sağ elinin ne meşguliyeti vardı?” diye sordu. Adam sağ elini gösterdi; Ömer elinin kesik olduğunu görünce, “Neden böyle?” diye sordu. Adam, “Yermûk savaşında yaralandı.” dedi. Hz. Ömer, “Kim sana abdest aldırıyor?” diye sordu. Adam, “Sol elimle abdest alıyorum; Allah da yardım ediyor.” diye cevap verdi. Hz. Ömer, “Nereye gidiyorsun?” diye sorunca, “Yemen’e, bir yıldan beri görmediğim annemi görmeye gidiyorum.” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer ona zekât malından beş deve, bir hizmetçi verilmesini ve develere gıda yüklenmesini emretti.⁵⁸⁵ Gazinin savaşmaya devam edip etmediğini bilmiyoruz. İhtiyaç durumunda olduğu için verilmiş olabilir. Ancak diğer yandan asker olduğu için “fî sebîlillah” kapsamında da değerlendirilmesinde herhangi bir mahsur yoktur.

---

⁵⁸⁴ İbn Sa‘d, *Tabakât*, III, 209; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 23; İbnu’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî (ö.597/1201), *Menâkıbu Emiri’l-Mü’minîn Ömer b. el-Hattâb*, Dâru İbn Haldûn, İskenderiye, 1996, 49.

⁵⁸⁵ Belâzürî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, X, 311-312.

Kaynaklarda Hz. Ömer'in Nakî' bölgesini Müslümanların atları için Himâ(koruluk) olarak kullandığı aktarılır. Rebeze ve Şeraf Mevkisini de zekât develeri için Himâ olarak kullanıyordu. Her sene Allah yolunda 30.000 deveye ev sahipliği yapıyordu.⁵⁸⁶ Anladığımız kadarıyla zekât olarak alınan hayvanlar savaşlarda askerler için binit olarak kullanılıyordu. Hz. Peygamber döneminde itibaren zekât develerinin koruluklarda toplandığını biliyoruz. Aynı uygulamanın içine atlar da eklenmiştir. Aynı sistem devam ettirilmiştir.

3.6.Yolcular (İbnu's-Sebîl)

Devletin imkânlarını vatandaşın hizmetinde kullanmak esas olduğu gibi zekât mallarının kullanımında da buna dikkat edilmiştir. Si'r b. Mâlik el-Absî şöyle bir anısını anlatır: Bir arkadaşıyla birlikte bize ait iki devenin sırtında hacca gittik. Hac görevimizi yerine getirdikten sonra döndük. Medine'ye vardığımız zaman Ömer b. Hattâb'a giderek, "Ey Mü'minlerin Emiri! Arkadaşıyla birlikte hacca gittik. Hac farizamızı yerine getirip döndük. Bizi yurdumuza ulaştır ve bize binek ver." dedim. Hz. Ömer, "Bana develerinizi getirin." dedi. Develeri götürdüm. Hz. Ömer onları yere çöktürerek sırtlarına baktı. Sonra hizmetçisini çağırarak ona, "Bu iki deveyi götür, zekât develerinin bulunduğu koruluğa bırak ve bana itaatkâr iki genç deve getir" dedi. Hizmetçi, Hz. Ömer'e istediği iki deveyi getirdi. Hz. Ömer, "Bu iki deveyi al. Allah sizi yerinize ulaştırsın. Memleketine vardığın zaman bunları alıkoyarsın veya satar infakta bulunursun." dedi⁵⁸⁷

---

⁵⁸⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 232.

⁵⁸⁷ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 724-725.

Hz. Ömer Mekke ile Medîne arasına Daru'r-Rakîk veya Dakîk denilen bir mekân yaptı ve buraya un, kavut, hurma, kuru üzüm ve yolcuların ihtiyaç duyacağı şeyler koydu. Yolcular bir duraktan diğerine rahatça yolculuk yapsınlar diye bunun yaptı.⁵⁸⁸

Yolcular Hz. Ömer'den Mekke ile Medîne arasında bir yer inşa etmek için izin istediler. O da onlara izin verdi. Su ve gölgeyi en çok yolcular hak eder dedi.⁵⁸⁹ Himâların yolcular için de kullanıma açıldığını kaynaklardan öğreniyoruz. Halîfe, hem zekât develerinin hem de yolcuların kullandığı yerler tahsis etmiştir.⁵⁹⁰

---

⁵⁸⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 214.

⁵⁸⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 232.

⁵⁹⁰ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 377.

HZ. OSMAN DÖNEMİ (644-656)

1. ZEKÂTIN TOPLANMASI

Hiz. Osman dönemi ile ilgili zekât ve diğer mâlî mükellefiyetleri konu edinen bilgilere kaynaklarda ve modern dönem çalışmalarında çok fazla rastlayamadık. Bu durum bizi sadece temenni ve Hiz. Ömer dönemindeki değişimin devâm ettiğini söylemeye sevk etmektedir. Hiz. Osman dönemi siyâsi, dînî, iktisâdî birçok problemin ortaya çıktığı bir kargaşa dönemi olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Bunun yansımalarını o dönemde zekâtın toplanması, memurlar ve dağıtımında yapılan hatalarla ilgili rivâyetlerden okuyabiliyoruz.

1.1. Hiz. Osman ve Emval-i Bâtne-Zâhire Ayrımı

Kur'ân'da her türlü ticâri malın vergiye(zekâta-sadaka) tabi olduđu⁵⁹¹ bildirilmiştir. Devlet gümrükler hariç iç pazarda dolaşan malın miktarını bilemiyordu. Vergi memurları tahsilata gittikleri yerlerde hazır buldukları zekât miktarına ulaşmış para, daha önceden hars(tahmin usulüne göre)'a göre belirlenmiş tahıl ürünleri veya hiç zekât malı bulamamışlardır.⁵⁹² Bu şekilde vergi alımı Hiz. Osman döneminde ortaya

---

⁵⁹¹ Bakara, 1/267. "Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarınızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki Allah zengindir, övgüye lâyıktır."

⁵⁹² Muhammed Hamidullah (ö.2002), *İslâm Müesseselerine Giriş*, çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007, 124-127.

çıkıştır. Buna daha ayrıntılı olarak yukarıda da değindik. Lakin bugün devletlerin ticaret mallarıyla ilgili denetim kayıtları daha sistemli olduğu için bunu bilmemek daha zordur.

Hız. Peygamber döneminde Medîne ve dışına vergi memurları gönderiliyordu. Bunların hangi vergiler için hangi bölgelere gittiğiyle ilgili bilgiler kaynaklarda bulunmaktadır. Giden memurların alacakları vergi miktarlarının belli olduğunu bilinmektedir. Zirâi mahsul zekâtları, mahsûlün olgunlaşma vakitlerinde tahsil edildiği için zamanı bellidir. Burada akla şu soru gelebilir, vergiler alınırken öncelikli olarak hangisi alınmaktaydı. Vergi toplama vakti var mıydı? Vâkıdî de Hız. Peygamber'in zekât memurlarını hangi ayda gönderdiği bildirmektedir. Yine Hız. Osman'ın daramazın ayını zekât ayı olarak belirttiğini görmekteyiz.⁵⁹³ Onun haricindeki altın gümüş ve ticaret malının zekâtını tahmin etmek mümkün değildi. Bunlar memur gittiğinde nisaba ulaşmamış olabilirdi. Ayrıca hayvanların zekâtı da yaş ve cins faktörlerine bağı olarak değışiyordu. Bunların önceden tahmini mümkün görünmüyordu.

1.2. Atâlardan Zekât Alma

Hız. Ebû Bekir döneminde başlayan atâlardan zekât alma, Hız. Ömer ve Hız. Osman döneminde de devam ettiğini kaynaklardan öğreniyoruz. Âişe bt. Kudâme babasının Hız. Osman'dan senelik atâsını almaya gittiğinde yaşadıklarını aktarmıştır: “Hız. Osman'dan atâmı almaya gittiğimde bana “*Yanında üzerine zekât düşen mâl var mı?*” diye sordu. “*Eğer var dersem atâmdan alırdı. Yok dersem almaz hepsini verirdi.*”⁵⁹⁴

Rivâyetten anlaşılan babasının Hız. Osman'dan birçok defa atâ aldığıdır. Biz daha önceki bölümlerde doğrudan atânın kendisinden zekât alındığı ifâde etmiştik. Burada

---

⁵⁹³ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 534.

⁵⁹⁴ Şâfi'î, *Ümm*, II, 18.

kişiyeye yanında bulunmayan mallarına zekât düşmüşse onların zekâtını nakit olarak atâlardan tahsil edildiğini anlıyoruz.

1.3. Atlardan Zekât Alması

Hz. Ömer'in atlardan ilk defâ zekât almaya başladığını biliyoruz. Hz. Osman, atlardan zekât almaya devam etmiştir. Bundan dolayı Hz. Osman'ın atlardan zekât aldığını ve insanların bundan hoşlanmadıklarını Belâzürî İbn Sa'd'dan nakleder.⁵⁹⁵ İlginçtir ki Hz. Ömer'e kendi istekleri ile atlarının zekâtını vermek isteyenler olduğunu düşündüğümüzde muhtemelen herkesi aynı şekilde gönüllü olmadığı anlaşılmaktadır. Bir de ileride Mescid-i Nebevî'yi genişletmek için çevredeki evleri satın alma girişiminde karşı çıkan Medîne halkına Hz. Osman "Eğer Ömer bunu yapsaydı ona sesiniz çıkmazdı. Ben mülayim birisi olduğum için böyle davranıyorsunuz." şeklinde ifâdesi Hz. Ömer'in otoritesinin aynı zamanda bazı işleri yapmak için kolaylık sağladığını göstermektedir.

2. ZEKÂT MEMURLARI

Hz. Osman'ın zekât memurlarına yaklaşımını ortaya koyacağımız bilgiler sınırlıdır. Ancak onun da Hz. Peygamber ve diğer iki halife dönemlerindeki sistemi ve ilkeleri uyguladığı kanaatindeyiz. Bizzat memurlarla yaşadığı problemler bazı rivâyetlere yansımıştır. Ancak bu rivâyetlerin ihtiyatlı değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

---

⁵⁹⁵ Belazürî, , *Ensâbu'l-Eşrâf*, VI, 135.

2.1. Beytümâl Görevlileri ve Maaşları

Zeyd b. Sâbit Hz. Osman döneminde Beytümâl'de görevliydi. Zeyd'in Vüheyb isminde bir kölesi vardı. Hz. Osman onu Zeyd'e Beytümâl işlerinde yardımcı olurken gördü ve maaş alıp almadığını sordu. Ve ona iki bin dirhem maaş bağladığını söyledi. Ancak Zeyd itiraz etti ve *“Bir köleye bu kadar maaş verme, ona bin dirhem ver yeter”* dedi. Hz. Ömer zamanında Beytümâl görevlisi olan Abdullah b. Erkam aynı görevine Hz. Osman'ın hilâfetinde de devam etmiş ancak daha sonra istifâ etmiştir.⁵⁹⁶ Burada ilk defa bir Beytümâl görevlisinin maaşının bilgisine rastladık. Daha önce miktar belirten rivâyetlere hiç rastlamamıştık.

2.2. Velîd'i Zekât Memuru olarak Göndermesi

Hz. Osman anne bir kardeşi Velid b. Ukbe'yi Kûfe'ye vâli olarak atanmıştı. Ve bu görevi sırasında şehre bir sihirbaz gelmiş ve insanları etrafına toplayarak sihirbazlık yapıyordu ki Cündüb b. Ka'b b. El-Ezdî isminde birisi onun boynunu vurunca Velîd onu önce öldürmek istedi fakat sonra akrabaları karşı çıkınca hapsedirdi. Hapiste namaz kıldığını gören görevli onun kaçmasına yardım etti ve onu serbest bıraktı. Velîd bunu öğrenince bu görevliyi dövdürdü. Bundan dolayı Cerîr b. Abdullah, Adiy b. Hâtem, Huzeyfe b. El-Yemân, Eşas b. Kays Velîd'e saldırdılar. Hz. Osman'dan da onu azletmesini istediler. Hz. Osman onun yerine yine akrabası olan Saîd b. El-‘Âs'ı gönderdi. Velîd Hz. Osman'ın yanına gelince Hz. Osman onu kim döver? dedi. İnsanlar Hz. Osman'a olan anne bir kardeş olma yakınlığından dolayı bunu yapmaktan çekindiler. Fakat Hz. Ali onu dövdü. Hz. Osman'da onu Kelb ve Belkîn kabilelerinin olduğu yere

---

⁵⁹⁶ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 156; Ali b. Muhammed, *Tahrîcu'd-Delâle*, 584.

zekât toplamak üzere gönderdi.⁵⁹⁷ Hz. Osman muhtemelen onu cezalandırmak için hem görev olarak tenzil-i rütbe yapmış hem de zor bir görev olan vergi memurluğu görevini vermiştir.

2.3. Beytülmâl Görevlisinin Anahtarları Hz. Osmân'a Fırlatması

Hz. Osman'ın sahabenin görüş ve düşüncelerinin aksine yaptığı uygulamalar bazen tepki topluyordu.

“Râvî Ebû İshâk anlatıyor: Müslümanların sadakalarının âmilini Medîne çarşısında gördüm. Akşam olduğunda Hz. Osman ona geldi. Sadaka gelirlerinden *“Hakem b. Ebî'l-As'a öde”* dedi. Hz. Osman âilesinden birisine ödül veya nakit verdiği zaman onu Beytülmâl'den verirdi. Görevliyi parayı vermeye zorladı ve *“Tutarı inşaallah sana vereceğiz”* dedi. (Görevli vermek istemeyince) Hz. Osman ısrar etti ve *“Sen bizim hazinedarımızsın. Biz verdik mi al. Biz senin hakkında sessiz kaldığımızda sen de sessiz kal”* dedi. Âmil *“Yalan söylüyorsun. Ben ne senin ne de âilenin hazinedarıyım. Ben Müslümanların hazinedarıyım”* dedi. Âmil Hz. Osman Cuma günü hutbedeyken Beytülmâl'in anahtarlarıyla geldi ve şöyle dedi: *“Ey insanlar Osman benim onun ve âilesinin hazine görevlisi olduğumu sanıyor. Ben ise Müslümanların hazinedarıydım. Bu anahtarlar beytülmalinizindir”* dedi sonra anahtarları fırlattı. Osman onu aldı ve Zeyd b. Sâbit'e verdi.⁵⁹⁸ Olayla ilgili şunları ifâde etmek istiyoruz. Rivâyet tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Ya'kûbî'de geçmektedir. Ya'kûbî şîlikle itham edilen bir tarihçidir. Ayrıca Halîfe'ye bir memurun bu şekilde bir usul ve davranışla karşılık vermesine Hz. Osman'ın kabilesi tarafından nasıl karşılandı? Sessiz mi kalındı? Veya kalınabilir mi?

---

⁵⁹⁷Ya'kûbî, *Târîh*, II, 59.

⁵⁹⁸ Ya'kûbî, *Târîh*, II, 64.

Sorularını da zihinlere getirmektedir. Bu durum rivâyetin şîî tarih yaklaşımının bir ürünü olduğu izlenimi vermesinden dolayı ihtiyatlı karşılanması gerektiği sonucuna götürmektedir.⁵⁹⁹

2.3. Ya'lâ b. Ümeyye'nin Vergileri Toplaması ve Cemel Vakası

Huneyn, Tâif ve Tebük savaşlarına katılan Ya'lâ, Hz. Peygamber'in vefatından birkaç ay önce üstlendiği idarî görevleri Hz. Osman döneminin sonuna kadar sürdürdü. Kaynaklarda Âmil olarak görevlendirildiği ifade edilen Ya'lâ muhtemelen diğer görevliler gibi hem idârî hem de mâlî görevleri üstlenmiş görünmektedir.

Ya'lâ, Hz. Osman'ın evinin kuşatılması esnasında yardım için yola çıktıysa da Medine'ye varmadan Halîfenin şehid edildiğini öğrendi ve Halîfenin intikamını almak isteyenlere katılmak amacıyla yanına Yemen vergi gelirlerini de alarak Mekke'ye gitti.⁶⁰⁰ Burada toplanan kuvvetlerin teçhiz edilemesine büyük katkıda bulundu. Cemel Vak'ası'nda önemli rol oynadı. Vak'a'ya adını veren "asker" adlı deveyi kendisi satın alıp⁶⁰¹ Hz. Âişe'nin emrine verdiği gibi orduya katılanların kullanması için yüzlerce deve ve yüz binlerce dirhem tahsis etti.⁶⁰² Hz. Ali'nin Ya'lâ hakkındaki değerlendirmesi ve

---

⁵⁹⁹ Şîî tarih yorumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, Şaban, "Tarih Felsefesi Bağlamında Şîî Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, cilt: VII, sayı: 3, 121-141.

⁶⁰⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, VI, 130, 135-136.

⁶⁰¹ Seyf b. Ömer, *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel*, 157.

⁶⁰² Seyf b. Ömer, *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel*, 114.

Taberî'nin verdiği bazı bilgiler, onun bu dönemde harcadığı paranın Yemen'den topladığı vergi gelirleri olabileceğini göstermektedir.⁶⁰³

3. ZEKÂTLARIN DAĞITIMI

Hiz. Osman'ın hilâfetinde zekâtları dağıtım şekliyle ilgili standandardı belli olan uygulamanın yanında farklı yaklaşımlar seğıilediğine dair örneklerle de karşılaşmaktayız. Ancak bu örnekler siyâsî tercihlerinde eleştiri konusu olan yaklaşımlarına benzerlik arz etmektedir. Kendi akrabalarına zekât verdiğine dair yaklaşımlar söz konusudur. Bu bilgileri de ihtiyatlı karşılamak gerektiği düşüncesindeyiz.

3.1. Rikâb Uygulaması

Hiz. Osman Halîfeliğı döneminde Aynu't-Temr esirlerinden olup köle yapılan Ebû Ferve'yi zekât geliriyle satın alıp hürleştirmişti ve daha sonra o, isyancılarla birlikte olmuştu.⁶⁰⁴ Bu uygulamada diğere uygulamalardan farklı olarak mükâtep⁶⁰⁵ köle ifadesi yoktur. Hiz. Peygamber'in Selmân'a sahibiyle yaptığı anlaşma karşılığında yardım ederek kölelikten kurtarmıştır. Selmân sahibiyle mükâtebe anlaşması yapmıştır. Zekât sınıflarının tam olarak ifade edildiğı Tevbe Sûresi 9/60. âyette köleler için mükâtep ve

---

⁶⁰³ Taberî, *Târîh*, IV, 443, 452, 507; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, I, 465; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 80-81; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 257-258.

⁶⁰⁴ Belâzurî, *Fütûh*, 249.

⁶⁰⁵ Efendisiyle, hür olması için bir bedel karşılığında anlaşma yapan köle.

mükâtepe olmayan köle ayrımı olmamasına rağmen âlimler bu konuda ihtilâf etmişlerdir.⁶⁰⁶ Ancak bu hâdisede mükâtepe köle ayrımı yapıldığını görmemekteyiz.

3.2. Mescid-i Nebevîyi Genişletmesi

Hiz. Osman hicretin yirmialtınıcı yılında Mescid-i Harâm'ı genişletmek maksadıyla çevresindeki evleri satın aldı. Bazı sahâbîler bu duruma ise itiraz etti. Onların evlerini de yıktı. Onlara yıkılan evlerinin karşılığı olarak vereceği parayı da Beytül mâl'e koydu. Burada aldığı kişiler muhtemelen Müslüman kimselerdi. Onların kendisine halim olduğu için itiraz ettiğini söyleyen Hiz. Osman, Hiz. Ömer'e bu şekilde itiraz edemediklerini söyleyerek onları hapsettirmiştir.⁶⁰⁷ Bu aldığı para normal bir alım-satım işlemidir. Zekâtla ilgisini tespit edemedik. Fakat Beytül mâl'in varlığı, kullanımı, hangi gelir çeşitlerinin konulduğu ile ilgili bir bilgiyi bizlere sunduğu için değerlendirdik.

3.3. Akrabalarına Zekât vermesi

Hiz. Osman döneminde ortaya çıkan fitne hâdisesinde ona atıyye ve zekât dağıtımıyla ilgili bazı eleştiriler yöneltmiştir. Eleştirilerden biri zekât mallarını akrabalarına dağıttığı yönündedir. Bilhassa Hiz. Peygamber tarafından sürgün edilen amcası Hakem b. Ebi'l-Âs'ı Medîne'ye çağırması ve ayrıca ona zekât dışında olduğunu düşündüğümüz miktarı 100 bin dirhemi bulan paralar vermesi eleştiri almasına neden

---

⁶⁰⁶ İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim en-Nîsabûrî (ö.318/930), *el-İşrâf alâ Mezâhibi'l-Ulemâ*, thk. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed el-Ensârî, I-X, Mektebetü Mekketi's-Sekâfiyye, yy., 1425/2004, III, 92; mükâtepe ile ilgili ayrıca bkz. İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf*, VII, 5.

⁶⁰⁷ Ya'kûbî, *Târîh*, II, 58-59.

oluyordu.⁶⁰⁸ Bu konudaki rivâyetlerde işaret edilen olayların doğruluğu ayrı bir inceleme konusu olmakla birlikte bazı rivâyetler şöyledir: Zekât develeri Hz. Osman'a götürüldü. Hz. Osman hepsini el-Hâris b. Hakem b. Ebi'l-Âs'a verdi. İnsanların Hz. Osman hakkında hoş görmedikleri şeylerden biri, O'nun Hakem b. Ebi'l-Âs'ı Kudâaoğulları'nın zekâtlarını toplamakla görevlendirmesiydi. Hakem onlardan üç yüz bin dirhem topladı. Yanına geldiğinde Osman hepsini ona bağışladı.⁶⁰⁹

---

⁶⁰⁸ İbn Kuteybe, *Maârif*, 194, 352; Makdisî, *el-Bed' ve't-Târîh*, V, 200.

⁶⁰⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 137.

HZ. ALİ DÖNEMİ (656-661)

1. ZEKÂTLARIN TOPLANMASI

Hiz. Ali döneminde zekâtın toplanması konusunda bilgilerimiz birkaç rivâyetle sınırlıdır. Ayrıca Hiz. Osman dönemi siyâsî ve toplumsal kargaşa ortamı Hiz. Ali döneminde de artarak devam etmiştir. Ekonomi savaş ve toplumsal gerilimlerden her zaman etkilenmiştir. bu dönemde de zekâtın toplanmasında bazı problemler yaşanmış olduğu kanaatindeyiz.

1.1. Nakit Zekâtlarının Toplanması ve Devlet-Halk İkilemi

Kaynakların bize aktardığı rivâyetlere göre Hiz. Osman'ın şehit edildiği zamana kadar insanlar zekâtlarını âmillere teslim etmekte tereddüt etmemişlerdi. Ancak onun şehit edilmesi ile birlikte oluşan siyâsî otorite boşluğu sebebiyle insanların bir kısmı devlete veriyor, bir kısmı kendisi dağıtımını yapıyordu. Bazıları da Abdullah ibn Ömer'e getiriyordu.⁶¹⁰ İnsanların toplumda söz sahibi sahabilere zekâtlarını kime verecekleri konusunda sorular yönelttiğini görmekteyiz. Sahabe oğlu olan İbn Ömer'in zekâtlarını devlete verdiği ve insanları da yanlış yapsalar, zekât paralarını kendi fuzûlî ihtiyaçlarına kullansalar da devlete vermeleri gerektiğini tavsiye ettiğini görüyoruz. Ancak İbn Ömer'e “*Namazı vaktinde kılmayan kimselere de zekâtımızı verelim mi?*” şeklinde sorulduğunda o da bu işin içinde çıkamamıştır ve “*Allah onları kahretsin. İşlerimizi karmakarışık ettiler*” ifâdesini kullanmıştır.⁶¹¹ Hiz. Âişe zekâtlarını devlete veriyordu.⁶¹² Bu ve buna

---

⁶¹⁰ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 678.

⁶¹¹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 683.

⁶¹² Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 679.

benzer çok fazla soru içeren rivâyetlerden anladığımız kadarıyla sahabe ve sahabe çocukları devletin mâlî düzeninin bozulmaması, gelirlerin belirsiz bir şekilde kişisel inisiyatife bırakılmaması adına devlete ödemeyi en kötü ihtimalde dahi tercih ettiklerini görüyoruz. Ancak onların da zorlandığı noktada artık çaresiz kaldıklarını ve zekâtı tam olarak vermek kaydıyla kendilerinin verebileceği tavsiyesinde bulduklarını görmekteyiz. Yukarıda bahsettiğimiz vergi probleminin temelinde Hz. Osman'ın emvâl-i bâtine ve zâhire ayrımı yaparak Müslümanlara paraların zekâtını kendilerinin verebileceğini söylemesi olduğunu düşünüyoruz. Şehit edilmesinden sonra ortaya çıkan kargaşa ortamı vergi toplama sisteminde bir takım karışıklıklara sebep olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber döneminde de haksızlık yapan memurdan mallarını gizleme izni isteyen halk bu konuda izin alamamıştır. Zira uygulamadaki bir belirsizlik gelirlerin yanlış ve eksik dağıtılmasına ve sonraki dönemlerde vergi gelirlerinde düşmelere sebep olabilmektedir.⁶¹³

2. ZEKÂT MEMURLARI

Hz. Ali dönemi siyâsi, dînî ve sosyal çalkantıların zirvede olduğu kısa bir dönem olarak kaynaklarda yer bulmuştur. İslâm Devletinin mâlî konularıyla ilgili bilgileri siyâsi tarih içerisinde bulmakta zorlandığımızı ifâde etmeliyiz. Burada da ilke olarak diğer Halîfelerin koyduğu düzeni devam ettirdiği söylenebilir. Başta Halîfe'nin şehit edilmesi olmak üzere birçok problem ile uğraşmıştır. Ayrıca eyaletlerdeki görevlileri değiştirme girişimi de büyük oranda başarısız olmuştur. Bütün bunlar bizi varolan sistemin devam ettiği düşüncesine sevketmektedir.

---

⁶¹³ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 678.

2.1. Beytümâl Görevlileri

İsmi İbrahim el-Kıbtî ama künyesi Ebû Râfi‘ olan sahabî Hz. Peygamber zamanında Erkâm’ın yanında tecrübesiyle ona yardımcı olması için zekât toplamakla görevlendirilmiştir. Bunun yanında mâlî işlerde Hz. Peygamber döneminde görev aldığını düşünüyoruz. Daha sonra Mısır’ın fethinde de bulunan Ebû Râfi‘, Hz. Ali’nin hilâfeti döneminde Kûfe’de Beytümâl görevlisi olarak çalışmıştır. Görevinin ne olduğunu bilemiyoruz. Ancak bizzat Beytümâlde çalışmış ise muhtemelen gelen-giden gelirlerin kayıtlarının tutulmasında görev yapmış olmalıdır. Farklı bir rivâyette ise babasının Ebû Râfi‘ olduğu Hz. Ali’ye hizmet edenin ise Ubeydullah b. Ebî Râfi‘ olduğu ifade edilmektedir. Yine ayrıca Hz. Ali’nin -muhtemelen fey gelirleri- her cuma günü Beytümâl tükenene kadar dağıtım yaptığı ifade edilir.⁶¹⁴

2.2. Gelirler ve Memurların Denetimi

Hz. Ali’nin de vergi gelir ve giderlerini denetlediğini görüyoruz. O, Hazîne müdürü Ebû Râfi‘a, hazineden alıp kızına taktığı bir süs eşyasının hesabını sormuş⁶¹⁵, Rey vâlisi Yezîd b. Huceyye’yi gelirlerin 30 bin dirhem eksik çıkması üzerine muhakeme edip hapsedmiş⁶¹⁶ ve yine amcası Abbâs’ın oğlu Abdullah’ı şikâyet üzerine sorguya çekip ondan cizye hesaplarının ve harcamalarının nerelere yapıldığını istemiştir.⁶¹⁷ Hz. Ali, Rey

⁶¹⁴ Ali b. Muhammed, *Tahrîcu’ d-Delâle*, 585.

⁶¹⁵ İbn Zenceveyh, *Emvâl*, 607; Taberî, *Târîh*, V, 156; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 748.

⁶¹⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 640.

⁶¹⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 736.

bölgesinin vâli-defterdarlık görevlisine, vergi eksilmesinden dolayı hapis cezası vermiştir.⁶¹⁸

2.3. Zekât Memurlarına Mektupları

Hz. Ali, zekât memuru olarak görevlendirdiği kişilere uygulama ile ilgili önemli tavsiyelerde bulunuyordu. Aktaracağımız mektubun aslında Hz. Ali'nin zekât kurumuna hem devlet hem halk hem de dağıtımı yapılacak kesimin yararını gözeten çok önemli bir içeriğe sahip olduğu anlaşılacaktır: *“Ortağı olmayan, Bir olan Allah'tan sakınarak git. Herhangi bir Müslümanı korkutma. Senden hoşlanmadığı halde ona gitme. Ondan malının Allah'ın hakkı olan miktarından fazlasını alma. Bir kabileye gittiğin zaman evlerine karışmadan sularına in. Onlara sükûnet ve vakarla git ki aralarında ikamet edesin. Onlara selam ver ve iyi dileklerini azaltma. Sonra, “Allah'ın kulları! Beni size, Allah'ın velisi ve halîfesi, Allah'ın mallarınızdaki hakkını almam için gönderdi. Mallarınızda, velisine ödeyeceğiniz Allah'ın hakkı var mıdır?” diye sor.*

Biri hayır derse, ondan tekrar isteme. Biri evet derse, onu korkutmadan, tehdit etmeden, zulmetmeden ve gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü kılmadan onunla birlikte git ve sana vereceği altın ya da gümüşü al. Hayvanları ya da develeri varsa onun iznini almadan sürüye girme! Zira hayvanların çoğu onundur. Sürüye gidersen adama üstün gelen kaba birisinin girdiği gibi girme. Hayvanları ürkütüp korkutma. Sahibini o hayvanlar için üzme. Malı iki kısma ayır; sonra da adamı birisini seçmesi için serbest bırak. Onlardan birisini seçerse seçtiğine dikkatini verme. Sonra geri kalanı ikiye bölerek birisini seçmesi için onu serbest bırak. Onlardan birisini seçerse, seçtiği ile ilgilenme. Adamın malında Allah'ın hakkını karşılayacak miktar kalıncaya kadar bu şekilde

---

⁶¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 114.

yapmaya devam et ve ondan Allah'ın hakkı olanı al. Yapılan paylaşımdan memnun kalmayıp vazgeçmek isterse talebini dikkate al; hayvanlarını karıştır ve Allah'ın adamın malındaki hakkını alıncaya kadar daha önce yaptığın şekilde tekrar paylaşım yap.

Yaşı geçmiş, çok yaşlı, bir organı kesik, zayıf ve ayıplı olanı alma. Onun için sadece dindarlığına güvendiğin, Müslümanların malları için faydalı olan kişiye itimat et ki, o malları Müslümanların velisine ulaştırsın ve o da bu malları onların arasında paylaşsın. Malları için nasihat eden, şefkatli, güvenilir ve koruyacak, sert olmayan, hayvanları yorarak sürmeyen, bitkin düşürmeyen ve yormayan kişiden başkasına güvenme.

Sonra yanında toplananı bize çabuk ulaştır ki biz de onu Allah'ın emrettiği yerlere iletelim. Zekâtı vekil olarak görevlendirdiğin kişi alacaksa ona deve ile yavrusunu birbirinden ayırmamasını, devenin sütünü yavrusuna zarar verecek şekilde tamamen sağlamamasını, çok binmek suretiyle hayvana zahmet vermemesini, bu hususta diğerleriyle onun arasında adil davranmasını, bitkin olanı rahat ettirmesini, toynağı yarılmış ve aksak olanlara yumuşak davranmasını, göletlerin olduğu yerlerden getirmesini, ana yollar dışında bitkili yerlerden sapmamasını, bazı vakitlerde onu dinlendirmesini, suyun az olduğu yerlerde ve meralarda suyunu içip otlaması için ona zaman vermesini emret. Böylece Allah'ın izniyle bize semiz, şişmanlamış, yorulmadan ve meşakkat çekmeden gelsin ki, onu Allah'ın Kitabı'na ve Peygamber'inin sünnetine göre paylaşalım. Allah'ın izniyle bu, mükâfatın için daha büyük, doğru yolda olmana daha yakındır.”⁶¹⁹

Mektupta zekât memurunun temsiliyeti, mükellefi incitmemesi, vergi kaçırmaya zorlamaması konusunda hassas davranmasının emredildiği görülmektedir. Bu Mektup

---

⁶¹⁹ Müsevî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ (ö.406/1015), *Nehcü'l-belâğa: Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*, Der. Eş-Şerîf er-Radî, çev. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul 2006, 271-272.

Hz. Peygamber'in hadislerinde ve tarih kaynaklarında vurguladığı bütün ilke ve incelikleri içeren bir mektup olma özelliğini de göstermektedir.

3. ZEKÂTLARIN DAĞITILMASI

Hz. Ali Dönemi Hilâfete gelişinin şekli, dönemin siyâsî ve toplumsal kargaşa ortamı gibi faktörler nedeniyle kaynaklarda yer almıştır. Bu tablo zekât ile ilgili bilgilere ve uygulama örneklerine ulaşmamızı zorlaştırdı. Ancak Hz. Peygamber'in kurmaya çalıştığı ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın devam ettirdiği ve geliştirmeye çalıştığı bu kurum onun döneminde de aynı durumunu muhafaza ettiği kanaatindeyiz.

SONUÇ

Hız. Peygamber ve Dört halife Dönemi Zekât Uygulamaları isimli çalışmamızda İslâm öncesi dönemde vergi kavramının Arap Yarımadasında yabancı bir kavram olmadığını görmekteyiz. İnsanlar hem iç hem de devletlerarası ticâretlerinde vergi ile muhatap olmaktadır. Ticârî ilişkilerinin yanında Kur'ân'ın da işâret ettiği putlarına gelir ve ürünlerinden pay ayırma dini vergiler şeklinde değerlendirilebilir. Kur'ân, Putlara ayrılacak payın toplumdaki ihtiyaç sahiplerine verilmesine dikkat çekmektedir. Mekke'de hac hizmetlerinin yürütülmesi için de vergi alınmaktaydı.

Hız. Peygamber'in vahyi almaya başladığı zamandan Medîne'ye hicreti ve orada vefatına kadar geçen sürede mücâdele alanı içerisinde sadece dinin inanç ve ibâdet esaslarının yayılması dışında farklı görevleri de vardı. Vahyin getirdiği değişim ve hicret gibi olgular Müslümanlarda iktisâdî yardımlaşmanın önemini artırmıştır. Bundan da öte artık Müslümanlar ve diğerleri diyebileceğimiz iki farklı inanç kesimi ortaya çıkmıştır. Hız. Peygamber Müslümanlardan maddî durumu iyi olanları ekonomik durumu iyi olmayan Müslümanların maddî ihtiyaçlarını gidermek için vahyin desteği ve teşviki ile yardımlaşmaya çağırıyordu. Bu durum zekât'ın önce teşvik ve daha sonra ise emir edilmesine giden sürecin başlangıcıdır.

Zekât, tadrîcî olarak üç aşamada tekâmül etmiştir. Buna göre Mekke dönemi, zekâtın mutlak olarak farz kılındığı ancak nisapların belirlenmediği ilk aşamadır. Medine döneminin ilk yılları ikinci aşamadır. Zekât, nisabı ve ürünleri belirlenmiş bir mükellefiyet haline gelmiştir. Müslümanların Mekke, Medîne ve çevresinde tam hâkim duruma geldikleri üçüncü aşamada ise zekât, memurlar tayin edilip, onların eliyle tahsil edilen ve belirlenmiş sınıflara harcanan devlet bütçesinin önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir.

Vahiy, Müslümanların ekonomik hayatlarına da önemli göndermelerde bulunuyordu. Medîneye hicret ile birlikte zekâtın hicretin ikinci yılda farz olması, artık

Mekke döneminden farklı, sınırları belli, namazdan ayrı zikredilmeyen mecbûrî bir ibâdet ortaya çıkarmıştır. Zekât, yaklaşık on beş yıllık bir vahiy sürecinin ardından hukuki netliğini kazanmıştır. Dinin yaşanmasında örnek olan Hz. Peygamber, aynı şekilde zekâtın cinslerinin, miktarlarının, toplanma zamanlarının ve dağıtımının, toplayacak görevlilerin de belirlenmesinde en güzel kural koyucu olmuştur. Rasûlullah'ın kendisinden sonra esasları belli bir zekât sistemi bırakma arzusunda olduğunu, zekâtın bütün unsurlarında yaptığı belirlemeler ve görevlendirmelerdeki seçiciliğinden anlıyoruz. Nisâbı belirlemesi, zekât memurlarına belli nitelikler koyması, rastgele kişilerden değil de güvenilir, birikimli kişilerden atama yapması, zekâtları denetlemesi ve görev yapanlara görev karşılığı ücretini vermesi bunun en açık örneklerindedir.

Mâlî bir görev olarak zekât tek başına değildi. Bunun yanında gönüllü birçok yardımcı, kendi geçimini ve fetihlerle birlikte ortaya çıkan gelirleri de yöneten bir peygamber portresi karşımıza çıkmaktadır.

Hicretin ikinci yılı ile altıncı yılı arasındaki zaman dilimi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Sadece bir örnekte Hz. Peygamber'in akrabalarından iki gencin evliliği sebebiyle maddî yardıma ihtiyaçları olması ve Rasûlullah'tan zekât memurluğu görevi talep etmeleri hakkında bilgi bulunmayan bu dönemde de zekâtın Müslüman olanların sayısına paralel olarak toplandığı çıkarımını yapmamızı sağlamıştır.

Müslümanların sorumlu olduğu vergilerin toplamına zekât denir. Topraklarından ve toprak mahsullerinden alınan öşür ve nısfu'l-öşür, hayvanlarından ve altın/gümüş paralarından alınan zekâtlar olmak üzere üç kısımdır. Bunların alınması için alt sınırlar bulunmaktadır. Yani bu gelirlere ve ürünlere sahip olanlardan değil belli bir gelir seviyesine ulaşmış olanlardan zekât alınır. İslâm'da zekât belli bir gelir ve birikim üzerinden alınır. Gayr-i Müslimlerden ise baş vergisi olarak cizye ve toprak mahsulü vergisi olarak harâc alınır. Gayr-i Müslimlerin hayvanlarından vergi alınmaz.

Yapılan çalışmalarda zekâtın Müslümanların zenginlerinden alınan ve fakirlerine verilen bir yardım gibi değerlendirilmesi zekâtı basit bir yardımlaşma unsuru olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Oysa kaynaklardan hareketle uygulamalara bakıldığında çok farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Zekât sekiz sınıf içerisinde iki sınıfın ihtiyaç sahiplerine ayrılmasının yanında farklı amaçları da bünyesinde barındırmaktadır. Zekâtın klasik hukuk kaynaklarındaki şeklinden farklı olarak sosyal, iktisâdî, siyâsî, ticârî birçok açıdan değerlendirmeye açık bir ibâdet olduğu kanaatini taşımaktayız. Müellefe-i kulûb'a hisse verilmesi, bazı imâr çalışmalarının giderlerinin karşılanması, savaş masraflarında kullanılması zekâtın sadece bir sosyal yardım kaynağı olmadığına örneklerdir.

Kaynaklarda zekât'ın sarf yerlerinin net olarak belirlenmesi hicretin dokuzuncu yılı dolayları olarak tarihlendirilmiştir.

Kaynaklarda karşılaştığımız en önemli eksiklik tarihi uygulama örneklerinde zekât ve diğer vergilerle ilgili nisâb miktarlarına uygun alındığına dâir netlik olmamasıdır. Zekâtın verildiği zikredilmekle birlikte ne kadar tahsil edildiği bilgisini edinemedekteyiz. Nadiren de olsa bir koyun zekât verildiği bilgisi bizleri kişinin beş deve sahibi olduğu sonucuna götürmektedir.

Zekât ile ilgili târihsel bilgilerimizin büyük bir kısmı genelde hicretin dokuzuncu yılı ve sonraki zaman dilimindeki Hz. Peygamber'in uygulamaları etrafında yoğunlaşmaktadır. Bundan önceki dönemle ilgili çok fazla bilgiye sahip değiliz. Güncel bilgilerimizin kaynağının bu dönem olduğu kanaatindeyiz. Bu durumun olağan olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Arap Yarımadasında siyâsî istikrârın tam olarak sağlanması hicretin dokuz ve onuncu yılı içerisinde gerçekleşmiştir.

Hz. Peygamber'in zekât ile ilgili her türlü konuyu ve uygulamayı belli ilkeler, kurallar ve miktarlara bağlama çabası, zekâtın kurumsallaşmasının da ipuçlarını bizlere verecektir. Hz. Peygamber'in Mekke toplumundaki güven veren kimliği, "Emîn" olması ve risâlet görevinin verdiği karizma, bazı durumlarda zekât ve diğer gelirler konusunda

onu itham edilmekten koruyamamıştır. Daha sonra Hz. Peygamber'in zekât gelirlerinin dağıtımını konusunda vahyin verilecek sınıfları belirlemesi zekâtın kimlere verileceği konusundaki belirsizliği kaldırılmış ve koyduğu miktarlar ile de zekât vergisini belli standart miktarlara bağlamıştır. Böylece hem mükellefi hem de merkezî idâreyi ithamlardan korumuş, kurumsal bir yapının en temel ilkelerini ortaya koymuştur. Yoksa vergi memurlarının kişisel vergi belirlemeleri çok ciddi sorunlara yol açabilirdi. Nitekim zekât ve vergilerin toplanmasında memurların bazı yanlış yaklaşımlarını ve olumsuz yansımalarını müşahede ettik.

Hz. Peygamber'in bizzat uygulamaları ile de gösterdiği zekât müessesesinin inanç unsuru olması yanında İslâm ekonomisinin en temel enstrümanlarından birisi olduğu düşüncesindeyiz. Mekânları, memurları, aynî ve nakdî birikimleri ile ekonomi uzmanlarının olduğu bir kurum eli ile yürütülecek kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Zekâtı tekrar kurumsallaştırma ve aktifleştirme girişimlerinin Malezya, Endonezya, Pakistan, Afrika gibi birçok İslâm ülkesinde de yapıldığını yaptığımız araştırmada gördük. Malezya eyâlet sistemi ile yönetildiği için her bölgenin kendine özel fetva kurulu ve zekât kurumu mevcuttur. Özellikle Malezya maaşlardan gelir vergisine karşılık olmak üzere zekât verilebilmesi yönünde fetvaları ile zekâtı yaygınlaştırma çalışmaları yapmaktadır. Ayrıca zekât verilecek kredi kartları ve zekât gişeleri gibi kamusal alanda zekâtın verilebileceği yerler oluşturma çabaları da ayrıca dikkat çekmektedir. Ancak hala bütün yurtiçi gelirlere bakıldığında zekâtın oranı bütün devlet gelirleri içinde çok düşük miktarlarda seyretmektedir. Burada en büyük engellerden birisinin mevcut vergilerin yeterince maddî külfet getirmesi sonucu zekâtın bireysel insiyatife kaldığı görünmektedir. Fakat bu engeli aşmak adına güncel fetvalar yayınlanmakta ve çalışmalar devam etmektedir.

İslam zekât sisteminin en önemli özelliğinin tüketimden değil üretim üzerinden zekât almak olduğu sonucuna vardık. Zekâtı bugünkü anlamda sadece bir sosyal güvenlik

kurumu olarak değerlendirilmek indirgemeci bir yaklaşım gibi görünmektedir. Birbirine benzer ilkeleri ve amaçları olmakla birlikte birbirinden farklı ilke ve prensipleri de barındıran ama çoğunlukla aynı amaca hizmet eden iki olgunun daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi zekâtın sadece bir sosyal güvenlik unsuru olmadığını bizlere göstereceğini düşünüyoruz.

Güncel anlamdaki vergi kavramıyla ifâde etmek mümkün olmasa da zekât Müslümanlardan alınan, kuralları, ilkeleri Hz. Peygamber tarafından belirlenen ve değişen şartlar neticesinde temel ilkeleri korunmak kaydıyla düzenlenen, diğer vergi gelirleri ile birlikte kurumsal düzene kavuşturulma çabası içinde olunmuş bir vergidir. Ancak zekât günümüzde miktarları net olarak hesaplanmayan kişilerin kendi belirlemeleri sonucu fakirlere veya talebe yurtlarına verdiği bir inanç unsuru seviyesine indirildiği düşüncesindeyiz. Malezya’da zekât gelirlerinden insanlara iş eğitimleri verilmesi şeklinde güncel yaklaşımlar, fakirleri uzun vadede zekâta bağımlı kılmadan iş sahibi yapma amacı taşınması anlamında Hz. Ömer’in uygulaması ile de benzerlik arz etmektedir.

Hz. Peygamber’in risâlet görevinin sonlarına doğru ciddi bir gelir olmaya başlayan zekât, Dört Halife döneminde de kurum olarak gelişimini sürdürmüştür. Fetihler sonucu kalıcı toprak gelirlerinin sağladığı zenginliğin etkisiyle Müslümanların iktisâdî anlamda cizye, harâc, ganimet gibi temel gelir çeşitlerinin artmasıyla birlikte zenginleşmesi doğrultusunda zekât müessesesi de dolaylı olarak gelişmiş ve bu gelir çeşitleriyle birlikte kurumsal kimliği daha da gelişmeye devam etmiştir.

Hz. Ebû Bekir’in, çıkış sebeplerinden en önemlisi zekât olan Ridde hadiseleriyle uğraşması sonucu ciddi bir varoluş mücadelesi vermiştir. Ancak isâbetli karar ve yaklaşımı onu Hz. Peygamber’in kurduğu devlet ve mâliye düzenini korumaya muvaffak kılmış ve dinden dönme olaylarını çözüme kavuşturmuştur. Arap Yarımadasında Hz. Peygamber sonrası oluşan dini ve siyâsî otorite boşluğunu Hz. Ebû Bekir kararlı

adımlarıyla doldurmuştur. Senelik dağıtılan atâlar üzerinden zekât almıştır. Ayrıca Hz. Peygamber sonrası değişen ekonomik durumlara uygun adımlar atmada kararlı ve net davranmıştır. Hz. Ebû Bekir'in kararlı yaklaşımı zekâtın bir ibâdet olması yanında devletin otoritesini gösteren bir mâlî ibadet olduğunu düşüncesini akla getirmektedir. Yine Müellefe-i Kulûb'dan olan bazı kimselere zekât vermemesi Hz. Peygamber sonrası değişen şartlara uygun olarak bazı yapılandırmaların yapıldığını göstermektedir. Hz. Ebû Bekir ve diğer Halifelerde dînî konularda olduğu gibi mâlî konularda da en önemli yaklaşım Hz. Peygamber'in uygulamalarını dikkate almak olduğunu görmekteyiz.

Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'den devraldığı devlet bakiyesini fetihlerle çoğrayfasını artırmıştır. Bunun sonucu toprakların artması ile ekonomik zenginlik de ciddi miktarlarda yükselmiştir. Artık ihtiyaç anında dağıtılan vergiler belli bir sisteme zekâtı da kapsayacak şekilde dîvanların kurulması ile kavuşmuştur. Hz. Ömer döneminde zekâtı alınmayan zeytin ve zeytinyağı gibi ürünlerden de zekât alınmaya başlanmıştır. Hz. Ömer'in bizzat takip ettiği vergi sistemi zekâtın da içinde olduğu diğer vergiler ile birlikte kurumsallaşmasını değişen şartlar çerçevesinde ilerletiyordu. Bu dönemi zekâtın kurumsallaşmasının hızlandığı en önemli dönem olarak adlandırabiliriz. Hz. Peygamber zamanında dış ticâret sebebiyle alınan eski bir vergi çeşidi olan gümrük vergisini Hz. Ömer Müslümanları ve zimmîleri de içine alacak şekilde genişletmiştir. Hz. Ebû Bekir döneminde de varolan atâlardan zekât alınması, hayvanların damgalanması gibi uygulamalar aynen devam etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber döneminde rastladığımız ballardan zekât alınması durumuna Hz. Ömer'in Rasûlullah'ın uygulamasına atfen tahsil etmeye devam ettiğini görmekteyiz. Hz. Ömer'in idâredeki adaletli ve sert karakteri İslâm Devletinin kurumsallaşmasında önemli rol oynamıştır. Birçok alanda devam eden kurumsallaşma genel devlet vergileri içinde zekâtı da kapsamaktadır. İdârecileri konusundaki hassasiyeti zekât memurlarında da görmekteyiz.

Zekâtın bugün itibariyle sadece nakit paralardan veya altınlardan verilerek yapılan bir ibâdet olarak algılanması Hz. Osman'ın zekâta konu olan malları, bâtine ve zâhire şeklinde ayırması sonucu ortaya çıktığı kabul edilir. Devlet, toprak mahsûlü ve hayvanlar gibi görünen mallar haricindeki gelirlerin zekâtını insanların kendisinin vermesini kararlaştırmıştır. Bu kararı almasında artan zenginlik ve toprakların çok genişlemesi neden olarak gösterilir.

Zekâtın tekrardan işlevsellik kazanması ve toplumda sosyo-ekonomik düzeyi düşük insanlara çare olması, İslâm'ın kendisine yüklediği belli hedefleri gerçekleştirmesi için tarihi realiteden hareket etmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Dört Halîfe Dönemi sonrası zekâtın günümüze kadar geçirdiği bu olumsuz değişimin nedenleri yine Emevîlerden günümüze kadar yapılacak bir iz sürümü neticesinde ortaya çıkarılabilir. Hz. Peygamber ile başlayan ve Hz. Ebû Bekir döneminde Ridde hadiselerinde temel rol oynayan, Hz. Ömer'in Hilâfetinde fetihlerle yeni coğrafyaların yeni ürünlerine karşı zekâtı değişime adapte eden ve bu hedefi siyâsî çalkantılardan fırsat buldukça devam ettirdiğini düşündüğümüz Hz. Osman dönemini dikkate alarak okumanın elzem olduğunu düşünüyoruz. Zekât miktarlarındaki azalmasının tek nedeni olmasa da önemli nedenlerinden birisinin paraların zekâtının bireylerin sorumluluğuna terk edilmesi durumu gözardı edilmemelidir. Hz. Peygamber'in bizzat sistemleştirme çabası içinde olduğu zekât müessesesinin temel amaç ve ilkelerini gözardı etmeden Dört Halîfe dönemi siyâsî, coğrâfî ve ekonomik değişimlerin neticesinde Halîfelerin yaptıkları değişimler ve kurumsallaşma çabaları zekâtın yeniden kendisinden beklenen toplumsal ve ekonomik değişimleri gerçekleştirmesine katkı için başlangıç noktası olarak temel sağlayacağı kanaatindeyiz.

Hz. Ali dönemi zekât ve uygulamalarına dair kaynaklarda bilginin en az olduğu dönemdir. Bu durum büyük oranda dönemin siyâsî atmosferinin belirsiz olmasından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Bazı valilerin siyâsî tercihleri sebebiyle zekâtın da içinde

olduğu bütün vergileri toplayıp farklı bölgelere taraftarlarının yanına götürdüklerini görmekteyiz. Nehcü’l-Belâĝa adlı eserde zekât memurlarına gönderdiği belirtilen bir mektupta onun zekâta yaklaşımını, devlet halk ilişkisi açısından önemini ifâde ettiğini anlıyoruz. Ayrıca bazı Beytlmâl görevlilerinin isimlerine de kaynaklarda rastladık. Ancak bu dönemde de sistemleşmesini belli bir zemine oturtan zekât kurumu her ne kadar siyâsî kargaşa ortamından etkilense de işlemeye devam ettiğini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki, Muhammed Fuâd (ö.1882/1968) , *Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kâhire, 1364.
- Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö.241/855), *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut, Âdil Mürşid ve Diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, I-LXV, yy., 2001.
- Acar, Cafer, Risalet Döneminde Gayrimüslimlerle Dostluk, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Sayı: 9, 235-254.
- Ahmet b. Hanbel (ö.241/855), *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut, Âdil Mürşid ve Diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, I-LXV, yy., 2001.
- Aktan, Hamza, “Âkile”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 248-249.
- Alâüddîn Moğultay, Ebû Abdillâh b. Kılıç b. Abdillâh (ö.762/1361), *el-İşâre ilâ Sireti'l-Mustafâ ve Târîhu Min Ba'dihî Mine'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Nizâmuddîn el-Füteyyih, Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şâmiyye, Dımaşk-Beyrut, 1416/1996
- Ali, Cevad (ö.1408/1987), *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru's-Sâkî, I-XX, yy., 1422/2001.
- Ali b. Muhammed, Ebü'l-Hasan b. Ahmed el-Endelûsî Huzâî (ö.789/1387), *Tahrîcu'd-Delâlati's-Semiyye alâ mâ Kâne fî Ahdi Rasûlillah*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut, 1419.
- Ali El-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (ö.1014/1606), *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhi Mişkâti'l-Mesâbîḥ*, I-IX, Beyrut, 1422/2002.
- Ardoğan, Recep, “Kelamî Açından Gayr-i Müslimlerle Dostluk -Kur'an'da Nehye Konu Olan Dostluğun Psiko Sosyal Sakıncaları”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz-Aralık 2011, sayı:5 (10), 55-68.
- Aslan, Ömer, “Kur'ân Perspektifinde Hoşgörü-Dostluk Münasebeti ve Gayr-i Müslimlerle İlişkilerde Dostluk Meselesi”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlmi Dergisi*, no: 08 (17) Sentyabr, Bakü, 2007, 33-43.

- Atar, Fahrettin, “Mükâtebe”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 531-533.
- Aydar, Hidâyet, *Kur'an'a Göre Dostluk ve Arkadaşlık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986.
- Aynî, Bedruddin Mahmud b. Ahmed (ö.855/1451), *Umdetu'l-Kârî li Şerhi Sahîh-i Buhârî*, I-XXV, İstanbul, 1890.
- , *Nuhebü'l-Ahbâr fî Tenkîhi Mebâni'l-Ahbâr fî Şerhi Me'âni'l-Âsar*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim, Vizeratü'l-Evkâf ve'ş-Şuûniyye, I-XIX, Katar, 1429/2008.
- Azîmâbâdî, Muhammed Eşref b. Emîr b. Ali b. Haydar (ö.1329/1911), *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd ve Me'ahû Hâşiyetü İbni'l-Kayyim: Tehzîbu Sünenü Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-XIV, Beyrut, 1415.
- Baktır, Mustafa, “Suffe”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 469-470.
- Baş, Eyüp, “Bir Akademik Disiplin Olarak İslam Tarihi”, *Dini Araştırmalar*, Temmuz-Aralık 2011, Cilt: 14, Sayı: 39, 20-49.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyî's-Sünne Hüseyin b. Mes'ûd Beğavî (ö.516/1122), *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, el-Mektebetü'l-İslâmî, I-XV, Beyrut, 1403/1983.
- , *Me'âlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kurân-Tefsîrî'l-Beğavî*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-V, Beyrut, 1420.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö.279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1987.
- , *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî, Dâru'l-Fikr, I-XIII, Beyrut, 1417/1996.
- Beşel, Furkan, “Vergileme Amaçları ve İlkeleri Açısından Zekât”, *International Congress on Islamic Economics and Finance (ICISEF)*, 21-23 Ekim 2015, Sakarya / Turkey, 51.

- Beşer, Faruk, “Zekâtın Masârîfî ve Sosyal Güvenlik”, *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’ân ve Sünnette Zekât*, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, 159-188.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (ö.458/1066), *Delâilü’n-Nübüvve ve Ma’rifetü Ahvâli Sâhibi’ş-Şerîa*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I-VII, Beyrut, 1405.
- , *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I-X, Lübnan, 1424/2003.
- Buhârî, Ebû Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. Muğîre (ö.256/870), *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsıru’n-Nâsır, Dâru Tavki’n-Necât, I-IX, yy., 1422.
- Cassâs, er-Râzî Ebû Bekr Ahmed b. Ali (ö.370/981), *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, I-V, Beyrut, 1405.
- Çakıcı, Nagehan, *Hız. Peygamber Döneminde Müellefe-i Kulûb*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2010.
- Çelik, Hüseyin, “Fey ve Ganimet Âyetleri Çerçevesinde Hz. Ömer’in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, cilt: VIII, Sayı: 15, 75-100.
- Dakni, Kadir, *Mümtehine Suresinde Dostluk ve Düşmanlık İlişkileri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 1998.
- Dârekutnî, Ebü’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (ö.385/995), *Sünenü Dârekutnî*, Müessesetü’r-Risâle, I-V, Beyrut, 1424/2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. Fadl b. Behrâm (ö.255/869), *Sünenü’d-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru’l-Muğnî, I-IV, Suud, 1412/2000.
- Davudoğlu, Ahmet, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, I-XII, İstanbul, 1977.

- Demir, Şehmus, “Kur’ân’da Zekât Kavramının Etimolojik Ve Semantik Analizi”,
AÜİFD, Sayı: 28, Erzurum 2007, 9-30.
- Demirhan, Yahya, *Hz. Peygamber Döneminde Zekâtın Toplanması ve İzlenen Yol*,
Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,
Bursa, 2006.
- Demirci, Mustafa, “Emevîler Devrinde Aşağı Irak’ta (Sevâd) Büyük Çiftliklerin Doğuşu
ve Gelişimi”, *İstem*, Sayı: 9, 2007, 61-82.
- Diyarbakırî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (ö.990/1582) *Târîhu’l-Hamîs fî Ahvâli
Enfesi Nefts*, Dâru Sâdır, I II, yy., ty.
- Duman, Soner, “Zekât Ahkâmının Teşrî Süreci”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât
Uygulamaları*, Ensâr Yayınları, İstanbul, 2017, 19-44.
- Dumlu, Emrah, Kamu Harcamaları Açısından Zekât, *AÜİFD*, Sayı: 36, Erzurum 2011,
217-252.
- Düzenli, Pehlül, “Vergi, Zekât Yerine Geçer Mi?”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât
Uygulamaları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, 635-642.
- Dûrî, Abdulaziz (ö.1919-2010) , *İslam İktisat Tarihine Giriş*, , Endülüs Yayınları,
İstanbul, 1991.
- , “Dîvan”, *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 377-381.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî (ö.275/888), *Sünen*, I-IV, thk. Muhammed
Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, ty.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö.224/838), *Kitâbu’l-Emvâl*, nşr.
Halil Muhammed Hiras, Beyrut, 1989.
- Ebû Yûsuf, Ya’kûb b. İbrahim b. Habîb b. Sa’d (ö.182/ 798), *Kitâbu’l-Harâc*, thk. Tâhâ
Abdurrauf Sa’d-Sa’d Hasan Muhammed, Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs,
Kahire, ty.

- , *er-Red alâ Siyeri Evzaî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Lecnetü İhyâi'l-Meârifi'n-Nu'mâniyye, yy., ty.
- Ebyârî, İbrahim b. İsmail (ö.1902/1994), *el-Mevsû'atü'l-Kur'âniyye*, Müessesetü Sicli'l-Arabî, I-XI, yy., 1405/1985.
- Erkal, Mehmet (ö.2015), *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, İsam Yayınları, İstanbul, 2009.
- , "Beytül mâl", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 90-94.
- , "Cizye", *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 42-45.
- , "Zekât", *DİA*, İstanbul, 2003, XLIV, 197-207.
- Erul, Bünyamin, "Uyeyne b. Hısn", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 240-242.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed (ö.370/980), *Tehzîbü'l-Lüğa*, thk. Muhammed İvaz Mura'ab, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-VIII, Beyrut, 2001.
- Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Velîd b. Ukbe (250/865), *Ahbâru Mekke ve mâ Cae fihâ mine'l-Âsâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Mulaḥhas, Dâru'l-Endelüs, I-II, Beyrut, ty.
- Fayda, Mustafa, "Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr", *AÜİFD*, 1981, cilt: XXV, 169-178.
- , "Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr II", *AÜİFD*, 1983, cilt: XXVI, 327-334.
- , "Atâ", *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 33-34.
- , *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, MÜİFV, İstanbul, 2006.
- , "Ridde", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 92.
- Ferrâ, el-Kâdî Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef (ö.458/1066), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye li'l-Ferrâ*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000.

Ferruh, Ömer (ö.1408/1987), *Târîhu Sadri'l-İslâm ve 'd-Devletü'l-Ümeviyye, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn*, Beyrut, 1970.

Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyân b. Cuvvân el-Fârisî (ö.277/890), *Kitâbü'l-Ma'rifetü ve't-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, I-III, Beyrut, 1401/1981.

Firûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb (ö.817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Mektebetü't-Türâs fî Müessesetü'r-Risâle, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1426/2005.

Halebî, Ali b. İbrâhîm b. Ahmed Ebu'l-Ferec Nureddîn b. Burhânuddîn (ö.1044/1635), *İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn-es-Sîretu'l-Halebiyye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-III, Beyrut, 1427.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr (ö.240/854-55), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, Dâru'l-Kalem-Müessesetü'r-Risâle, Dımaşk-Beyrut, 1397.

Hamidullah, Muhammed (ö.2002), *İslâm Müesseselerine Giriş*, çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.

-----, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, I-II, İstanbul, 2008.

-----, *İslâm'ın Doğuşu*, çev. Murat Çiftkaya, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010.

-----, *İslâm'da Devlet İdâresi*, çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.

-----, *Mecmûatu'l-Vesâiku's-Siyâsiyyeti li'l-Ahdi'n-Nevevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1430/2009.

-----, "Zeynep bt. Cahş", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 357-358.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddîn Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi (ö.463/1071), *El-İstizkar li-Mezâhibi Fukahâi'l-Emsâr ve Ulemâi'l-Ektâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Muavviz, I-IX, Beyrut, 1421/2000.

-----, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cîl, I-IV, Beyrut, 1412/1992.

- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sıkatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah (ö.571/1176), *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Umerî, Dâru'l-Fıkr, I-LXXX, yy., 1415/1995.
- İbn Battal, Ebü'l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik el-Kurtubi (ö.449/1057) *Şerhu Sahih-i Buhârî*, thk. Ebû Temim Yâsir b. İbrâhim, Mektebetü'r-Rüşd, I-X, Riyad, 1423/2003.
- İbn Cemâa, Ebu Abdullah Bedreddîn Muhammed b. İbrahim b. Sadullah (ö.733/1333), *Tahrîru'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, thk. Fuad Abdulmun'im Ahmed, Dâru's-Sekâfe, yy., 1408/1988.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî (ö.597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdükâdir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-XIX, Beyrut, 1412/1992.
- , *Menâkıbu Emiri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, Dâru İbn Haldûn, İskenderiye, 1996.
- , *Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Eser fî Uyûni't-Târih ve's-Siyer*, Şeriketü Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Beyrut, 1997.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed Züheyr b. Harb (ö.279/892-93), *Târîhu'l-Kebîr el-Ma'rûf bi Târîhi İbn Ebî Hayseme*, thk. Salâh b. Fethi Hilâl, Fârûku'l-Hadîse li'Tıbbâa ve'n-Neşr, I-IV, Kâhire, 1427/2006.
- İbn Ebî Şeybe, Ebî Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim (ö.235/839), *el-Musannef*, thk. Ebî Muhammed Üsâme b. İbrahim b. Muhammed, yy. ty.
- , *Müsnedü İbn Ebî Şeybe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî-Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Vatan, I-II, Riyad, 1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Abdülkerim (ö.630/1233), *el-Kâmil fî't-Târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'l-Küttâbu'l-Arabî, I-X, Beyrut, 1417/1997.

- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habib İbn Ümeyye b. Amr (ö.245/860), *Kitabu'l-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, ty.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed el-Hadrami (ö.808/1406), *Târîhu İbn Haldûn, Kitâbü'l-İber ve Dîvânu'l-Mübtede ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men 'Âsarahum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, thk. Halîl Şehâde, Dâru'l-Fikr, I-VIII, Beyrut, 1408/1988.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ahmed b. Sa'îd (ö.456/1063) *Cevâmi'u's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban b. Ahmed (ö.354/965), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ*, el-Kütübü's-Sekâfiyye, I-II, Beyrut, 1417.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb (ö.218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrâhim el-Ebyârî-Abdulhâfiz eş-Şelebî, Şeriketü Mustafa Albânî, I-II, Mısır, 1375/1955.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî (ö.311/924), *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa A'zamî, I-IV, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1975.
- İbn İshak, Muhammed b. Yesâr (ö.151/768), *Sîretu İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1398/1978.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer (ö.774/1373), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdulvâhid, Dâru'l-Ma'rife, I-XIV, Beyrut, 1395/1976.
- , *el-Bidâye ve-Nihâye*, thk. Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-XIV, Beyrut, 1408/1988.
- , *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme, Dâru Tayyibe li'n-Neşr, I-VIII, yy., 1420/1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö.276/889), *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Küttâb, Kâhire, 1991.

- , *Uyûnü'l-Ahbâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1422.
- İbni Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (ö.275/888), *Sünen İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî-Faysal İsa el-Bâbî, Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, I-II, yy., ty.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullah-Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Dâru'l-Ma'rife, I-VI, Kâhire, ty.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim en-Nîsabûrî (ö.318/930), *el-İşrâf alâ Mezâhibi'l-Ulemâ*, thk. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed el-Ensârî, Mektebetü Mekkati's-Sekâfiyye, I-X, yy., 1425/2004.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakûb (ö.421/1030), *Tecâribü'l-Ümem ve Teâkübü'l-Himem* thk. Ebü'l-Kâsım Emâmî, Surûş, I-VII, Tahran, 2000.
- İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed (ö.795/1393), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Heyet, Mektebetü'l-Ğurabâü'l-Eseriyye-el-Medînetü'n-Nebeviyye, I-IX, Kâhire, 1417/1996.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (ö.230/844), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut, 1410/1990.
- İbn Seyyidinnâs, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (ö.734/1334), *Uyûnu'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan, I-II, Beyrut, 1414/1993.
- İbni Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide Nemerî (ö.262/876), *Târîhü'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, I-III, ty., yy.
- İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabataba (ö.709/1309), *el-Fahrî fî Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düvelü'l-İslâmiyye*, thk. Abdulkâdir Muhammed Mayu, Dâru'l-Kalemi'l-Arabiyye, Beyrut, 1418/1997.

- İbn Zenceveyh, Ebû Ahmed Humejd b. Mahled b. Kuteybe (ö.251/865), *Kitâbu'l-Emvâl*,
Thk. Şakir Zîb Feyyâz, yy., 1406/1986.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Mûsâ (ö.403/1038), *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, I-VII, Riyâd, 1419/1988.
- İshâku'l-Kûsec, İshâk b. Mansûr b. Behrâm-Ebû Ya'kûb el-Mervezî (ö.241/855),
Mesâilü'l-İmâm Ahmed ve İshak b. Râheveyh, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, I-IX, yy., 1425/2002.
- İsbehânî, İsmâil b. Muhammed b. Fadl b. Ali (ö.535/1141), *Kitâbu Delâilü'n-Nübüvve*,
thk. Muhammed Muhammed el-Haddâd, Dâru Tayyibe, Riyâd, 1409.
- Kallek, Cengiz, "Farak", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 164-165.
- , "Kıst", *DİA*, İstanbul, 2002, XXV, 503-504.
- , "Müellefe-i Kulûb", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXVI, 475-476.
- , "Sa'", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 317-319.
- , "Ukiyye", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 67-70.
- , *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi Harâc ve Emvâl Kitapları*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015.
- , *İslâm'da Yönetim Piyasa İlişkisi-Sosyal Servet*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015.
- Kandehlevî, Mevlana Muhammed Zekeriyâ (ö.1898-1982), *Evcezü'l-Mesâlik ilâ Muvatta' İbn Mâlik*, thk. Takiyyuddîn en-Nedvî, Dâru'l-Kalem, I-XVII, Dımaşk, ty.
- Karadâvî, Yusuf, *İslâm Hukukunda Zekât*, Trc. İbrahim Sarmış, Kayhan Yayınları, I-II, İstanbul, 1984.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed (ö.923/1517), *el-Mevâhibü'l-Ledüniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, Mektebetü't-Tevfikiyye, I-III, Mısır, ty.
- Kenanoğlu, M. Mâcit, "Vergi", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIII, 52-58.

- Kettânî, Muhammed Abdulhay (ö.1382/1962), *Nizâmu'l-Hükûmeti'n-Nebeviyye el-Müsemmâ et-Terâtibu'l-İdâriyye*, thk. Abdullah el-Hâlidî, I-II, Beyrut, ty.
- Kılıç, Ünal, “Peygamberimizin Risâlet Öncesi Geçim Durumu”, *İSTEM*, Sayı: 4, Konya, 2004, 189-200.
- Kollektif, *İlmihal-Îmân ve İbâdetler I*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012.
- Kurt, Abdurrahman, “*Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar*”, UÜİFD, Cilt: 18, Sayı: 2, 2009, 27-41.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö.671/1273), *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Atfîş, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-X, Kâhire, 1384/1964.
- Kudâme b. Ca'fer, İbn Kudâme b. Ziyâd (ö.337/948), *el-Harâc ve Sınâ'atü'l-Kitâbe*, Dâru'r-Reşîd, Bağdâd, ty.
- Makdisî, Mutahhar b. Tahir (ö.355/966), *El-Bed' ve't-Târîh*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-VI, Beyrut, 1417/1997.
- Makrizî, Takiyuddin Ahmed b. Ali (ö.845/1444), *İmtâ'u'l-Esmâ Bimâ li'n-Nebiyyi mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafedeti ve'l-Metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamid En-Numeysî, I-XV, Beyrut, ty.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmûd (ö.333/944), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne-Tefsîru'l-Mâturîdî*, thk. Mecdî Bâsellûm, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-X, Beyrut, 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Habîb (ö.450/1058), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, thk. Ahmed Câd, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 2006.
- , *A'lâmü'n-Nübüvve*, Mektebetü Hilâl, Beyrut, 1409.
- Muhammed, Kutub İbrahim, *es-Siyâsetü'l-Mâliyye li'r-Rasûl*, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme, Mısır, 1988.

- Müsevî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ (ö.406/1015), *Nehcü'l-Belâğa: Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*, Der. Eş-Şerîf er-Radî, çev. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2006.
- Muvatta', Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyeri Malik b. Enes, (ö.179/795), *Muvatta'l-İmâm Mâlik Rivâyetu Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî, Ebû Zaby, I-VIII, İmârât, 1425/2004.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm (ö.1865-1935), *er-Rahîku'l-Mahtûm*, Dâru'l-Hilâl, Beyrut, ty.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Haccâc (ö.261/875), *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, I-V, Beyrut, ty.,
- Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr (ö.463/1071), *ed-Dürer fî İhtisârî'l-Meğâzî ve's-Siyer*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Meârif, Kâhire, ty.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (ö.303/915), *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, I-IX, Beyrut, 1406/1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref (ö.676/1278), *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, ty.
- Ocak, Sümeyra, *Erken Devir İslam Mimarisinde Beytü'l-mâl (Hazine) Binaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
- Orman, Sabri, "Zekât ve Gelir Dağılımı(Müzakere)", *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, 147-156.
- Ömer el-Hâcî, *el-Mesîretü't-Târihiyye li Tatbiki'z-Zekât*, Beyrut, 1416/1996.

- Öz, Şaban, “Tarih Felsefesi Bağlamında Şii Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri”,
Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2007, cilt: VII, sayı: 3, 121-141.
- Özdemir, Ahmet, “Zekât Ve Vergi Mükellefiyetinde Fırsat Eşitliği Ve Adaletin Sağlanması”, *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, Yıl: 17 Sayı: 56 (Yaz 2013), 1-10.
- Özel, Mustafa, *Müslüman ve Ekonomi*, İz Yayınları, İstanbul, 1997.
- , *İktisat ve Din*, İz Yayınları, İstanbul, 1997.
- Özkan, Mustafa, *Hz. Muhammed Fakir miydi?*, Liberte Yayınları, Ankara, 2016.
- Paksoy, Kadir, “Sened ve Metin Yönünden Sa‘lebe Hadîsinin Tenkîdi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 4, 161-186.
- Râzî, Muhammed b. Hüseyin Fahrüddîn (ö.606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXXII, Beyrut, 1981.
- Rub‘î, Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed (ö.379/989), *Târîhu Mevlidi'l-Ulemâ ve Vefeyâtuhum*, thk. Abdullah Ahmed Süleyman, Dâru'l-Âsime, I-II, Riyad, 1410.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî (ö.240/854), *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-XVI, Beyrut, 1994/1415.
- San‘ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk (ö.211/827), *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-‘Azamî, el-Meclisü'l-İlmî, I-XI, Hind, 1403.
- Sa‘lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisaburi (ö.427/1035), *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur‘an-Tefsîrü’s-Sa‘lebî*. thk. Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, I-X, Beyrut, 1422/2002.
- Se‘âlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf (ö.875/1471), *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur‘ân*, thk. Muhammed Ali Muavvid-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, I-V, Beyrut, 1418.
- Sarıçam, İbrahim (ö.2017), *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

- Serahsî, Muhammed b. Ahmed (ö.490/1097) *Şerhu Kitabu's-Siyeri'l-Kebîr*, I-V, Beyrut, ty.
- Seyf b. Ömer, el-Esedî et-Temîmî (ö.180/796), *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, thk. Ahmed Râtib Armûş, Dâru'n-Nefâis, yy., 1413/1993.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu (ö.654/1256), *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, I-XXIII, Dımaşk, 1434/2013.
- Sifil, Ebubekir, *Hz. Ömer'in Sünnet Anlayışı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2006.
- Subkî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed (ö.1352/1933), *el-Menhelü'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Süneni'l-İmâm Ebî Dâvûd*, Matbaatü'l-İstikâme, I-X, Kâhire, 1353.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn (ö.911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Hamdi ed-Demirdâş, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, yy., 1425/2004.
- , *Hâşiyetu's-Sindî 'alâ Sünenü'n-Nesâî*, Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, I-VIII, Halep, 1406/1986.
- Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed (ö.581/1185), *er-Ravdu'l-Ünüf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbni Hişâm*, thk. Ömer Abdusselâm es-Sellâmî, Dâru İhyâi'-Türâsi'l-Arabî, I-VII, Beyrut, 1421/2000.
- Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. el-Abbas (ö.204/820), *Kitâbu'l-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, I-V, Beyrut, 1410/1990.
- , *Müsned*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1400.
- Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Sâlihî (ö.942/1536) *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sîreti Hayri'l-İbâd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-XII, Lübnan, 1414/1993.

- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî (ö.1250/1834),
Neylû'l-Evtâr Şerhi Münteka'l-Ahbâr, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, thk. İsmâuddin
Sabâbetî, I-VIII, Mısır, 1993/1413.
- Şirbinî, Şemseddin Hatîb Muhammed b. Ahmed (ö.977/1570), *es-Sirâcü'l-Münîr*,
Matbaatü Bulak el-Âmire, I-IV, Kahire, 1285.
- Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadına Giriş*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1979.
-----, *İslam ve Ekonomik Hayat*, DİB Yayınları, İstanbul, 1987.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö.360/971), *el-*
Mu'cemü'l-Kebir, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye,
I-XXV, Kâhire, 1422/2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), *Câmiu'l-Beyân 'An Tefsîri Âyi'l-*
Kur'ân, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, I-XXVI, Kahire, 2001.
-----, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Dâru't-Türâs, I-XI, Beyrut, 1387.
- Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (ö.321/933), *Şerhu Me'ânî'l-Âsâr*,
thk. Muhammed Zührî en-Neccâr-Muhammed Seyyid Câdulhak, I-V, Âlemü'l-
Kütüb, yy., 1414/1994.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ b. Dahhâk (ö.279/892), *Sünenü Tirmizi*, thk.
Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Şirketü Mektebetü ve
Matabatü'l-Bâbî, I- V, Mısır, 1395/1975.
- Tuğ, Sâlih, *İslâm'da Vergi Hukûkunun Ortaya Çıkışı*, Ankara Üniversitesi Basımevi,
Ankara, 1964.
- Umerî, Ekrem Ziyâ, *Asru'l-Hilâfeti'r-Râşide Muhâveletü li-Nakdi'r-Râyeti't-Târîhiyye*
Vefka Menheci'l-Muhaddisîn, Mektebetü Ubeykân, Riyad, 1430/2009.
- Üçok, Bahriye, "Ridde", *AÜİFD*, 1958-1959, cilt: VII, Sayı: 1, 97-113.
- Ya'kûbî, Ebû Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (ö.297/897), *Târih*, I-III, Nefes, 1358.

Vakidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Eslemî (ö.207/823), *Kitâbü'r-Ridde*, thk. Yahyâ el-Cibûrî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1410/1990.

-----, *el-Meğâzi*, thk. Marsden Jons, Dâru'l-A'lemî, I-III, Beyrut, 1409/1989.

-----, *Fütûhu 'ş-Şâm*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-II, yy., 1417/1997.

Yavuz, Ayşe, *Hz. Peygamber'in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

Yeniçeri, Celal, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1984.

Wensinck, Arent Jean, (ö.1358/1939), *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Brill, I-VII, Leiden, 1936.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (ö.748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu Meşâhiri'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî, Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, I-LII, Beyrut, 1413/1993.

-----, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, I-XVIII, Kâhire, 1427/2006.

Zürkânî, Muhammed b. Abdalbâkî b. Yûsuf (ö.1122/1710), *Şerhu'z-Zürkânî alê Muvatta' el-İmâm Mâlik*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, I-IV, Kâhire, 1424/2003.

<http://www.kuranmeali.org>. (Diyânet Vakfı Meâli)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelime=195896

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=VERG%C4%B0

Fakir, Muhammed Abdulhalik, Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi Zekât Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Eyüp Baş, Ankara Üniversitesi, 2018, 237+X s.

ÖZET

Bu çalışmamızda Hz. Peygamber Döneminden Dört Halife Dönemi Sonuna Kadar Zekât Uygulamalarını kaynakların izin verdiği bilgiler ölçüsünde çalıştık.

Tezimiz zekâtın hukuki boyutunu değil, tarihsel yönünü ele almaktadır. Zekâtın bahsettiğimiz dönemlerde ifâde ettiği anlam ve zihinlerdeki algısına yoğunlaştık.

Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş kısmında zekâtın farz olmasına giden süreçte Müslümanların Mekke ve Medîne'deki iktisâdî durumlarını ele aldık.

Birinci bölümde Hz. Peygamber dönemi zekât uygulamalarını üç kısımda inceledik. Hz. Peygamberin zekât ve diğer vergiler karşısındaki durumu, zekâtların toplanması, zekât memurları ve zekâtın dağıtılması şeklinde bir başlıklandırma yaptık.

İkinci bölümde Dört Halife döneminde zekât uygulamalarının gelişimini izlemeye devam ettik. Birinci bölümde olduğu gibi aynı başlıklar altında konuyu incelemeye ettik. Her halifenin dönemini ayrı başlıklara böldük.

Sonuçta Hz. Peygamber döneminde başlayan zekât ibadeti Dört Halife döneminde gelişimini ve kurumsallaşmasını aktif bir şekilde sürdürmüştür ve zekâtın belli yapılara ve sistemlere kavuşmuş, vergi niteliği taşıyan bir yönü olduğu ortaya konulmuştur.

Fakir, Muhammed Abdulhalik: Zakat Implementation In the Era of the Prophet Muhammad and In the Period of the Four Caliphs, Master of Thesis, Advisor: Prof. Dr. Eyüp Baş, Ankara University, 2018, 237+X p.

ABSTRACT

We studied Zakat Implementation From Beginning of the Era Prophet Muhammad Until the End of the Period of the Four Caliphs by the condition of sources datas.

Our study has research historical aspect of the zakat, not aspect of the legal dimension. We concantrated that the express of meaning zakat and in its the minds of the sense.

Our thesis comprise of introduction, two chapters and conclusion.

In the introduction, we contextualised that economical stiuation of the muslims in Mecca and Madina within the process until zakat being obligatory.

In chapter one, we examined the era of Muhammad in three section. And whe outlined this section, situation of Prophet Muhammad in the presence of zakat and other taxes, collection of the zakat and distribution of the zakat.

In chapter two, whe watched the process of the development of implementation of zakat in the era of Four Caliphs. We leaved the topics as its in first chapter and examined under the same topics. We seperated each caliphs for section.

In the conclusion, worship of zakat that begining in the era of the Prophet Muhammad and actively has maintained its development and corporation in the era of the Four Caliphs has obtained its obvious structure. its revealed that zakat similar to tax in some aspects.